A. Karetki
M. Covaci

ZILE ÎNSÎNGERATE LA IAȘI · 1941

Editura politică

Coperta : VALENTINA BOROȘ

PREFAȚĂ

În 1944, vocabularul dreptului internațional și-a apropriat o nouă noțiune — *cea de* genocid. *Părintele ei spiritual, penalistul american Raphael Lemkin, a alăturat sufixul de proveniență latină* — cid *(de la* caedere = *a ucide) cuvîntului grecesc* genos *(neam) pentru a desemna suprema fărădelege pe care a înregistrat-o vreodată istoria : crima comisă împotriva unei întregi colectivități umane, fie ea grupare etnică, naționalitate sau națiune.*

La mijlocul celui de-al cincilea deceniu al secolului XX, apariția noii vocabule devenise o crîncenă necesitate definitorie. Cele patru mari puteri din coaliția antihitleristă trimiseseră opt judecători la Nürnberg, alcătuind un tribunal al popoarelor, unde căpeteniile naziste au trebuit să dea seama pentru baia de sînge în care cufundaseră Europa. Sentințele pronunțate au avut menirea „de a oferi oamenilor temeiul unei speranțe capabile să alunge spaima insuflată de atrocitățile hitleriștilor" [1].

De îndată ce veștile despre giganticele abatoare umane instalate de hitlerişti pe teritoriul Europei cotropite au început să filtreze prin ca-

[1] Bradley F. Smith, *Reaching Judgment at Nuerenberg (Se face dreptate la Nürnberg)*, New York, 1977, p. XVIII.

pacul de plumb al teroarei brune, opinia publică din statele Coaliției antihitleriste a declanșat o puternică presiune asupra guvernelor respective pentru a nu omite, din țelurile de război ale aliaților, arestarea, judecarea și condamnarea celor vinovați de exterminarea premeditată a unor întregi populații. Declarația de la Saint James (Londra), din 13 ianuarie 1942, concentra, într-un singur document, caracterul internațional pe care-l au atentatele împotriva omenirii. Se stabilea că actele de război, *încadrate și îngrădite de legi și uzanțe, la care aderă statele aflate în conflict, nu au nimic comun cu* crimele de război, *făptuite în pofida și prin încălcarea tuturor acestor norme. Se mai enunța un alt principiu fundamental — acela că represiunea crimelor de război necesită „acțiuni organizate sistematic, pe plan național și internațional, comportînd solidaritatea tuturor țărilor ai căror cetățeni au fost victimele acestor crime"* [2]. *La 30 octombrie 1943, Declarația de la Moscova a guvernelor Uniunii Sovietice, Marii Britanii și Statelor Unite aducea o nouă precizare, arătînd că vinovaților li se vor aplica pedepsele prevăzute în legislația din timp de pace pentru ucigașii de drept comun. În sfîrșit, Acordul de la Londra (8 august 1945) punea bazele juridice legale pentru urmărirea și judecarea criminalilor de război.*

Setea de dreptate a popoarelor, dorința lor de a pedepsi pe călăii fasciști aveau temeiuri legitime. Implicînd 61 de state, pe teritoriul a 40 dintre ele, mobilizînd în forțele armate peste 110 000 000 de bărbați și femei de pe toate continentele, dezlănțuind o putere de foc și de dis-

[2] Citat după Wilbur Sorensen, *The Aftermath of the Bloodbath (După baia de sînge)*, New York, 1951, p. 112—113.

trugere de cîteva sute de ori mai mare decît cea din 1914—1918, provocînd moartea a 40—50 000 000 de oameni, dintre care peste jumătate o reprezenta populația civilă, schilodind și lăsînd fără adăpost alte zeci de milioane, masacrînd, în lagăre special construite și după un plan dinainte stabilit, 12 000 000 de deținuți, dintre care jumătate evrei, cel de-al doilea război mondial, declanșat și purtat de hitleriști și de complicii sau uneltele lor, a depășit considerabil, prin înspăimîntătorii parametri ai hecatombelor și pustiirilor sale, toate încleștările armate consemnate de istorie și a pus sub semnul întrebării soarta întregii noastre civilizații [3].

Așa arată bilanțul, cu totul fragmentar și incomplet, al „celui mai evitabil dintre războaie" — pentru a folosi o celebră apreciere a lui Winston Churchill. Și tocmai pentru că era într-atît de evitabil, el a stîrnit mînia popoarelor împotriva autorilor morali și materiali ai groaznicelor măceluri, dar nu numai împotriva lor. Transformată în instanță judiciară morală, istoriografia postbelică a cîntărit cu severitate și a osîndit fără cruțare culpele celor care, cu intenție sau fără, au acționat, în mod obiectiv, în calitate de sprijinitori ai lui Hitler. Mînați de meschinele lor interese de clasă sau înșelați pueril de declarațiile demagogice ale Berlinului, unii îi considerau pe naziști drept cîinii de pază ideali ai capitalismului, cu atît mai prețioși cu cît erau mai feroci : vorbind la Clubul partidului conservator din Londra, în septembrie 1937, lordul Halifax aprecia, cu satisfacție, că „vrînd-nevrînd, barbaria nazistă acționează de partea noastră, constituind antidotul ideal împotriva barbariei comuniste, care aparține taberei vrăjmașe" [4].

[3] Vezi *Marea conflagrație a secolului XX*, București, Editura politică, 1971, p. 553—558.

[4] Alistair Parkinson, *The Years We Lost (Anii pe care i-am pierdut)*, Londra, 1976, p. 301.

Din Anglia și Franța pînă în Polonia și Ungaria, din Norvegia și Finlanda pînă în Grecia și Portugalia, pe tot cuprinsul Europei s-au găsit politicieni burghezi care l-au încurajat pe Hitler — din motive diferite, în momente diferite, cu obiective diferite. În capul acestei coloane ce mărșăluia spre abis se aflau guvernele de la Londra și Paris, care au practicat cu încăpățînare conciliatorismul, facilitînd rapida înarmare a Germaniei, tolerîndu-i prădalnicele acte de agresiune și afirmînd, cu aceeași convingere, că asigurau astfel „pacea pentru o generație".

Cînd războiul a izbucnit, protagoniștii acestei politici sinucigașe au căutat, cu disperare, argumente, explicații sau scuze. Unii le mai caută și astăzi. Dar tribunalul suprem al istoriei nu le-a acceptat pledoariile post-factum, refuzîndu-le orice justificare, contestîndu-le orice circumstanță atenuantă. Nu li s-a acordat nici măcar clasicul sanctuar ospitalier, deși nu tocmai confortabil, unde se refugiază, in extremis, *oamenii de stat care s-au dovedit incapabili să rezolve o ecuație vitală pentru țara lor — ignoranța. Căci, încă de la bun început, „führerul" și-a clamat, cu tipică aroganță fascistă, atît scopurile pe care le viza, cît și mijloacele pe care intenționa să le folosească. „Într-adevăr — scrie istoricul american William Shirer — orice alte acuzații i s-ar putea aduce lui Adolf Hitler, nimeni nu ar avea motive să-i reproșeze că nu a zugrăvit în scris chipul acelei Germanii pe care voia s-o clădească după cucerirea puterii politice și chipul acelei lumi pe care voia s-o instaureze după victoria militară a Germaniei. Planul rezervat celui de-al treilea Reich și schema de bază a barbarei ordini noi pe care Hitler a impus-o Europei zdrobite în triumfalii săi ani 1939—1945 sînt expuse cu cinism, în cele mai mici amănunte, în paginile unei cărți*

care nu ascunde nimic" [5]. *Această carte este* Mein Kampf. *Alcătuită inițial din două volume (scrise în 1924—1926), opera fundamentală a ideologiei naziste conține, în cele 782 pagini ale sale, un uluitor și abracadabrant amestec de teze pseudoștiințifice, prejudecăți obscurantiste, superstiții medievale, afirmații fără temei, premise mincinoase, concluzii ilogice, generalizări ridicole... Dar, sub delirul verbal al unui paranoic, se distinge clar programul implacabil al genocidului pe care aveau să-l comită hoardele fasciste în cursul celui de-al doilea război mondial. Cu un deceniu și jumătate înainte de izbucnirea acestuia, Hitler își stabilea ca obiectiv fățiș dobîndirea pentru Germania a unui imens spațiu vital* (Lebensraum) — *răpit, bineînțeles, altor țări : dacă ele nu-l cedează de bună voie, „intră în joc legea concurenței vitale și ceea ce nu se obține prin mijloace pașnice se smulge prin forța pumnului"* [6]. *Direcția principală de invazie : Europa de est. „Noul Reich va trebui să pornească iarăși pe drumul urmat de vechii cavaleri teutoni, pentru a cuceri cu spada germană țarina pe care plugul german va face să crească grîul..."* [7]. *Ceea ce, însă, nu pune deloc la adăpost statele din apusul continentului, în primul rînd Franța, chiar dacă „Germania nu consideră distrugerea acesteia decît ca un mijloc capabil să-i dea posibilitatea de a se extinde în alte părți"* [8].

În favoarea expansionismului agresiv pe care-l preconizează, Hitler se adresează așa-zisei „teorii a raselor". E vorba de născocirile antropologice, falsurile istorice și denaturările darvinismului, pe care le-au asamblat francezul Joseph-Arthur de Gobineau și englezul Hous-

[5] William Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich (Ascensiunea și prăbușirea celui de-al III-lea Reich)*, New York, 1960, p. 108.
[6] *Mein Kampf*, München, 1935, p. 138—139.
[7] Ibidem, p. 649.
[8] Ibidem, p. 674.

ton Stewart Chamberlain[9]. Elucubrațiile lor i-au servit „führerului" drept suport doctrinar pentru a împărți umanitatea în două categorii : o infimă minoritate de „supraoameni" (Übermenschen), formată din germani — pretinși descendenți ai miticei „seminții ariene" din tenebrele preistoriei — și o covîrșitoare majoritate de „suboameni" (Untermenschen), cuprinzînd „neamurile degenerate" de origine latină sau slavă în Europa și întreaga populație de culoare a globului. În capitolul IX al volumului I din Mein Kampf, Hitler decretează, cu atît mai axiomatic cu cît e mai lipsit de argumente : „Existența tipurilor umane inferioare a fost, dintotdeauna, o condiție prealabilă esențială pentru formarea civilizațiilor superioare. Nu încape îndoială că prima cultură umană s-a bizuit mai puțin pe domesticirea animalelor, cît pe utilizarea făpturilor omenești inferioare [...]. Cît timp [arianul] a știut să fie un stăpîn nemilos, nu numai că a rămas stăpîn, dar a fost cel care a ocrotit și dezvoltat cultura"[10]. De-a lungul cărții, refrenul rasist revine obsedant, sub forma nenumăratelor variante ale uneia și aceleiași teme : „Toți cei care, pe această lume, nu aparțin rasei superioare, nu sînt decît deșeuri"[11]. Destinul acestora, după subjugarea lor de către „neamul stăpînilor" (Herrenvolk) ? „Zeci de milioane, poate chiar sute de milioane vor trebui să piară, inevitabil, stîrpindu-se astfel din rădăcini o sursă de infestare biologică a arienilor ; ceilalți își vor relua străvechile lor îndatoriri de animale domestice, atribuindu-li-se muncile brute și primitive, nedemne de rasa superioară, permițîndu-li-se înșușirea unui nivel de cultură strict rudimentar și interzicîndu-li-se înmulțirea excesivă, ca și dobîndirea oricărei conștiințe de identitate națională sau de solidaritate socială"[12].

[9] Rudă îndepărtată cu premierul britanic Neville Chamberlain — promotorul nr. 1 al politicii de conciliere —, omonimul său mai vîrstnic a nutrit o mare admirație pentru debuturile politice ale lui Hitler, la începuturile deceniului 1920—1930.

[10] *Mein Kampf*, p. 295—296.

[11] Ibidem, p. 406.

Din nefericire, aceste avertismente fără echivoc nu au tulburat cîtuși de puțin seninătatea olimpiană a celor aflați la cîrma marilor puteri europene în deceniile 3 și 4 ale secolului nostru. Ei au strunjit agresivitatea multidirecțională, enunțată pe șleau în opusul programatic al lui Hitler, în forme și dimensiuni pe măsura propriilor lor proiecte. Unii au contat, asemenea ministrului de externe francez, Georges Bonnet, pe faptul că „cel de-al treilea Reich are o singură vocație, cea a răsăritului, unde îl așteaptă recoltele stepei rusești, petrolul subsolului caucazian și tronul pe care-l va abandona Stalin"[13]. Alții au preferat să reducă sîngeroasele perspective schițate de căpetenia nazistă la ceea ce ambasadorul britanic la Berlin, Sir Nevile Henderson, definea cu blîndețe drept „rătăcirile naive și pasagere ale unui extremist în opoziție, îngropate și date uitării îndată după cucerirea puterii"[14]. Ambele categorii de aprecieri s-au soldat cu rezultate nefaste, creînd o atmosferă de falsă securitate în cercurile guvernamentale din Franța și Anglia, ducînd la tocirea vigilenței popoarelor, rupînd unitatea de luptă a frontului antifascist, semănînd confuzie și demoralizare în opinia publică internațională. Dispunînd astfel de condiții propice, virusul nazist a proliferat vertiginos, cu efecte din ce în ce mai nocive. „Rătăcirile naive și pasagere ale opoziționistului" au devenit lectură obligatorie în Germania hitleristă, unde Mein Kampf s-a tipărit, între 1933 și 1939, în peste 6 000 000 de

[12] Ibidem, p. 542—543.

[13] Anatole de Monzie, *Ci-devant (Vechiul regim)*, Paris, 1941, p. 74.

[14] Nevile Henderson, *Failure of a Mission (Eșecul unei misiuni)*, Londra, 1940, p. 168.

exemplare, iar „vocația răsăritului" s-a concretizat în remilitarizarea Renaniei, anexarea Austriei, cotropirea Cehoslovaciei și declanșarea războiului împotriva Poloniei, Franței și Angliei.

Mein Kampf *era impregnat, de asemenea, de veninul antisemitismului, derivat direct al rasismului. Ca și celelalte „puncte fundamentale de doctrină național-socialistă", acesta a lunecat repede de la un enunț strident și vitriolic la o aplicare concretă de proporții apocaliptice. Se știe în ce a constat „soluția finală" a problemei evreiești în Europa și cum a fost ea tradusă nu în viață, ci în moarte de către faimosul Birou IV* B_4 *din* Reichsicherheitshauptamt *(Oficiul central de securitate a Reichului), birou dirijat cu birocratică pedanterie de cel despre care unul dintre complicii săi declara : „Eichmann spunea că se va scutura de rîs în groapă, căci senzația de a avea pe conștiință șase milioane de morminte va fi pentru el sursa unei satisfacții extraordinare"* [15]. *Indisolubil asociate lagărelor de exterminare, localități ca Auschwitz, Maidanek, Buchenwald, Belsen, Treblinka, Rawensbrück sau Mauthausen au devenit de mult simboluri ale oroarei împinse la paroxism, așa cum nume ca Himmler, Heydrich, Höss sau Frank au intrat în vocabularele limbilor europene ca sinonime ale călăilor de o bestialitate fără limite. Lumea se cutremură evocînd indescriptibilele suferințe fizice și morale prin care au trecut victimele înainte de a păși peste pragul suferinței — arse în cuptoare, sufocate de gazul Cyklon B, martirizate de experimentele medicilor SS sau pur și simplu răpuse de inaniție și epuizare.*

În toate țările europene căzute sub dominația zvasticii, evreii (stigmatizați ca „nearieni" în

[15] *Procès des grands criminels de guerre devant le Tribunal militaire international,* Nürnberg, 1948, vol. IV, p. 383.

legislația rasială) au vărsat o parte însemnată din tributul de sînge plătit nesățiosului moloh. Deși statisticile întocmite nu au putut avea o precizie riguroasă și totalurile oscilează adesea de la autor la autor, cifrele minime existente, ca și bilanțurile parțiale, încheiate chiar de hitleriști, sînt suficiente pentru a evalua scara la care s-a desfășurat genocidul. La 17 aprilie 1943, Gerhardt Köhrrer, șeful inspecției statistice a Reichului, raporta că, la 31 decembrie 1942, populația „neariană" scăzuse considerabil față de 1933, anul venirii la putere a hitleriștilor. Astfel, în Germania propriu-zisă, din 561 000 de evrei nu mai rămăseseră decît 51 327 ; în Austria totalul lor scăzuse de la 200 000 la 8 102, în „protectoratul Boemiei și Moraviei" de la 118 000 la 15 550, în „guvernămîntul general" și „regiunile de est" (pe teritoriul Poloniei cotropite, unde erau deportați evrei de pe întregul continent) de la 2 790 000 la 351 124, în zona ocupată din Franța de la 41 911 la 7 995, în Olanda de la 38 571 la 13 832, în Belgia de la 16 886 la 1 616 [16].

La fel de tragică era situația în statele satelite Reichului. Încă din 1940, guvernul de marionete al Slovaciei i-a internat în lagăre și ghetouri pe toți cei 90 000 de evrei de acolo, expediind 52 000 dintre ei, în 1942, spre lagărele de exterminare din Polonia. La fel au procedat autoritățile fasciste maghiare cu cei 17 000 de evrei din Ucraina subcarpatică, în august 1941, pentru ca, cinci luni mai tîrziu, să masacreze pe loc alți 1 500, în Banatul iugoslav ocupat. Cei 8 000 de evrei surprinși de Wehrmacht în Serbia au pierit în două etape — bărbații în noiembrie 1941, iar femeile și copiii în vara lui 1942.

La aceste bilanțuri provizorii, ultimii doi ani de război aveau să adauge noi și masive contin-

[16] Vezi Leon Poliakov. *Bréviaire de la haine (Breviarul urii)*. ed. a II-a, Paris, 1960, p. 389—394.

gente de victime. Se estimează că, numai în U.R.S.S., totalul general al evreilor exterminați se ridică la 1 500 000—2 000 000. La aceeași macabră rubrică, Belgia înscrie peste 25 000, Franța 95—100 000, Olanda 110 000. Între 15 mai și 30 iunie 1944, din Ungaria, inclusiv de pe teritoriul părții de nord a Transilvaniei, smulsă României prin Dictatul de la Viena, au fost deportați în lagărele de exterminare peste 450 000 de „nearieni" ; începînd din octombrie 1944, cînd au luat locul horthyștilor la conducerea țării, szalassyștii au masacrat alte mii într-o serie de pogromuri și au organizat un „marș al morții" între Budapesta și Viena, în care au pierit aproape 30 000 de evrei din capitală. În 1943—1944 au pornit pe drumul fără întoarcere al crematoriilor aproape 75 000 de evrei din Grecia, 13 000 din Bulgaria și peste 10 000 din Italia.

Dar România ? Unde o putem găsi, în dreptul căror coloane de cifre funerare ale sumbrului tabel de calcule ? Ce aspecte a îmbrăcat la noi genocidul fascist, ce amploare a căpătat și ce ravagii a provocat ?

Volumul de față își propune să stabilească, fie și parțial, proporțiile autentice ale fenomenului. În acest scop, el se angajează în studiul celei mai ucigașe manifestări a urii de rasă pe care a cunoscut-o vreodată țara noastră. La peste trei decenii și jumătate de la comiterea acestei crime monstruoase, autorii se străduie să reconstituie modul cum a funcționat infernalul mecanism, să-i demonteze piesele, să stabilească cine l-a declanșat, din ce motive și cu ce intenție. Iar pentru a înlesni abordarea textului propriu-zis, paginile prefeței se mărginesc să schițeze cîteva repere generale, menite să amintească cititorului în ce context organic de ansamblu se integrează tranșa de istorie pe care autorii au trebuit s-o izoleze, pentru a o examina sub lentila microscopului.

*

Ultima decadă a lunii iunie 1941 aducea evreilor din România grave motive de aprehensiune. Pe firmamentul militar și politic, steaua lui Hitler căpătase o strălucire orbitoare, după victoriile repurtate într-o neîntreruptă serie pe toate teatrele de operații din Europa, în cei doi ani de la începutul războiului. Zdrobind succesiv, cu o ușurință neverosimilă, dar explicabilă, rezistența tuturor aliaților tradiționali ai României, loviturile de baros ale Wehrmachtului forjaseră simultan, una cîte una, verigile lanțului care dădeau pradă țara noastră Reichului hitlerist. Ultima dintre ele data de foarte curînd : în zorii zilei care marca solstițiul unei veri încrîncenate, „führerul" sfîrtecase încă o dată obrazul continentului, crestîndu-l cu tăișul de oțel incandescent al frontului antisovietic. Flancul drept al acestuia, la extremitatea sa meridională, traversa Moldova, adică exact zona României cu cea mai mare densitate de populație evreiască.

Destinul acestei populații lua astfel o întorsătură care se anunța fatală. Sumbra perspectivă făcea doar un preludiu din suferințele impuse pînă atunci prin legislația rasială, promulgată de regimul fascist instaurat în septembrie 1940, și din stridenta campanie de propagandă antisemită, scrisă și vorbită, în care se angajaseră numeroase oficialități.

Instaurarea dictaturii militaro-fasciste, apreciază Programul Partidului Comunist Român, *a marcat debutul celei mai întunecate perioade din istoria contemporană a țării noastre. Incapabil să-și dobîndească un reazem efectiv în masele largi populare, regimul legionaro-antonescian s-a bizuit, pentru a-și asigura efemera existență, pe sîngeroasa represiune pe care a*

dezlănțuit-o încă de la instaurare și pe concursul trupelor naziste care intraseră pe teritoriul României.

Imitînd slugarnic pe tutorii hitleriști, a căror presiune se făcea tot mai simțită de cînd deveniseră practic ocupanți ai țării, legionarii au adoptat măsuri de discriminare și prigoană pe temeiuri rasiale, după chipul și asemănarea faimoaselor legiuiri de la Nürnberg, un loc important fiind rezervat diversiunii antisemite. În acest context se înscrie și tragicul eveniment petrecut în iunie 1941 la Iași. În acest sens, tovarășul Nicolae Ceaușescu preciza : „Imediat după declanșarea războiului antisovietic, a fost organizat un adevărat pogrom împotriva forțelor antifasciste, în cursul căruia, la Iași, au fost asasinate peste 2 000 de persoane" [17].

Acestei izbucniri de frenezie sanguinară — care, într-un scurt răstimp, a anihilat, pe criterii exclusiv rasiale, cîteva mii de locuitori pașnici ai vechii cetăți de scaun a Moldovei — îi este consacrat volumul de față. Avem așadar de-a face cu dosarul unei crime. O crimă care nici astăzi nu s-a cufundat în uitare, care și astăzi provoacă, oricui și ori de cîte ori este evocată, un val copleșitor de mînie. O crimă căreia, așa cum era și firesc, publicistica și istoriografia contemporană i-au acordat o mare atenție, atît în România, cît și peste hotare, atît în anii imediat următori războiului, cît și într-un trecut mai recent. O crimă a cărei reconstituire, mai amplă sau mai sumară, o putem întîlni în studii științifice și în pagini de memorialistică, în culegeri de documente și în capitole de beletristică. O crimă pe marginea căreia au scris autori diferiți, de naționalități diferite, în limbi diferite, la date diferite.

Diferite sînt adesea relatările înseși — într-atît de diferite, încît par a fi variații pe o temă dată. Deosebirile se ivesc în modul de tratare, începînd uneori chiar de la nararea propriu-zisă a faptelor și sfîrșind, cel mai frecvent, cu interpretările și concluziile autorilor respectivi. În anumite cazuri, neconcordanțele dintre versiunile aflate în circulație capătă anvergura unor veritabile contradicții.

Surprinzător la prima vedere, fenomenul este departe de a fi izolat : o soartă similară au avut (sau continuă să aibă încă) și alte episoade ale celui de-al doilea război mondial, asupra cărora cronicarii nu s-au pus de acord. Cauzele trebuie căutate, la un capăt, în caracterul falibil al memoriei umane, în insuficiența de surse, în erorile de informație etc., iar la celălalt capăt, în optica personală și, mai cu seamă, în țelurile mărturisite sau nu ale semnatarului. În analele genocidului, subiectivismul se manifestă cu o deosebită acuitate, atît în pledoariile tendențioase care încearcă să minimalizeze cu orice preț culpele călăilor, cît și în mărturiile supraviețuitorilor, inevitabil și definitiv traumatizați pe plan psihic și emoțional de cutremurătoarele experiențe prin care au trecut.

Oricît ar părea de ciudat, în unele procese intentate de istoriografie genocidului, apărarea și acuzarea, deși pornesc de la premise diametral opuse, ajung la concluzii de o paradoxală similitudine. În cazul de față, multe pledoarii și rechizitorii se întîlnesc pe o platformă comună pentru a defini sîngeroasele acțiuni de la Iași drept „una dintre multele erupții ale unui vulcan veșnic sub tensiune — antisemitismul românilor". O definiție pe cît de simplistă pe atît de mistificatoare, care înregimentează într-o gloată întărîtată, caracteristică veritabilelor pogromuri, pe mai toți ieșenii neevrei, ca și cvasiunanimitatea autorităților românești, civile

[17] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, București, Editura politică, 1975, p. 570.

și militare. Astfel, în locul unui tablou veridic al holocaustului, rămîne doar un vălmășag confuz de umbre — cele multe ale victimelor și cele, încă și mai multe, ale ucigașilor. Pata neagră și nedefinită a ultimelor înghite fără urmă o covîrșitoare majoritate de chipuri și siluete ale celor care nu au participat la măcel, mai mult — i s-au opus și i-au limitat pînă la urmă proporțiile.

Desigur, ca pretutindeni în societatea întemeiată pe exploatare, antisemitismul și celelalte manifestări de discriminare națională sau religioasă au servit adesea, în țara noastră, drept arme perfide în mîinile celor mai reacționare cercuri ale burgheziei și moșierimii pentru a canaliza, pe făgașe diversioniste, torentul de nemulțumiri ale maselor populare asuprite. Dar, spre deosebire de mari părți ale Europei centrale și de est, glia românească nu s-a dovedit prielnică pentru semințele otrăvite ale urii, oferind în cele mai diverse perioade ale trecutului său sălaș cald și primitor celor izgoniți de persecuțiile care bîntuiau în regiuni limitrofe sau pe tărîmuri mai îndepărtate.

Încă din primele decenii ale secolului al XVI-lea, familii ale evreilor expulzați din Spania de către Isabela și Ferdinand Catolicul s-au stabilit mai întîi în Țara Românească, apoi în Moldova. De-a lungul veacurilor următoare, țările române au devenit patria a numeroși evrei, alungați de prigoanele periodice care se dezlănțuiau împotriva lor în Galiția, Ucraina, Rusia, Germania sau Austria. Formele și metodele variau de la măceluri organizate de hatmanii cazăcimii, clerul rutean sau șleahticii polonezi, pînă la legislații fiscale cu caracter discriminatoriu și cu efecte ruinătoare — așa cum au promulgat țarii Alexandru II și Alexandru III — exproprieri forțate, de felul celor decretate de cabinetul imperial de la Viena, recrutări la munci forțate pe moșiile nobililor locali, dislocări masive de populație, executate de autori-

tățile germane cu o brutalitate care anticipa ferocitatea nazistă, expulzări arbitrare practicate mai pretutindeni etc. etc.

Deosebit de importantă a fost imigrația evreilor în România în ultimele două decenii ale secolului trecut, cînd pe cuprinsul imperiului țarist s-a dezlănțuit un val de sălbatice pogromuri. De atunci încolo, fenomenul s-a repetat la scurte intervaluri și din cauze felurite : băile de sînge organizate de „sutele negre", după revoluția din 1905, în uriașul ghetou din zona apuseană a Rusiei, unde era obligată să se concentreze populația evreiască ; vertiginoasa pauperizare a acesteia în ajunul și în cursul primului război mondial, ca urmare a măsurilor spoliatorii introduse de guvernul de la Petersburg ; măcelurile comise de bandele albgardiste în Ucraina, Bielorusia și Polonia, după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie ; teroarea instaurată de reacțiunea horthystă după înăbușirea puterii sovietice în Ungaria etc. etc.

România nu a cunoscut asemenea excese, așa cum nu a cunoscut nici prigoane cu fard legalist, de tipul mascaradei judiciare înscenate în Franța căpitanului Dreyfus. Ce-i drept, antisemitismul nu a lipsit mai niciodată din viața publică interbelică, unde i se făcea o stridentă publicitate de către cuziști, legionari și unii lideri ai partidelor burgheze (deși în conducerea acestora se aflau și evrei). Pe toți îi mîna interesul de a desemna țapi ispășitori pentru păcatele marelui capital, inclusiv cel deținut de evrei. Dar neaflînd ecou în sînul maselor populare, zgomotoasa demagogie s-a tradus, pe plan concret, prin acțiuni improvizate, de foarte restrînsă amploare (spargeri de geamuri, agresiuni sporadice etc.), care nu se soldau cu pierderi de vieți omenești, răniri grave sau distrugeri importante.

Stăvilarul ridicat de omenia poporului român a rezistat și la asaltul năprazznicului val de persecuție rasială pe care l-a stîrnit ideologia fascistă în Europa interbelică.

Însăşi dictatura militaro-fascistă s-a văzut îngrădită de acest zid de netrecut al umanitarismului, cu străveche tradiţie în ţara noastră, unde viaţa omului s-a bucurat dintotdeauna de un imens respect. Nu încape îndoială că, într-o altă atmosferă, fie ea şi de indiferenţă, excesele legionare ar fi căpătat proporţii infinit mai mari. Aşa cum nu încape îndoială că oprobriul şi indignarea, unanim provocate de crimele gardiştilor în lunile cînd se aflau la putere, au contribuit în mod hotărîtor la izolarea şi zdrobirea lor în zilele rebeliunii din ianuarie 1941

Aceeaşi statornică presiune, exercitată de opinia publică, a dat naştere unei situaţii specifice în această parte a Europei : cu excepţia foarte răzleţelor şi fugitivelor iniţiative ale unor autorităţi locale, evreii din România [18] *nu au fost îngrămădiţi în ghetouri şi nu au trebuit, în general, să poarte infamanta „stea galbenă". Dar, mai presus de orice, ei nu au cunoscut oroarea lagărelor de exterminare, nici pe teritoriul ţării, nici prin deportare pe meleaguri străine. Pentru a înţelege mai bine ce a însemnat salvarea unei populaţii masive (în jur de 350 000 de oameni) de la o pieire în aparenţă ineluctabilă, trebuie ţinut seamă de contextul epocii şi de obsesiile exterminatoare ale hitleriştilor. „În ordinea de priorităţi naziste, masacrarea evreilor trecea înaintea efortului de război — scrie istoricul american Maurice Friedberg. [...] Într-o vreme cînd trupele germane de pe frontul de est aşteptau îndelung să capete tehnica de luptă necesară, mii de vagoane şi locomotive serveau la transportarea evreilor spre camerele de gazare. Cu atîta încăpăţînare voia Hitler să-i omoare pe toţi, încît era gata să plătească masacrarea lor cu sîngele soldaţilor germani"* [19].

[18] Referirea se face, bineînţeles, la România în hotarele ei din august 1940, după Dictatul de la Viena.

[19] Maurice Friedberg, *Consequences of the Final Solution*, în „Slavic Review", University of Illinois, vol. 34, nr. 4, decembrie 1975, p. 822.

Evident, funesta „soluţie finală" a problemei evreieşti urma să se aplice şi în ţara noastră, cu aceeaşi fanatică rigurozitate. Încă din noiembrie 1941, un expert al lui Eichmann, căpitanul Richter, se instalase la Bucureşti pentru a pregăti deportările. Un alt colaborator al Biroului IV B_4, Rintelen, scria subsecretarului de stat Luther : „Se prevede că evreii din România vor fi deportaţi, în transporturi succesive, spre regiunea Lublin, unde cei apţi pentru muncă vor fi repartizaţi în mod corespunzător, iar ceilalţi vor fi supuşi tratamentului special [gazarea]" [20].

Pentru traducerea în practică a proiectelor de aplicare a „soluţiei finale" într-o ţară, se impuneau cu necesitate două condiţii : neutralizarea populaţiei majoritare şi obţinerea unei largi colaborări din partea oficialităţilor. De la această regulă de fier nu s-a abătut nici un colţ al Europei, unde hitleriştii au masacrat populaţia evreiască. Un exemplu printre multe altele, cu atît mai concludent cu cît provine din ţara cu cea mai veche tradiţie umanistă şi democratică de pe continent : documentele din arhivele naziste atestă că, fără conlucrarea — cel mai adesea spontană — a autorităţilor de la Paris şi Vichy, Gestapoul nu ar fi putut pune mîna decît pe o mică fracţiune din numărul celor 100 000 de evrei francezi care şi-au găsit sfîrşitul în lagărele din Polonia [21]. *Dintre ei, 12 884 (printre care 4 051 copii în vîrstă de 2—12 ani), capturaţi într-o razie gigantică, efectuată exclusiv de poliţia pariziană, la 16—17 iulie 1942, au fost apoi predaţi germanilor şi deportaţi la Auschwitz, unde aveau să supravieţuiască abia cîteva sute.*

În România, holocaustul nu a avut loc tocmai pentru că, cu foarte puţine şi nesemnificative excepţii, călăii cu zvastică nu numai că nu s-au bucurat de concursuri binevoitoare, oferite din proprie iniţiativă, dar s-au lovit de refuz în ten-

[20] L. Poliakov, *op. cit.*, p. 168.

[21] Vezi „Historia" (hors série), nr. 26 din mai 1972, p. 178—189.

tativele lor de a recruta complicități, cu caracter privat sau oficial, pentru organizarea deportărilor sau a altor acțiuni de genocid. Manifestîndu-se cu o consecvență neabătută și cu o vigoare neînfricată, umanismul militant al poporului român a zădărnicit, rînd pe rînd, planurile hitleriste de exterminare în masă a evreilor din țara noastră. Expresie firească a statorniciei vechilor și nobilelor tradiții românești de înfrățire și solidarizare cu naționalitățile conlocuitoare la vreme de restriște, această atitudine a fost, deopotrivă, una din laturile luptei dîrze, de mare amploare, purtată împotriva ocupantului hitlerist și a uneltelor sale autohtone de către forțele revoluționare democratice, antifasciste, de către cele mai largi mase populare, în frunte cu Partidul Comunist Român.

„Românii nu erau deloc devotați cuceritorilor germani, deoarece dublul jug economic și militar impus de aceștia din urmă provoca ostilitatea întregii țări — scrie istoricul vest-german M. Broszat. Încă de la începutul lui 1942, cererea Reichului ca România să-și sporească contribuția militară s-a izbit de o împotrivire puternică și generală. [...] Aceeași rezistență au stîrnit-o la români diversele încercări naziste de a înfăptui exterminarea în masă a evreilor“ [22]. *Nu se poate spune că hitleriștii nu au făcut tot ce le stătea în putință pentru a trece peste obstacolele ridicate de poporul român în calea programului lor criminal. Sosit la București în ziua de 24 ianuarie 1941, noul ministrul plenipotențiar german, Manfred von Killinger, s-a grăbit să-i ceară lui Antonescu „ducerea pînă la capăt a politicii antisemite preconizate*

[22] M. Broszat, *Das Dritte Reich und die rumänische Judenpolitik (Cel de-al III-lea Reich și politica față de evrei în România)*, în „Gutachten, Institut für Zeitgeschichte“, München, 1958, p. 166—167.

de legionari“ [23]. *Din ordinul personal al lui Killinger, gazeta „Porunca Vremii“, stipendiată nemijlocit de legația germană, în numerele sale din 6, 14 și 30 iulie 1941, a insistat cu furie pentru introducerea „stelei galbene“, revenind asupra subiectului la 8 octombrie și 22 decembrie ale aceluiași an. La 14 noiembrie 1941, a declanșat o campanie în acest sens însuși oficiosul legației germane, ziarul „Bukarester Tageblatt“. Pînă și presa centrală a hitleriștilor s-a simțit datoare „să atragă atenția românilor, cu toată seriozitatea, asupra necesității de a pune capăt pericolului evreiesc, odată pentru totdeauna, prin nimicirea celor care-l întruchipează. Orice neglijență sau tărăgănare în această privință provoacă inevitabil neliniște și tensiune, deoarece, în ultimă instanță, avem de-a face cu o sabotare a uneia dintre concepțiile de bază ale național-socialismului. Iar atunci cînd au de-a face cu sabotori, führerul și Germania lovesc rapid și fără cruțare“* [24].

Nu era prima oară cînd Berlinul profera amenințări la adresa României, care nici ea nu era la primul „sabotaj“. Se știe că, încă din septembrie 1939, pe teritoriul țării noastre și-au găsit adăpost circa 100 000 de polonezi, refugiați din calea hoardelor cotropitoare ale Wehrmachtului, de care naziștii nu s-au putut atinge, în pofida brutalelor lor presiuni și șantaje [25]. *Ceea ce se știe mai puțin este că frontiera de nord a României a rămas permeabilă, în toți anii următori, pentru numeroși evrei din Polonia ocupată, care au scăpat astfel de la o moarte sigură. Despre*

[23] Henri Prost, *Le destin de la Roumanie*, Paris, 1954, p. 159.

[24] „Völkischer Beobachter“ din 29 mai 1943. Un articol cu conținut similar a apărut în „Berliner Börsenzeitung“ din iunie 1943.

[25] Gheorghe Zaharia, *România în preajma și la începutul celui de-al doilea război mondial*, în „Anale de istorie“, nr. 3/1976, p. 69—70.

primirea evreilor polonezi în țara noastră de-a lungul întregului război, ca și despre refuzul cetățenilor și autorităților de a preda hitleriștilor „măcar pe unul singur dintre acești refugiați", vorbește un amplu studiu al istoricului israelian Th. Lavi [26]. *Aceeași lucrare, precum și articolul unui alt cercetător, Alexander Șafran, fost slujitor al cultului mozaic în România, actualmente rabinul șef al orașului Geneva, abordează un fenomen geamăn cu cel amintit mai sus și care de asemenea nu și-a căpătat încă locul cuvenit în istoriografia celui de-al doilea război mondial : din ghetourile horthyste ale părții de nord a Transilvaniei și, mai ales, din deportările în masă organizate acolo de szalassyști, singurii evrei care s-au salvat au fost cei refugiați în România* [27]. *În sfîrșit, laolaltă cu Lavi și Șafran, semnatarii unor lucrări de referință în domeniul genocidului fascist consemnează emigrările în Palestina efectuate pe cale oficială, în grupuri succesive, cu începere din 1942, sub nasul hitleriștilor, care au protestat zadarnic* [28].

Iată așadar că, dintre țările aflate sub ocupație nazistă, România s-a remarcat prin cîteva trăsături distincte, fiind singura care nu a cunoscut nici ghetourile, nici lagărele de exterminare și nici deportările spre cuptoarele Auschwitzului sau Maidanekului [29], *singura care a oferit azil evreilor de peste hotare.*

Într-un asemenea context, cum a fost posibil și ce a însemnat pogromul de la Iași ? Cine l-a pus la cale, din ce interese și în ce scop ?

Fără a anticipa asupra analizei multilaterale pe care o oferă lucrarea de față, nu putem încheia înainte de a enumera cîteva puncte de reper, esențiale pentru înțelegerea tragicelor evenimente :

— Conform dogmei naziste, indiferent de naționalitatea forțelor armate împotriva cărora luptaseră sau aveau să lupte soldații și ofițerii germani, „vrăjmașul lor cel mai important și cel mai primejdios, dușmanul de moarte, căruia nu i se putea răspunde decît cu moartea, era totdeauna și pretutindeni evreul" [30]. *Din cauza lui, „numai și numai din vina evreilor, dura*

[26] Th. Lavi, *Documents on the Struggle of Romanian Jewry for Its Rights During the Second World War (Documente despre lupta evreilor români pentru drepturile lor în cursul celui de-al doilea război mondial)*, în *Yad Washem Studies*, vol. IV, Ierusalim, 1960, p. 304 și 311.

[27] Alexander Șafran, *The Rulers of Fascist Romania Whom I Had to Deal With (Cîrmuitorii fasciști ai României cu care am avut de-a face)*, în *Yad Washem Studies*, vol. VI, Ierusalim, 1967, p. 177.

[28] Léon Poliakov, *op. cit.*, p. 187 ; vezi și Th. Lavi, *op. cit.*, p. 298, Franz Körherr, *Die Endlösung der europäischen Judenfrage (Soluția finală a problemei evreilor din Europa)*, Frankfurt, 1953, p. 204—205.

[29] Deportările dincolo de Nistru, efectuate de autoritățile antonesciene, nu au avut drept scop, fie el mărturisit sau ascuns, exterminarea celor în cauză. Pieirea unui număr dintre ei are trei cauze principale : abuzurile comise de anumiți reprezentanți ai autorităților care au delapidat fondurile alocate pentru achiziția de alimente ; excesele criminale ale unor elemente degenerate din organele de pază și supraveghere ; intervenția asasinilor naziști organizați în *Einsatzkommando*-uri, care, în plină retragere pe frontul de est, au pătruns cu forța în lagăre, exterminînd pe deținuți. Victimele din această categorie reprezentau un multiplu important al totalului celorlalte două : Rîbnița, de pildă, a fost înecată în sînge de hitleriști, numai doi deportați scăpînd cu viață.

Dar și în această privință, România înscria, în 1943 și 1944, un alt fapt unic în analele celui de-al doilea război mondial : readucerea în țară a tuturor supraviețuitorilor, care s-a operat fără a se ține seama de furibunda împotrivire a Wehrmachtului, SS-ului și Gestapoului, de imensele riscuri implicate de această încălcare a dispozițiilor naziste, de dificultățile de transport și aprovizionare etc.

[30] R. Henkys, *Die nazional-sozialistischen Gewaltverbrechen (Fărădelegile naziste)*, Stuttgart, 1964, p. 183.

războiul de doi ani și se spulberaseră iluziile în victoria-fulger promisă de Hitler" [31].

— La 29 iunie 1941, în plin start al ultimei și celei mai gigantice agresiuni, Wehrmachtul se afla în situația, cu totul insolită pentru căpeteniile sale, de a avea în spatele imediat al frontului masa celor circa 51 000 de evrei de la Iași, cărora autoritățile românești nu le impuseseră multe din barbarele restricții preconizate de naziști.

— În componența trupelor germane de diverse arme și subordonări, cantonate în nordul Moldovei, se includeau o bună parte din Einsatzkommando C *și elemente ale viitorului* Einsatzkommando D *— „detașamente speciale" — care aveau să se ilustreze printr-o înspăimîntătoare suită de masacre ale evreilor pe teritoriile ocupate din U.R.S.S. La procesul acestor bande de experți ai asasinatelor în masă, Sturmbannführerul Heinz Ohlendof, care comandase* Einsatzkommando D, *și-a asumat personal răspunderea „pentru un total de aproximativ 90 000 de victime, printre care și [cele de la] Iași, în iunie 1941". La același proces s-a stabilit în mod incontestabil că, „începînd din primele zile ale anului 1941, inițiativa în acțiunile de exterminare a evreilor a aparținut pe de-a întregul emisarilor lui Hitler (Richter, Killinger și alții)"* [32].

— Prin procedeele aplicate, prin durata și maniera desfășurării, ca și prin diverse alte caracteristici, „pogromul de la Iași" s-a dovedit întru totul similar cu măcelurile organizate de naziști în iulie și august 1941, la Kovno, Riga, Tallin și în Galiția răsăriteană [33].

---

[31] N. Masur, *Ein Jude spricht mit Himmler (Un evreu stă de vorbă cu Himmler)*, Hamburg, 1951, p. 36.

[32] *Nürnberg Military Trials (Procesele de la Nürnberg ale militarilor)*, case no. 9, vol. IV, p. 168, 175 etc.

[33] Gerald Reitlinger, *Die Endlösung (Soluția finală)*, München, 1956, p. 208.

Paginile care urmează aduc numeroase mărturii documentare, amănunțite și precise, care pun într-o lumină clară și veridică evenimentele sîngeroase petrecute la Iași în iunie 1941. Procedînd astfel, autorii au scontat un dublu rezultat : pe de o parte să destrame păienjenișul de exagerări, denaturări și falsuri, care a învăluit cutremurătorul episod, pe de altă parte să elucideze misterul ridicat de incompatibilitatea unei asemenea barbarii cu profundul și statornicul umanism care a impregnat raporturile dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare.

A restitui adevărul este, pentru orice istoric demn de acest nume, nu numai un privilegiu rezervat specialistului, ci și o datorie de onoare a cetățeanului față de societatea al cărei trecut îl investighează. Cu atît mai nobilă devine această misiune atunci cînd adevărul restituit se poate condensa, parafrazînd un celebru dicton latin, într-un motto care ar suna :

HOMO HOMINI HOMO.

NICOLAE MINEI

ANII DICTATURII FASCISTE — IMENS CORTEGIU DE SUFERINȚE ALE POPORULUI ROMÂN

Situația din România la începutul lunii septembrie 1940 se caracteriza printr-o criză de o deosebită gravitate și profunzime provocată de triumful Blitzkrieg-ului nazist în estul, nordul și vestul Europei, de prăbușirea sau paralizarea tuturor alianțelor tradiționale ale României, rămasă singură și izolată, de sfîrtecarea brutală a trupului țării, ca urmare a hegemoniei hitleriste în Europa. În asemenea condiții, starea crescîndă de indignare și revoltă a maselor populare față de dictatura regală se îmbina cu ascuțirea contradicțiilor dintre diferitele grupări ale claselor dominante. Profitînd de aceste împrejurări favorabile, grupările și cercurile politice românești cele mai reacționare, fasciste și prohitleriste, în frunte cu Garda de fier, au trecut la acțiune deschisă pentru acapararea puterii.

Deși foloseau Garda de fier ca instrument de presiune și intervenție în treburile interne ale României, clica nazistă din Germania și, mai ales, reprezentanții ei din aparatul diplomatic, economic și militar, își dădeau seama că legionarii nu vor putea singuri să asigure conducerea statului și a activității economice. În aceste împrejurări, hitleriștii au preferat să pună pe legionari sub conducerea generalului Ion Antonescu. Compromis și fără sprijin, Carol al II-lea a trecut, la 5 septembrie 1940, cea mai

mare parte a prerogativelor regale în mîinile generalului Ion Antonescu, iar la 6 septembrie 1940 a abdicat în favoarea fiului său Mihai.

La 14 septembrie, I. Antonescu şi-a alcătuit guvernul, care cuprindea ca miniştri şi subsecretari de stat nouă legionari, un cuzist, şase militari, patru liberali, un fost conservator junimist şi un naţional-ţărănist.

România a fost proclamată „stat naţional legionar". Ultimele forme constituţionale şi bruma de drepturi cetăţeneşti menţinute în timpul dictaturii regale au fost suprimate. Generalul Ion Antonescu, numit printr-un decret regal „conducător al statului român", concentra în mîinile sale principalele pîrghii ale puterii de stat.

Venirea generalului Antonescu şi a Gărzii de fier la cîrma ţării s-a făcut cu sprijinul Reichului nazist. În articolul *A cui e biruinţa,* ziarul „Scînteia" preciza : „A venit biruinţa cămăşilor verzi în România, nu prin lupta poporului, cum se lăudau ei, ci printr-o lovitură de teatru a unei clici în slujba imperialismului german... Legiunea a fost adusă la putere de imperialiştii germani şi italieni" [1].

Regimul politic instaurat în septembrie 1940 reprezenta dictatura celor mai reacţionare, mai şovine şi mai agresive cercuri politice ale claselor dominante, legate de Germania hitleristă, dictatură a cărei bază politică o constituia Garda de fier — organizaţie teroristă de tip fascist. Din primele zile de guvernare, legionarii au ridicat asasinatul, rasismul, antisemitismul şi huliganismul la rangul de politică de stat. Ascuţişul terorii lor se îndrepta împotriva clasei muncitoare, a comuniştilor, a tuturor organizaţiilor şi personalităţilor politice patriotice, antifasciste, a intelectualilor şi ofiţerilor care

[1] „Scînteia" din 8 octombrie 1940 ; asupra acestor evenimente vezi şi A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940—ianuarie 1941,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976.

se pronunţau pentru apărarea suveranităţii României împotriva regimului fascist şi subordonarea ţării Germaniei hitleriste.

Legile elaborate după modelul celor hitleriste prevedeau pedepse dintre cele mai grele pentru orice împotrivire faţă de regimul fascist. În temniţele şi lagărele care au împînzit ţara au fost aruncaţi mii de antifascişti, adăugîndu-se celor care se aflau închişi de mai mult timp. Legionarii au asasinat pe militanţii comunişti Constantin David şi Tereza Ocsko, răfuindu-se totodată cu oamenii politici burghezi care, în cursul activităţii lor, se situaseră pe poziţii potrivnice Gărzii de fier şi politicii expansioniste a Germaniei naziste. Astfel, continuînd crimele politice începute anterior, — în 1933 I. G. Duca, în 1939 Armand Călinescu, — în zilele de 26—27 noiembrie 1940 grupuri din poliţia legionară au împuşcat în închisoarea Jilava şi în localul Poliţiei din Bucureşti 64 demnitari şi funcţionari superiori, printre care şi generalul Gheorghe Argeşeanu — care, devenind prim-ministru după asasinarea lui Armand Călinescu, ordonase măsuri împotriva Gărzii de fier — Victor Iamandi, fost ministru de justiţie — care, în 1938, dispusese dizolvarea acestei organizaţii teroriste. „Sînt conoscute crimele comise de legionari — arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu — cărora le-au căzut victime atît comunişti cît şi diferiţi democraţi, renumiţi oameni de ştiinţă şi cultură ca Madgearu, Iorga şi alţii" [2].

Asasinatele săvîrşite de legionari au umplut de indignare şi revoltă poporul român.

Dîndu-şi seama de reacţia negativă a opiniei publice, generalul I. Antonescu, în şedinţa Consiliului de Miniştri din 27 noiembrie 1940, a re-

[2] Nicolae Ceauşescu, *Expunere cu privire la activitatea politică-ideologică şi cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conştient şi devotat al societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi al comunismului în România, prezentată la Congresul educaţiei politice şi al culturii socialiste, 2 iunie 1976,* Editura politică, Bucureşti, 1976, p. 21.

probat metodele legionarilor, pe care le socotea „gangsterești". „Nu permit să se exercite simțul de bestialitate al nației, pentru că poate să ducă la o situație tragică pentru neamul românesc" declara Ion Antonescu, după primele excese ale legionarilor [3]. Cu toate acestea, el nu a inițiat măsuri hotărîte pentru curmarea lor.

Pe plan ideologic, Garda de fier promova principiile doctrinare naziste, la loc de frunte situîndu-se misticismul, cultul morții, iraționalismul, primitivismul, disprețul față de om și valorile lui spirituale, negarea oricărui progres și a necesității unor transformări sociale cerute de procesul legic al dezvoltării istorice.

Caracterul fascist al regimului înscăunat în septembrie 1940 a fost puternic întărit de rapida instaurare a dominației directe a Germaniei naziste asupra vieții politice, ideologice, economice și militare a țării. În octombrie 1940, sub pretextul instruirii armatei române, au intrat în țară trupe germane, care au fost plasate în apropierea Capitalei, în regiunea petroliferă Valea Prahovei și în alte puncte strategice ale țării.

Odată cu instaurarea dictaturii legionaro-antonesciene, legislația de tip fascist a căpătat un caracter brutal. S-a interzis orice formă de organizare a muncitorilor și orice activitate politică democratică, s-a înăsprit cenzura presei și a radioului, s-a introdus propagarea ideologiei fasciste în școlile de toate gradele. Au fost adoptate noi decrete-legi îndreptate împotriva populației evreiești : statutul militar al evreilor, înlăturarea avocaților evrei din barouri și ex-

[3] I. Antonescu a ordonat generalului Petrovicescu, ministrul legionar de interne, să înceteze în țară dezordinile ; s-a declarat împotriva prefectului județului Iași, care a comis atrocități împotriva evreilor, trimițîndu-l pe colonelul Rioșianu pentru a ancheta neregulile (vezi *Yad Washem Studies on the European Jewish Catastrophe and Resistance*, IV, Ierusalim, 1960, p. 266).

cluderea evreilor din orice formă de învățămînt, românizarea personalului din întreprinderi, interzicerea arendării farmaciilor la evrei, românizarea caselor de film, a sălilor de cinematografe și a birourilor de voiaj și turism, anularea autorizațiilor pentru debitele de vînzare a produselor monopolizate de C.A.M. deținute de evrei, interzicerea achiziționării obiectelor de cult creștin la magazinele evreiești [4]. La 26 octombrie 1940, în urma interdicției, pentru evrei, de a îndeplini serviciul militar, acestora li s-a impus munca obligatorie [5]. La 24 decembrie 1940 a fost adoptată decizia ministerială nr. 64 504, prin care se suspenda eliberarea și preschimbarea titlurilor de capacitate profesională a maiștrilor și lucrătorilor evrei, iar prin decizia nr. 67 794 din aceeași zi se suspenda înregistrarea contractelor ucenicilor evrei.

La 23 noiembrie 1940, cu prilejul vizitei pe care a făcut-o la Berlin, Ion Antonescu a semnat documentele de aderare a României la Pactul tripartit, încheiat la 27 septembrie 1940 între Germania, Italia și Japonia, certificînd astfel înglobarea ei în blocul politico-militar al statelor fasciste.

Prezența trupelor germane în România și aservirea politică a țării au oferit condiții prielnice monopolurilor germane pentru subordonarea economiei românești. La 4 decembrie 1940 s-a încheiat un acord economic româno-german prin care Germania obliga România să-și adapteze economia cerințelor imperialismului german și să accepte controlul specialiștilor germani în diferite ramuri de activitate economică.

Crimele, actele huliganice, servilismul față de naziști au demascat și compromis definitiv Garda de fier în fața maselor, care de la început fuseseră ostile regimului de dictatură legionaro-

[4] C. Hamangiu, *Codul general al României — 1941*, vol. XXIX, ianuarie 1941, p. 1 117.

[5] Ibidem, 1940, vol. XXVIII, partea a II-a, 5 decembrie 1940, p. 2 153—2 155.

antonesciană. Curînd după instaurare, în interiorul guvernului a început lupta pentru putere între I. Antonescu — care căuta să-şi subordoneze Garda de fier — şi conducătorii acesteia, luptă ce a avut ca moment de vîrf rebeliunea legionară din zilele de 21—23 ianuarie 1941.

În timpul acestor zile de tristă amintire, dezmăţul criminal al Gărzii de fier a atins limitele sale maxime. Potrivit unei statistici întocmite de autorităţi, în zilele rebeliunii şi-au pierdut viaţa numai în Bucureşti un număr de 236 de cetăţeni, dintre care 118 evrei executaţi de legionari, iar 254 de cetăţeni au fost răniţi. În provincie au fost înregistraţi 117 morţi şi 79 răniţi [6]. După rebeliune legionarii au fost înlăturaţi din componenţa guvernului, din viaţa politică şi din administraţia de stat, mişcarea legionară cunoscînd un vădit regres.

Tribunalele militare au condamnat mii de legionari, dar „mulţi dintre aceştia au fost condamnaţi în contumacie, ei reuşind să se refugieze, cu sprijinul hitleriştilor, în Germania" [7]. La 27 ianuarie Ion Antonescu a constituit un nou guvern, alcătuit din militari şi tehnicieni. Ulterior, la 15 februarie, a avut loc revocarea oficială a caracterului „naţional-legionar" al statului. „Plebiscitul" ţinut în zilele de 2—4 martie 1941 a dovedit ura pe care poporul român o nutrea faţă de uneltele nemijlocite ale nazismului, ceea ce Antonescu a preferat să interpreteze ca mărturie a unei aprobări globale a politicii sale. Înlăturarea gardiştilor din guvern nu a însemnat o simplă remaniere de guvern, ci a afectat într-o anumită măsură conţinutul regimului politic existent în România, bazat de-acum încolo exclusiv pe puterea politică a aparatului de stat şi a prezenţei armatei germane. Noul regim, folosind toate metodele de

[6] „Universul" din 12 februarie 1941.
[7] „Dacia" din 3 mai 1941.

guvernare totalitară, nedemocratică, promovînd aceeaşi politică prohitleristă, nu era altceva decît o dictatură militară fascistă. Libertăţile şi drepturile cetăţeneşti au rămas suprimate, teroarea împotriva clasei muncitoare, a forţelor progresiste şi democratice, îndeosebi a comuniştilor, s-a exercitat în continuare.

Au fost elaborate o serie de decrete-legi, au fost luate măsuri prin care o parte a întreprinderilor industriale erau militarizate, fiind trecute sub controlul armatei. Pentru a împiedica orice rezistenţă din partea muncitorilor, legislaţia prevedea măsuri foarte dure de represiune. Decretul-lege din 6 aprilie 1941 instituia pedeapsa cu moartea pentru acţiunea de sabotaj care ar fi dus la distrugerea în parte sau total a depozitelor întreprinderilor sau fabricilor ce lucrau pentru producţia de război. Printr-un decret-lege dat la 4 aprilie 1941 a fost stabilită pedeapsa cu internarea în lagărele de muncă şi domiciliul forţat pentru toţi cei care sabotau sau loveau regimul politic şi măsurile acestuia.

Deşi înlăturarea legionarilor de la conducerea ţării a însemnat pentru evrei salvarea de la moarte imediată prin exterminare, guvernul antonescian a continuat aplicarea unui program economic, social şi cultural antisemit [8]. După înfrîngerea rebeliunii legionare, noul guvern al lui Antonescu, departe de a abroga vechea legislaţie, a elaborat noi legi cu caracter antisemit, îndeosebi pe tărîm economic. Generalul I. Antonescu îşi manifesta convingerea că „neamul evreiesc a supt pîinea săracilor şi a speculat şi a oprit dezvoltarea neamului românesc timp de cîteva secole. Nevoia de a ne scăpa de

[8] C. Hamangiu, *Codul general al României — 1941*, vol. XXIX, partea a II-a, p. 1 449, 1 961 ; partea a III-a, p. 2 557, 2 148, 2 550 etc. Vezi şi *Yad Washem Studies on the European Jewish Catastrophe and Resistance*, IV, Ierusalim, 1960, p. 277.

această plagă a românismului este indiscutabilă" [9]. Modul în care, după ianuarie 1941, „conducătorul" a înțeles să rezolve această „problemă" îmbracă un caracter contradictoriu : rezolvarea ei era concepută numai în cadrul legalității, combătîndu-se așa-numitele „inițiative individuale" [10].

În general însă, asuprirea populației evreiești s-a intensificat în principal prin „românizarea bunurilor economice evreiești". Ea s-a efectuat după un plan bine determinat, susținut printr-o serie de legiuiri. La 4 noiembrie 1940 a fost promulgat decretul-lege care prevedea exproprierea pămînturilor deținute de evrei la sate, iar la 17 noiembrie 1940 legea care prevedea exproprierea pădurilor ce aparțineau evreilor. În baza acestor legi, pînă la 6 decembrie 1942, după cifre furnizate de Oficiul de studii al Subsecretariatului de stat al românizării, au fost expropriate de la evrei 406 404 ha teren agricol, 90 625 de imobile și 1 471 de bunuri industriale (mori, teascuri de ulei, fabrici de spirt) [11].

În afara acestor categorii de bunuri industriale expropriate, intrate în posesia statului, s-a permis și s-a încurajat o expropriere treptată și continuă, în folosul unor particulari favoriți și profitori ai regimului.

Referindu-se la această măsură a guvernului, Ion Gheorghe, fost atașat militar și apoi ministru al României la Berlin în anii celui de-al doilea război mondial, scria : „Guvernul inițiase așa numita «românizare» a întreprinderilor evreiești. Această formă compromitea nu numai re-

[9] Arhiva Ministerului Apărării Naționale (în continuare Arhiva M.A.N.), fond *Marele Cartier General*, dosar 3 828/1941, fila 81 (Ordinul lui I. Antonescu nr. 255 din 4 iulie 1941).

[10] Ibidem.

[11] Matatias Carp, *Cartea Neagră. Fapte și documente*, vol. III, București, 1947, p. 228.

gimul Antonescu, ci adîncea și mai mult ca înainte imoralitatea publică" [12].

În afară de măsuri de ordin economic, Ion Antonescu a întreprins și altele în vederea înlăturării elementului evreiesc din viața socială a țării. Astfel, într-un interviu acordat ziarului italian „La Stampa", el afirma : „Înarmat cu experiența guvernului Goga, voi înlocui încetul cu încetul pe evrei cu români, începînd cu evreii veniți în țară după 1913 și numai după înlăturarea acestora va începe substituirea celorlalți, care se va face tot încetul cu încetul". În încheiere, I. Antonescu declara că „evreii vor putea trăi în România, dar nu vor putea fi beneficiarii resurselor și bogățiilor țării" [13].

În acești ani grei, lupta eroică a poporului român a fost plătită cu grele suferințe, cu jertfe și sacrificii. În 1940—1944, aproape 11 000 de persoane învinuite de activitate politică (comunistă și antifascistă) au fost arestate, judecate și condamnate. Alături de verdictele care însumau ani și ani de temniță grea sau muncă silnică pe viață, au fost pronunțate peste 300 de sentințe de condamnare la moarte ; din totalul de verdicte capitale, 72 au fost executate.

În mai 1941, printr-un decret-lege, s-a hotărît trimiterea în lagărele de muncă din țară a tuturor celor care se opuneau dictaturii, a tuturor suspecților, inclusiv a unor fruntași politici evrei. Represaliile erau îndreptate în mod ostentativ împotriva comuniștilor, fapt ce demonstrează caracterul politic al măsurilor preconizate de regimul de dictatură antonesciană.

La măsurile de teroare ale anilor 1941—1944 nu mică a fost contribuția hitleriștilor, atît din rîndurile unităților operative, cît, mai ales, ale Gestapoului. Această imixtiune în politica in-

[12] Ion Gheorghe, *Rumäniens Weg zum Satellitenstaat (Calea României spre statul satelit)*, Heidelberg, 1952, p. 111.

[13] „La Stampa" din 30 septembrie 1940.

ternă românească a forțelor represive germane s-a evidențiat cu deosebită pregnanță în timpul sîngeroaselor evenimente de la Iași, de la sfîrșitul lunii iunie 1941.

Interesul Germaniei în aplicarea cît mai nemiloasă a unor măsuri de exterminare fizică a tuturor celor care se opuneau dictaturii antonesciene și naziștilor a fost evidențiat și de venirea în România, în anul 1942, a doctorului Globke, ca „trimis special" al lui Hitler, în calitate de membru al unei delegații conduse de Wilhelm Strukart, secretar de stat la Ministerul de Interne hitlerist. În discuțiile purtate la nivelul conducerii statului, cît și cu organele locale dintr-o serie de județe, naziștii au preconizat măsuri care arătau că cel de-al III-lea Reich tindea la introducerea și în România a unor represiuni sălbatice împotriva maselor populare, care-și manifestau tot mai deschis ura și împotrivirea, atît față de guvernanții autohtoni, cît și față de ocupanții hitleriști [14]. Dar în climatul umanist, specific României, tentativele naziste erau sortite eșecului.

În 1941, cînd guvernul Reichului a cerut formal, prin consilierii Fitzen Richter și Hoffmann, cît și prin ministrul de stat Ofloiemer, ca în România controlul și „organizarea" evreilor să fie lăsate exclusiv Germaniei, care pregătește soluționarea la scară internațională a chestiunii evreiești, i s-a răspuns că România este „împotriva oricărei soluții fizice sau măsuri de constrîngere individuale grave, poporul român fiind tolerant și neadmițînd crima ca instituție și metodă politică ; că este pentru soluții economice, care vor fi aplicate bunurilor imobiliare mai larg, dar vor fi foarte lente în domeniul comercial, fiindcă fondurile și activitatea de comerț sînt adevărate ființe care trebuie respectate" [15].

[14] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare, Arhiva M.A.E.), dosar *Ankara T. I.*, vol. I, filele 108—110.

[15] Ibidem.

Cu toate presiunile făcute de naziști, guvernul antonescian n-a dat curs repetatelor cereri ale reprezentanților Reichului german de a adopta „soluția finală" pentru exterminarea evreilor din România, respingînd proiectul elaborat de Hauptsturmführerul Gustav Richter pentru reorganizarea Comitetului național de românizare și pentru trecerea gradată la masacrarea întregii populații de naționalitate evreiască. Ziaristul englez Alexander Werth scria : „Cînd, în iunie 1944, am vizitat orașul Botoșani, situat pe teritoriul României ocupat de Armata Roșie, am găsit acolo o numeroasă populație evreiască, pe care românii, în ciuda cererii germanilor, nu au exterminat-o" [16].

Ce s-a întîmplat cînd hitleriștii și-au putut desăvîrși opera a dovedit-o situația maselor populare românești și a populației evreiești din partea de nord a Transilvaniei, teritoriu românesc căzut sub dominația horthysto-hitleristă în urma Dictatului de la Viena. Aici, masele populare românești au fost supuse unei duble asupriri, sociale și naționale. S-a evidențiat o scădere catastrofală a condițiilor de viață, a crescut vertiginos numărul șomerilor în rîndul muncitorilor și îndeosebi al celor de origine română, fapt ce a dus la accentuarea tensiunii în rîndurile populației. Nemulțumirile erau determinate și de creșterea excesivă a impozitelor. Toate acestea au dus la mișcări de masă și acțiuni deschise contra autorităților horthyste care, pentru a înăbuși orice manifestări populare, au introdus un regim de cruntă teroare. Împreună cu trupele de ocupație, acestea au schingiuit, maltratat sau ucis mii și mii de oameni. În ziua de 29 septembrie 1940 a fost săvîrșit masacrul din comuna Trăznea (județul Sălaj), în timpul căruia au fost omorîți 80 de săteni și incendiate 72 de case. În noaptea de 13—14 septembrie, în

[16] Alexander Werth, *Un corespondent englez pe frontul de est*, Editura politică, București, 1970, p. 657.

comuna Ip din același județ, horthyștii au săvîrșit un alt masacru, fiind ucise 159 de persoane. În decurs de numai doi ani de ocupație horthystă (1940—1942) au fost uciși fără judecată în partea de nord a Transilvaniei un număr de 991 români. Tot în această perioadă au fost înregistrate un număr de 6 813 cazuri grave de maltratări și schingiuiri [17].

Guvernul horthyst a dus consecvent o politică de expulzare a populației românești de dincolo de granița fixată prin Dictatul de la Viena. Pînă la 1 septembrie 1944 aproape 218 000 de oameni (printre care numeroși evrei) au fost izgoniți sau nevoiți să-și abandoneze căminele și să se refugieze în România pentru a scăpa de teroarea horthystă. Deosebit de greu au apăsat asupra populației românești din partea de nord a Transilvaniei trimiterile în detașamentele de muncă forțată, unde de fapt zeci de mii de români erau supuși unui regim de exterminare fizică și psihică. În cei patru ani de ocupație horthystă, un număr de aproximativ 30 000 de români între 17 și 65 ani au fost trimiși la muncă în Germania.

Legislația introdusă și aplicată în urma Dictatului de la Viena în partea de nord a Transilvaniei a avut, alături de caracterul ei profund antipopular, și un caracter șovin și rasial. Prin legea nr. 39 din 31 decembrie 1940 cu privire la reglementarea primirii studenților în universități și școli superioare s-au îngrădit posibilitățile pentru tinerii români, evrei și de altă naționalitate de a urma studiile ; prin legea nr. XV/1941, evreii au fost înlăturați din toate funcțiile de stat ; legea nr. XIX/1941 revoca mandatul evreilor aleși ca membri în consiliile comunale, iar ordonanța președintelui Consiliului de Miniștri nr. 1 220/1944 dispunea încetarea calității de membru în colegiile de presă, teatru și artă cinematografică a evreilor. Legea nr. XII/1941, legea nr. XV/1942 și ordonanțele președintelui Consiliului de Miniștri nr. 1 210/1944 și 1 540/1944 ridicau dreptul, pentru evrei, de a exercita profesiunile de avocat și medic. Prin legea nr. XV/1942 se interzicea deținerea, cu orice titlu, a imobilelor rurale și forestiere de către evrei, iar ordonanța președintelui Consiliului de Miniștri nr. 1 600/1944 prevedea confiscarea întregii averi de orice fel a tuturor evreilor [18].

Valul șovinismului și al rasismului s-a accentuat deosebit de mult în această parte a țării în primăvara anului 1944, cînd Ungaria a fost ocupată de trupele hitleriste, iar la cîrma țării s-au instalat bandele szalassyiștilor. În această perioadă s-au înăsprit măsurile rasiale împotriva populației evreiești, culminînd cu deportările în masă. La sfîrșitul lunii aprilie 1944, în toate orașele mari din nordul Transilvaniei a început internarea evreilor în ghetouri. În curtea fabricii de cărămizi din Cluj au fost aduși și îngrămădiți 17 000 de evrei, iar la Oradea 30 000 de evrei au fost adunați în jurul sinagogii. În vara anului 1944 un număr de 148 288 evrei din partea de nord a Transilvaniei aflată sub ocupația Ungariei au fost deportați în detașamente de cîteva zeci de mii în lagărele de exterminare naziste, unde au pierit peste 100 000 de bărbați, femei, copii, tineri și bătrîni [19].

Crimele săvîrșite de fasciști îi demascau în fața tuturor oamenilor cinstiți ca pe adevărații dușmani ai poporului român.

În contextul acestor evenimente politice s-au desfășurat sîngeroasele evenimente de la Iași.

[17] Gh. Zaharia, L. Vaida, G. I. Bodea, P. Bunta, M. Covaci, L. Fodor, A. Simion, Gh. Țuțui, *Rezistența antifascistă în partea de nord-est a Transilvaniei (septembrie 1940 — octombrie 1944)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1974, p. 55—81.

[18] Ibidem.

[19] A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1971, p. 246.

LA IAȘI TRUPELE NAZISTE — TRUPE DE OCUPAȚIE

La 22 iunie 1941 I. Antonescu, împotriva voinței întregului popor, a împins România în războiul împotriva Uniunii Sovietice, alături de Germania hitleristă, aducînd jalea și doliul pe tot cuprinsul țării.

Începutul războiului și situarea orașului Iași în imediata apropiere a liniei frontului, doar la 16 km de zonele unde se desfășurau operațiunile militare, au adus populației locale mari neajunsuri și primejdii. Autoritățile erau nevoite să recunoască lipsa aproape completă a alimentelor, creșterea vertiginoasă a prețurilor, specula și nemulțumirea locuitorilor. „Pe piața Iașului lipsește carnea complet", remarca un raport oficial. În același timp „cantitățile de mezeluri aduse pe piață fiind extrem de reduse, nu satisfac întreaga cerere, din care cauză prețurile sînt în continuă creștere". Viața economică a orașului a avut și ea de suferit : comerțul și industria stagnau, majoritatea întreprinderilor își închideau porțile. Toate acestea au dus la o stare generală de nemulțumire și îngrijorare în rîndul populației care, specifica raportul, „manifestă o oarecare nervozitate din așteptarea desfășurării evenimentelor în legătură cu războiul". „Funcționarii sînt foarte îngrijorați, întrucît cu foarte mare greutate pot face față nevoilor vieții, care în ultimul timp s-a scumpit extraordinar de mult în raport cu salariile ce primesc". Aceeași

stare de nemulțumire o înregistra raportul și în rîndurile muncitorilor de la Atelierele Nicolina-Iași, care, așa cum remarca inspectorul regional de poliție E. Giosanu, „comentează chestiunea cartelelor de pîine înființate de curînd la Iași, arătînd că un muncitor industrial nu poate trăi cu $^1/_2$ pîine (300 gr) pe zi, cînd și celelalte alimente se găsesc greu sau deloc" [1].

Îngrozită de perspectivele războiului, o parte din populația civilă a părăsit în grabă orașul, stabilindu-se în împrejurimi sau în sudul țării. S-a constatat o scădere simțitoare a numărului locuitorilor, scădere determinată și de concentrările masive ce avuseseră loc [2].

Cei mai mulți localnici au rămas însă la casele lor, așteptînd cu îngrijorare desfășurarea evenimentelor. În aceste zile, în Iași rămăseseră aproape 105 000 locuitori, din care 51 200 de evrei, adică aproximativ jumătate din populația orașului [3]. Prezența, într-un oraș din imediata apropiere a frontului, a unui număr atît de mare de evrei în stare de libertate, desfășurîndu-și, în pofida unor îngrădiri, activitățile, fără să fi fost închiși în ghetouri, a surprins și iritat comandamentul german, în concepția căruia exterminarea evreilor ar fi trebuit să preceadă operațiunile militare.

---

[1] Arhiva M.A.N., fond *Corp IV Armată*, dosar 6 262/1941, filele 195—202 (Darea de seamă asupra situației interne în 27 iunie — 27 iulie 1941 întocmită de inspectorul regional de poliție E. Giosanu).

[2] Arhivele Statului Iași, fond *Prefectura județului Iași*, dosar 3/1941, fila 15.

[3] Arhivele Statului Iași, fond *Prefectura județului Iași*, dosar 1/1941, filele 156—158 (Raport confidențial din 10 aprilie 1941 al prefectului județului Iași, col. D. Captaru, adresat ministrului afacerilor interne). În acest raport se arăta și numărul evreilor din localitățile județului : la Tîrgu Frumos existau 1 600 de evrei din totalul de 6 200 de locuitori, la Podu Iloaiei 1 550 din totalul de 10 600 locuitori, în comuna Bivolari 880 din 5 600 locuitori, în Țigănași 92 din 3 830 locuitori, în Șipote 4 din totalul de 5 040 locuitori.

Teroarea instituită de dictatura militaro-fascistă s-a abătut cu toată forța asupra elementelor antifasciste existente în oraș și, în primul rînd, asupra comuniștilor. „La Iași — se sublinia într-un raport — elementele comuniste de orice categorie au fost internate în lagărele de concentrare de la Tîrgu Jiu, Videle, județul Vlașca, încă dinainte de începerea războiului" [4]. Dar nici temnițele, nici lagărele de concentrare n-au putut înfrînge voința de luptă a comuniștilor. Organizația de partid din Iași, în urma internării membrilor ei, a avut grav de suferit ; comuniștii rămași în oraș erau urmăriți și arestați. „În cursul lunii au mai fost identificați 14 indivizi bănuiți de activitate subversivă, comunistă [...] și au fost internați în lagăr" [5].

Trupele germane și române staționau la periferiile, în centrul sau în împrejurimile orașului, pregătindu-se pentru a ocupa dispozitivele de luptă de pe front. În Iași erau masate numeroase trupe române ; zeci de mii de militari înarmați, tunuri, tancuri, care străbăteau străzile orașului, ocupau școlile sau alte instituții ; mii de militari răzleți circulau prin oraș înarmați, căutîndu-și unitățile, îndeplinind diferite misiuni de serviciu, sau pretextînd că au de îndeplinit misiuni din partea unităților [6].

În oraș, ca și în împrejurimi, se constata totodată o masivă concentrare a trupelor germane. În localul școlii normale „Vasile Lupu", de pildă, se afla comandamentul Corpului 30 Armată german, sub ordinele generalului Hans

[4] Arhiva M.A.N., fond *Corp IV Armată*, dosar 6 262/1941, fila 199.

[5] Ibidem.

[6] Arhiva Ministerului de Interne (în continuare Arhiva M. I.), fond N. I., dosar 108 233, vol. 51, fila 49 („Notă privind motivele evenimentelor de la Iași", semnată de prefectul județului, colonel D. Captaru).

von Salmuth [7] ; în oraș se găsea cantonată Divizia 198 germană, comandată de generalul von Rötig [8] ; în afară de aceste trupe se mai afla un batalion de pionieri, cu punctele de comandă la Universitatea „Al. I. Cuza" și la Liceul-internat „C. Negruzzi" ; o formațiune SS cu punctul de comandă într-o clădire de pe strada Ștefan cel Mare ; diverse formațiuni de serviciu [9], precum și o unitate de muncă din serviciul auxiliar Todt, ce-și avea punctul de comandă la aeroport [10]. În împrejurimile orașului se găseau numeroase alte trupe germane, iar în comuna Strunga era cantonat comandamentul Armatei a XI-a germane, aflată sub ordinele generalului Eugen Ritter von Schobert.

Iașul intra în zona de operațiuni a Diviziei 14 Infanterie române — comandată de generalul Gh. Stavrescu — care își avea sediul comandamentului în Parcul Expoziției, de pe fosta stradă Carol (Copou), în apropierea comandamentului german [11]. Totodată, pentru menținerea ordinei interne, exista o companie de garnizoană română a Regimentului 13, compusă din 100 de militari [12] și un batalion de jandarmi, compus din 300 de militari [13]. În împrejurimile orașului era dizlocată Divizia 13 Infanterie română, comandată de generalul Rozin, care în zilele de 26—30 iunie se afla în marș spre front pe itinerarul Negrești-Voinești-Letcani-Vulturul-Sculeni, ocolind Iașul pentru a evita aglomerația de trupe [14].

Forțele polițienești pe care le deținea Chestura și cele 5 circumscripții de poliție se ci-

[7] Ibidem, vol. 51, fila 13.
[8] Ibidem, vol. 40, fila 84.
[9] Ibidem, vol. 54, filele 13, 16.
[10] Ibidem, vol. 29, fila 9.
[11] Ibidem.
[12] Ibidem, fila 10.
[13] Ibidem.
[14] Ibidem, vol. 51, fila 78.

frau la circa 450 de polițiști și gardieni publici [15], la care se adăugau 230 de polițiști străini de oraș, ce urmau să-și reocupe posturile în localitățile din Basarabia și Bucovina [16].

Conform legii pentru starea de asediu, ce decurgea din Decretul regal nr. 856 din 1938, autoritatea militară trebuia să dețină în zona interioară puterea și răspunderea pentru ordinea publică [17]. Această situație a fost reglementată printr-o serie de măsuri luate la nivelul comandamentelor militare. Astfel, încă la 28 noiembrie 1940, Divizia 14 primea ordinul care prevedea că „toate marile unități vor lua măsurile necesare pentru asigurarea ordinei interne în zonele respective, dispunînd în acest scop de trupele aflate pe teritoriul lor" [18].

În virtutea acestei dispoziții, generalul Gh. Stavrescu cerea la 11 aprilie 1941 ca Batalionul 4 Jandarmi să fie pus sub ordinele Diviziei 14, pentru a fi folosit în operațiunile de menținere a ordinei interne în zonele din imediata apropiere a frontului [19]. Divizia 14 Infanterie, în conformitate cu atribuțiile ce-i reveneau, a întocmit un plan de intervenție pentru a asigura ordinea internă. În textul planului de intervenție se atrăgea atenția că „pot avea loc persecuții contra evreilor", arătîndu-se că, în eventualitatea declanșării, divizia va trebui să intervină pentru curmarea lor și restabilirea

[15] Declarația din 2 iulie 1941 a fostului chestor titular al poliției din Iași, Gh. Leahu (în Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol 64, filele 84—88). Gh. Leahu declara că mijloacele polițienești locale erau formate din : 1 chestor, 1 comisar șef, 1 șef secretar de chestură, 12 comisari, 17 comisari-ajutori, 2 registratori, 26 agenți, 1 șef detașament, 11 șefi de secție și 384 gardieni publici.

[16] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 40, filele 108—114.

[17] Ibidem, vol. 125, fila 77.

[18] Ibidem, vol. 92, f. 7 (telegrama nr. 1 852 din 28 noiembrie 1940 a Armatei a IV-a către Divizia 14 Infanterie).

[19] Ibidem, vol. 92, fila 186.

ordinei. „Colaborarea la reprimarea dezordinei — se specifica în planul de intervenție — se va face fie din inițiativa comandantului de garnizoană, fie la cererea scrisă a șefilor autorităților civile" [20].

La 21 iunie 1941, deci în preziua declanșării războiului antisovietic, generalul Hans von Salmuth, comandantul Corpului 30 german, făcea cunoscut comandanților români că „începînd de astăzi Divizia 14 și Regimentul 6 Cavalerie din Armata regală română sînt puse sub ordinele subsemnatului" [21]. Comandamentul german, argumentînd că orașul Iași se situa în zona operațiunilor militare, a extins acest control și în sfera atribuțiilor de ordine interioară, arogîndu-și funcțiile organelor civile și militare române. A fost numit un comandant al pieței în persoana căpitanului Hoffmann, care acționa independent de comandantul român al pieței [22]. A fost instituită o poliție specială care își luase dreptul de a acționa împotriva civililor [23]. Patrulele germane erau scoase pe străzi în cursul nopții, nepermițînd gardienilor chesturii să-și îndeplinească misiunea de pază [24]. Autoritățile române erau obligate să informeze comandamentul german, care dispunea asupra felului în care acestea trebuiau să acționeze [25]. Prefectul județului Iași, colonelul D. Captaru, atrăgea atenția organelor superioare asupra acestor grave imixtiuni ale trupelor de ocupa-

[20] Ibidem, vol. 92, filele 27—30 (Planul de intervenție pentru paza internă a Diviziei 14).

[21] Ibidem, vol. 24, fila 103 (Ordinul comandantului Corpului 30, Hans von Salmuth, din 21 iunie 1941).

[22] Ibidem, vol. 2, fila 146.

[23] Arhivele Statului Iași, fond *Circa a III-a Poliție Iași*, dosar 11/1941, fila 381.

[24] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, filele 84—87.

[25] Ibidem.

ție [26]. În legătură cu amestecul trupelor germane, generalul de divizie Gh. Manoliu declara : „executarea comenzii de garnizoană pentru armata română a fost o simplă ficțiune, cel mult un organ de anexă [...]. Funcția aceasta de o importanță capitală se exercită numai de detașamentele special pregătite de SS ale armatei germane“ [27].

Comandantul militar german, care își avea în oraș o largă rețea de informații, exercita presiuni asupra organelor românești, pentru a fi luate măsuri împotriva evreilor, întrucît aceștia, spunea el, „s-ar fi organizat în echipe cu scopul de a provoca acte de sabotaj“ [28]. Era una dintre multele inițiative naziste care urmăreau crearea unei atmosfere de suspiciune împotriva populației evreiești.

Date fiind brutalitățile cu care era tratată populația Iașului de poliția militară germană, de membrii formațiunilor SS și ai organizației Todt, exista temerea pentru aplicarea metodelor naziste de exterminare în masă a evreilor din pașnicul oraș moldovenesc. Aceeași stare de spirit o împărtășea și populația evreiască, care, cunoscînd metodele naziste folosite în multe alte țări, era realmente înspăimîntată de atitudinea brutală și sfidătoare a trupelor germane. Un raport referitor la această stare de spirit remarca : „populația evreiască consideră că toate măsurile ce se iau contra ei sînt dictate numai de conducătorii germani și toți evreii trăiesc clipe de groază“ [29]. Contînd pe

[26] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 12 (Telegrama nr. 1 660 a prefectului județului Iași către Ministerul Afacerilor Interne din 30 iunie 1941).

[27] Ibidem, vol. 51, fila 185.

[28] Arhivele Statului Iași, fond *Chestura Poliției Iași*, dosar 166/1941, fila 441 (Adresa chestorului Gh. Leahu către Biroul de Siguranță referitoare la informarea 43 232/1941 a Curții Marțiale Iași).

[29] Arhiva M.A.N., fond *Corp IV Armată*, dosar 6 262/1941, fila 141.

prezența Wehrmachtului, mulți legionari din armată [30] sau din rîndul populației civile au acționat în acele zile cu bestialitatea lor de tristă faimă. Este de remarcat faptul că autoritățile antonesciene, deși cunoscînd unele acțiuni ale legionarilor, nu au luat măsuri energice, neținînd cont de pericolul pe care-l reprezentau aceștia. Motivele de îngrijorare aveau să apară abia după ce au avut loc sîngeroasele evenimente, participarea legionarilor fiind atunci atît de evidentă, încît a determinat autoritățile să ia măsuri de prevenire a unor noi acțiuni îndreptate împotriva evreilor. Organele militare înștiințau că în unele unități se desfășoară „propaganda legionară printre ostași“, fără însă a se fi luat măsuri de arestare a instigatorilor [31]. Biroul 2 al Diviziei 14 Infanterie sesiza că în ziua de 17 iunie 1941 doi ofițeri cu legitimații ale Marelui Stat Major au luat contact cu legionarii din comuna Lețcani, cu scopul de a-i convoca pentru ziua de 22 iunie, la Iași, unde trebuiau să primească armament [32]. Deși această informație a fost studiată cu atenție [33], totuși, în ziua de 22 iunie, adunarea proiectată a avut loc și circa 30 de legionari, sub conducerea maiorului Gh. Balotescu, din Serviciul special de informații de pe lîngă Președinția Consiliului de Miniștri, precum și a altor ofițeri, făceau exerciții de tragere cu două puști

[30] Prezența legionarilor în armată a fost urmarea suspendării pedepsei unui număr de foști ofițeri condamnați, participanți la rebeliunea din ianuarie 1941 (Ordin general nr. 79 din 26 iunie 1941, în Arhiva M.A.N., fond *Comandamentul IV Teritorial*, dosar 1 307/1941, fila 180).

[31] Arhiva M.A.N., fond *Divizia 14 Infanterie*, dosar 117/1941, fila 58.

[32] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 97, fila 95.

[33] Arhiva M.A.N., fond *Comandamentul IV Teritorial*, dosar 1 354/1941, filele 209—222.

mitraliere [34]. Chestorul Poliției Iași, locotenent-colonelul C. Chirilovici, a sesizat organele militare competente : „astăzi, 22 iunie 1941, s-a raportat — spunea el — că în strada Crucea Roșie nr. 12 (Cartierul Bogdan) un număr de 25—30 tineri adunați făceau un fel de școală sub conducerea a 2 maiori în uniformă, un căpitan și un sublocotenent. Aveau cu dînșii și două puști mitraliere". În continuarea raportului adresat comandamentului Diviziei 14 se sublinia că printre cei adunați „se găseau cunoscuți legionari". Cu toate acestea nu s-au luat măsuri de anchetare. Autoritățile antonesciene considerau, în mod cu totul nejustificat, că „dintre legionari nu se mai afla în oraș decît o infimă parte" [35]. Dar recrudescența mișcării legionare era o realitate explicată prin masiva concentrare a trupelor germane în oraș, în legăturile pe care gardiștii le aveau cu comandamentul german. În acest sens, cercetările ulterioare au stabilit că în preajma evenimentelor a sosit la Iași maiorul german Al. von Stransky — atașat nazist pe lîngă serviciul „Germania" din Serviciul special de informații (SSI) — care a luat legătură cu unele căpetenii ale legionarilor din oraș [36].

Locuitorii Iașului aveau tot mai mult de suferit de pe urma desfășurării operațiunilor militare de pe front care, la o săptămînă de la declanșarea războiului, rămînea staționar. Cerul era brăzdat de numeroase avioane sovietice, ale căror incursiuni se soldau cu pierderi materiale și umane și cu groaza ce creștea în

[34] Ibidem, fond *Divizia 14 Infanterie*, dosar 117/1941, filele 68—69.

[35] Ibidem, fond *Corp IV Armată*, dosar 6 262/1941, filele 195—200.

[36] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. I, partea I, filele 16—17. Vezi și M. Carp, *op. cit.*, vol. II, p. 17—19.

rîndul populației civile [37]. În urma bombardamentului de la 24 iunie au început să fie răspîndite prin oraș zvonuri cum că evreii ar semnaliza avioanelor sovietice diferite obiective [38]. Cercetările minuțioase făcute în arhive ne-au dezvăluit că asemenea semnalizări au existat, dar în informările organelor civile sau militare din acele zile nu se spune nimic cu privire la identitatea făptașilor [39]. Astfel, în noaptea de 25—26 iunie, din grădina Ștrandului a fost lansată o rachetă roșie, dar autorul n-a putut fi identificat [40]. În aceeași noapte, starețul mănăstirii Cetățuia sesiza lansarea rachetelor din pădure ; chestura poliției, fără a prinde autorii, anunța că „se crede că în acest loc s-ar ascunde niște evrei comuniști" [41]. Comandantul batalionului de pionieri aducea și el la cunoștință că de pe dealurile din viile Buciumului au fost văzute rachete și diferite semnalizări luminoase [42]. Un agent al poliției informa că „în cartierul Podu Roș și Socola, în timpul nopții se fac semnalizări cu lămpi electrice și de buzunar pentru a da indicații avioanelor inamice" [43]. Știri asemănătoare veneau de la comandanții militari din stațiile Sîrca și Ciurea, care emiteau ipoteza că ar fi vorba de o „concentrare de parașutiști" [44]. După cum se vede,

[37] Primul bombardament asupra orașului a avut loc în ziua de 24 iunie, dar nu a provocat pagube grave ; au fost aruncate totodată manifeste, conținînd traducerea cuvîntării lui V. Molotov din 22 iunie 1941 (Arhiva M.A.N., fond *Armata a III-a*, dosar 153/1941, fila 18).

[38] Pinkas Hakehilot, *Enciclopedia comunităților evreiești din România* (în limba ebraică), vol. I, Ierusalim, 1970, p. 167.

[39] Arhiva M.A.N., fond *Divizia 14 Infanterie*, dosar 117/1941, fila 93.

[40] Ibidem.

[41] Ibidem, fila 83.

[42] Ibidem, fila 81.

[43] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 37, fila 11.

[44] Arhiva M.A.N., fond *Divizia 14 Infanterie*, dosar 117/1941, fila 84.

autorii diferitelor semnalizări n-au putut fi arestați, dar tot mai insistent elementele antisemite acreditau ideea că ei ar fi fost evrei. Mai mult decît atît, organele polițienești au primit o serie de denunțuri, anonime sau semnate, prin care diverși cetățeni evrei erau acuzați că ar fi fost văzuți în timp ce semnalizau [45]. S-au operat arestări în rîndul populației evreiești, s-au întreprins anchete [46], dar autorii n-au putut fi dovediți. Mulți din cei arestați au fost eliberați, alții reținuți pentru cercetări ulterioare, dar elementele interesate în crearea unei atmosfere de suspiciune colportau cu tot mai multă insistență zvonurile prin care era acuzată populația evreiască, în totalitatea ei, de „pactizare cu inamicul". Rachetele, greu de ascuns și de mînuit de către civili, nu puteau fi folosite decît de oameni special pregătiți și dotați cu material corespunzător. Pornind de la premise similare, prefectul județului Iași, colonelul D. Captaru, raporta organelor superioare : „Se constată că se caută de către anumiți indivizi să arunce vina asupra evreilor din oraș cu scopul de a ațîța armata germană și română, precum și populația creștină contra evreilor, pentru a da loc la uciderea în masă a acestora" [47].

Un puternic bombardament, în ziua de 26 iunie, s-a soldat cu grele pierderi ; între orele 10,30 și 11,30 un grup de 32 de avioane, zburînd la înălțimea de aproximativ 1 000 m, au lansat circa 120 de bombe asupra orașului. Au fost înregistrate numeroase victime, din care 111

[45] Arhivele Statului Iași, fond *Prefectura județului Iași*, dosar 17/1941, fila 75.

[46] Arhiva M.A.N., fond *Armata a III-a*, dosar 157/1941, filele 10, 21 ; Vezi și Arhivele Statului Iași, fond *Prefectura județului Iași*, dosar 17/1941, fila 58.

[47] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 66, fila 65 (Raport al prefectului județului Iași către Ministerul Afacerilor Interne, 29 iunie 1941).

morți și cîteva sute de răniți. Au fost bombardate case din Piața Unirii, Tîrgul Cucului, strada Lăpușneanu etc. [48]. Conform unor relatări cu caracter oficial, însemnate pierderi ar fi suferit unitățile germane aflate în oraș [49], precum și cele române, mai cu seamă trenul regimentar al Regimentului 13 Dorobanți [50].

Într-o notă informativă, Comandamentul Corpului IV Teritorial consemna : „Populația ieșeană este cuprinsă de panică din cauza bombardamentului [...]. Un număr mare de intelectuali au părăsit orașul, evacuîndu-se în provincie" [51]. Mii de locuitori, inclusiv evrei, asaltau chestura, solicitînd autorizații de călătorie pe calea ferată[52]. Universitatea și-a suspendat cursurile „pînă la noi dispoziții" [53].

Orașul era cufundat în întuneric, legăturile telefonice distruse. Profitînd de această situație, bande de huligani și tîlhari au început să pătrundă în case, să jefuiască și să terorizeze populația [54].

În timpul bombardamentului au fost doborîte 21 de avioane, unul căzînd chiar în oraș, la capătul străzii Sărărie [55]. Diferite surse militare pretindeau că ar fi fost prinși piloți și parașutiști de naționalitate evreiască originari din Româ-

[48] Arhiva M.A.N., fond *Comandamentul IV Teritorial*, dosar 1 349/1941, fila 232.

[49] Ibidem ; vezi și Pinkas Hakehilot, *op. cit.*, p. 167 (se afirmă că au fost omorîți 600 oameni).

[50] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 28, fila 38 (Declarația colonelului N. Alexandrescu din 16 iulie 1945).

[51] Arhiva M.A.N., fond *Comandamentul IV Teritorial*, dosar 1 349/1941, fila 185.

[52] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, filele 84—87.

[53] Arhiva M.A.N., fond *Comandamentul IV Teritorial*, dosar 1 354/1941, filele 81—82.

[54] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, filele 84—87.

[55] Arhiva M.A.N., fond *Comandamentul IV Teritorial*, dosar 1 349/1941, fila 232.

nia, pregătiți să desfășoare acțiuni de sabotaj. Comandamentul IV Teritorial, în buletinul său informativ din 27 iunie, anunța că „în spatele Palatului administrativ au fost lansați patru parașutiști ce au fost prinși. Doi dintre ei sînt ingineri evrei de la Calea ferată, care anul trecut s-au repatriat în Basarabia“ [56]. O informație asemănătoare transmitea și comandantul Diviziei 14, care susținea „că au fost prinși patru aviatori sovietici care se găsesc internați la spital ; dintre aceștia au fost găsiți un brutar din Iași și o studentă de la Universitatea din localitate“ [57]. După cum se vede, informațiile sînt contradictorii, fără să se precizeze identitatea celor prinși. Oare au fost cu adevărat prinși ? Dar această ultimă informație a fost transmisă Marelui Cartier General : generalul A. Ioanițiu, șeful Marelui Cartier General, a comunicat știrea lui I. Antonescu, reluînd cele referitoare la arestarea parașutiștilor ce aveau misiunea „să producă acte de sabotaj, de dezordine, de agresiune în spatele frontului“ [58]. Raportul specifica în continuare că acești parașutiști iau contact cu agenții din țară, pentru a organiza acte de terorism, sabotaj și agresiune. Cu toate că nu au fost identificați autorii acestor acțiuni, generalul I. Antonescu ordona instituirea restricțiilor

[56] Ibidem, fila 232 (*Buletin informativ al Comandamentului IV Teritorial* din 27 iunie 1941). O altă informație arăta că „la Iași, printre piloții care au fost doborîți cu avioanele în timpul bombardamentului de ieri au fost identificați studenți și studente evrei. Aceștia au fost pe vremuri studenți la Universitatea ieșeană și după cedarea Basarabiei ei s-au dus peste Prut“ (Arhiva M.A.N., fond *Comandamentul IV Teritorial*, dosar 1 349/1941, fila 244).

[57] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 29, fila 33 (Telegrama Bucur, nr. 24 134 din 29 iunie 1941, Divizia 14 Infanterie).

[58] Arhiva M.A.N., fond *Marele Cartier General*, dosar 3 828/1941, fila 44 (Telegrama Patria către Dacia, nr. 2 436 din 30 iunie 1941, ora 10,45).

de circulație în timpul nopții pentru populația evreiască, luarea de ostateci „dintre conducătorii cunoscuți ai evreilor, precum și dintre regionalii comuniști, care vor fi împușcați imediat ce se va produce un act de rebeliune sau de terorism“ [59]. Unele dintre zvonuri au fost publicate și în presă, pentru a se face cunoscute măsurile ce se vor lua în cazul izbucnirii unor dezordini [60]. Nici de această dată n-au fost date numele parașutiștilor prinși și nici stabilite în mod clar legăturile acestora cu populația evreiască. Dealtminteri, în unele rapoarte germane trimise din România nu se vorbește despre o asemenea colaborare, ci dimpotrivă, se afirmă că „lipsesc dovezi palpabile pentru reproșuri că [evreii] au colaborat cu parașutiștii ruși“ [61].

Știrile ce veneau însă din oraș erau tot mai alarmante pentru diferite cercuri militare antonesciene. Astfel, generalul C. Cernătescu, aflat în fruntea Comandamentului IV Teritorial, care își avea sediul la Bacău, era informat că în ziua bombardamentului „lucrătorii de la anumite fabrici au ridicat steagul roșu pe fabrici și că evreii au făcut manifestații comuniste“. El îi atrăgea atenția comandantului garnizoanei, colonelul C. Lupu, cerîndu-i să-l informeze cît mai exact asupra situației din oraș [62]. Marele Cartier General, într-o telegramă din 30 iunie, făcea cunoscut că generalul I. Antonescu a ordonat ca „toți evreii comuniști din Iași, precum și cei asupra cărora s-au găsit steaguri roșii și arme,

[59] Arhiva M.A.N., fond *Comandamentul IV Teritorial*, dosar 1 349/1941, fila 231.

[60] Vezi M. Carp, *op. cit.*, vol. II, p. 22.

[61] Arhivele Statului București, Colecția microfilme S.U.A., rola 42, T. 77 605, C. 1 789 664 — 178 966, *Oberkommando der Wehrmacht*, dosar Wi I C 42 f (Raport nr. 032/1941 al Serviciului Străinătate despre situația din România, 3 iulie 1941 București).

[62] Arhiva M.A.N., fond *Comandamentul IV Teritorial*, dosar 1 349/1941, fila 231.

să fie executați" [63]. Străduința unor elemente fasciste antisemite din aparatul de stat sau militari de a învinui populația evreiască a fost folosită de legionari, îndemnați și sprijiniți de comandamentele trupelor germane, mai cu seamă ale unităților SS, care răspîndeau tot mai intens ideea așa-zisului pericol ce venea din partea populației evreiești. Într-unul din rapoartele trimise de unitatea SS din Iași sînt aduse acuzații populației evreiești din Iași cu scopul evident de a justifica masacrele la care s-au dedat trupele germane în inițierea și sprijinirea atrocităților comise. „Au fost împușcați evrei — se spune în acest raport — fiindcă li s-a putut dovedi că ei au colaborat cu bolșevicii sau au întreprins acțiuni împotriva trupelor germane și române. Măsurile riguroase (citește crimele — *n.n.*) care au fost luate împotriva evreilor găsesc, firește, deplina aprobare a legionarilor" [64]. Dealtminteri, elementele legionare nu numai că au aprobat, dar au participat nemijlocit la monstruozitățile care au îngrozit întreaga populație a orașului culturii, umanismului și democrației.

Starea de neliniște și derută ce domnea în oraș, mai cu seamă după bombardamentul din 26 iunie, l-a determinat pe generalul Gh. Stavrescu să dea publicității un comunicat prin care chema populația să nu acorde crezare zvonurilor și să nu le răspîndească cu inconștiență ; în același timp apela la populație să sprijine autoritățile pentru a-i prinde „pe răuvoitori și pe alarmiști". În acest comunicat nu se aduc acuzații împotriva populației evreiești, despre care

[63] Ibidem, *Marele Cartier General*, dosar 3 828/1941, fila 57.

[64] Arhivele Statului București, Colecția microfilme S.U.A., rola 42, T. 77 605, C 1 789 659—1 789/6 662, *Oberkommando der Wehrmacht*, dosar WI/I. C 42 f. (*Raportul unui agent către Serviciul de siguranță german despre politica internă română și îndeosebi problema evreiască*).

nici nu se vorbește că ar fi acționat împotriva armatei [65].

În după-amiaza zilei de 26 iunie, fruntașii comunității evreiești din Iași au fost chemați la Chestura Poliției, unde li s-a anunțat că printre aviatori au fost găsiți tineri evrei ieșeni, cu care colaborează populația evreiască [66]. Între orele 17 și 21, la domiciliile unor evrei au fost efectuate razii și percheziții, la care au participat puternice forțe polițienești și jandarmi [67]. Acestora li s-a recomandat hotărîre și energie, însă fără excese, brutalități, injurii ori maltratări inutile. Echipele trebuiau să identifice toate persoanele prin legitimație, să rețină pe loc și să înainteze la chestură orice persoană străină de localitate ce nu ar fi putut justifica prezența sa în Iași. În același timp se operau „percheziții domiciliare amănunțite și corporale la toată populația evreiască, confiscîndu-se lanterne electrice, corespondență subversivă, steaguri roșii, broșuri, manifeste, brichete" [68]. Echipele au fost dirijate îndeosebi spre cartierele evreiești. În urma raziilor efectuate au fost aduși la chestură 317 evrei, din care au fost reținuți 207, „deoarece prezentau oarecare suspiciuni, întrucît li s-au găsit lanterne, alte obiecte, îmbrăcăminte și alte pînze de culoare roșie din care ar putea confecționa steaguri comuniste" [69]. Dirijarea echipelor de gardieni și jandarmi spre cartierele evreiești, numărul mare de arestați, în ciuda lipsei unor

[65] „Prutul" din 27 iunie 1941.

[66] Pinkas Hakehilot, *op. cit.*, p. 170.

[67] La aceste razii au participat 20 de ofițeri de poliție, 40 de agenți, 80 de gardieni publici, precum și 13 ofițeri și subofițeri și 664 de jandarmi din Batalionul 45, Compania 14 poliție și Legiunea mobilă de jandarmi, care au format împreună 40 de echipe (Arhiva M.A.N., fond *Divizia 14 Infanterie*, dosar 117/1941, fila 95).

[68] Ibidem.

[69] Ibidem.

dovezi materiale de necontestat, au fost folosite de legionari şi alte elemente declasate, cu încurajarea naziştilor, pentru a acuza populaţia evreiască de „acţiuni trădătoare“ şi de vinovăţie pentru distrugerile suferite în timpul bombardamentului.

Populaţia oraşului era tot mai terorizată : silită să stea în adăposturi, fără a putea circula pe străzi, îşi vedea acum ameninţate viaţa, avutul. Folosindu-se de situaţia creată, pe străzi s-au înmulţit bandele înarmate, care intrau prin case, jefuiau şi maltratau, sub pretextul că vin în ajutorul armatei şi poliţiei pentru a prinde suspecţii. Chestura poliţiei era înştiinţată că „anumiţi indivizi fără ocupaţiune, sub pretextul că dau concurs armatei şi poliţiei [...] se dedau la jafuri prin locuinţele evreilor, profitînd de faptul că, în momentul panicii, [locuitorii oraşului] sînt la adăpost, întrucît nu se ocupă nimeni de aceşti indivizi“ [70].

Perspectivele unor eventuale acte de sabotaj şi terorism îngrozeau organele de ordine ale regimului antonescian. Dînd ele însele crezare zvonurilor ce circulau, concentrînd atenţia asupra populaţiei evreieşti, scăpînd de sub supraveghere acţiunile bandelor huliganice formate în marea lor majoritate din legionari, pierdeau tot mai mult controlul asupra oraşului, rămînînd pasive la actele de dezordine ce se înmulţeau.

În ziua de 27 iunie, la Iaşi s-au făcut simţite primele acţiuni ale legionarilor îndreptate împotriva evreilor. În urma bombardamentului din ziua precedentă, numeroase bombe au rămas neexplodate [71]. Comisariatul V Poliţie a trimis în curtea trenului regimentar al Regimentului 13 Dorobanţi un grup de cinci evrei, cu misiunea de a marca cu var bombele neexplodate, precum şi locurile unde căzuseră acestea [72].

[70] Ibidem, fila 130.
[71] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 28, fila 84.
[72] Ibidem.

Asemenea acţiuni fuseseră iniţiate în oraş mai cu seamă după incursiunile aeriene. Dar, ca şi în cazurile precedente, cei trimişi să lucreze în cadrul echipelor de apărare pasivă nu posedau ordine scrise sau împuterniciri pentru a justifica prezenţa lor în unele puncte „strategice“. Sub motiv că evreii urmăresc semnalizarea poziţiei în care se afla trenul regimentar, din ordinul comandantului acestei unităţi, cei cinci evrei au fost arestaţi şi trimişi la Comandamentul Diviziei 14 pentru a fi cercetaţi ; misiunea de a transporta arestaţii a fost încredinţată sergentului major T. R. Manoliu Mircea. Din proprie iniţiativă, acesta — sub pretextul că au încercat să fugă de sub escortă, în drum spre comandament — i-a împuşcat în seara aceleiaşi zile. Cadavrele, abandonate la marginea oraşului [73], au fost descoperite abia a doua zi, cînd s-a putut afla şi autorul acestor crime [74].

Evenimentele au luat forme deosebit de grave în ziua de sîmbătă 28 iunie. În cartierul Tătăraşi, unde erau cantonate unităţi germane şi române (trenul regimentar al Regimentului 13 Dorobanţi şi soldaţii din Coloana de muniţii nr. 14) [75], a început maltratarea populaţiei evreieşti. În raportul chesturii Iaşi se arăta că „în dimineaţa zilei de 28 iunie, pe cînd o coloană germană din trupele de asalt mărşăluia prin cartierul Tătăraşi, [...] comandantul acestei coloane a fost informat că evreii din acel cartier posedă aparate de radio-emisie şi fac semnalizări ori de cîte ori apar avioanele inamice“ [76]. A început percheziţionarea şi maltratarea populaţiei evreieşti. Iniţiativa a aparţinut hitleriştilor, iar

[73] Ibidem, filele 4—5.
[74] Ibidem, vol. 64, fila 93.
[75] Ibidem.
[76] Ibidem, fila 26 (Raportul chesturii Poliţiei Iaşi, nr. 99 din 30 iunie 1941).

traducerea în faptă a revenit aceluiaşi Manoliu Mircea, legionar din Dorohoi [77], care avea în subordine 30 de soldaţi [78] şi care a acţionat fără nici un ordin al organelor superioare. La faţa locului a sosit Nicolae Crăciun, şeful Comisariatului V Poliţie. „Văzînd că grupul de ostaşi români este condus de un sergent T.R. — raporta el —, l-am întrebat care este mobilul acţiunii lor şi mi-a răspuns că în acea casă, după informaţiile pe care le are unitatea sa, se află un post de radioemisiune clandestin, la care eu i-am răspuns că nu cred că în acea casă umilă să se afle un asemenea post şi că nu cade bine să se instige armata germană împotriva unei părţi din populaţie". Comisarul de poliţie N. Crăciun s-a adresat şi unui ofiţer german, care împreună cu subunitatea sa participa la percheziţii, întrebîndu-l dacă au fost găsite instalaţiile clandestine căutate : „şi mi-a răspuns că nu, iar eu [Nicolae Crăciun] am completat că nici nu vor găsi". Încercările de a opri percheziţiile şi dezordinile n-au dus la nici un rezultat, comisarul fiind acuzat că apără evreii şi ameninţat cu împuşcarea [79]. Percheziţionarea evreilor s-a extins asupra tuturor locuinţelor din acest cartier. Populaţia îngrozită s-a ascuns în beciuri, a fugit în grădini, dar era scoasă cu forţa în stradă, cu mîinile ridicate, bătută şi percheziţionată [80]. „Soldaţii, aţîţaţi şi conduşi de sergentul major T.R. Manoliu Mircea, au jefuit de bani, obiecte etc., au maltratat [81]. „La această

[77] Ibidem, fila 66 (Memoriul generalului Em. Leoveanu asupra anchetei executate conform ordinului nr. 4 678 din 1 iulie 1941, în legătură cu tulburările ce s-au produs la Iaşi).
[78] Ibidem, vol. 28, fila 38.
[79] Ibidem, fila 83 (Proces verbal încheiat la 28 iunie 1941 de N. Crăciun, şeful Comisariatului V Poliţie Iaşi).
[80] Ibidem.
[81] Ibidem, vol. 64, fila 93 (Darea de seamă a Prefecturii judeţului Iaşi asupra incidentelor petrecute la Iaşi în zilele de 27 iunie — 2 iulie 1941).

acţiune de jefuire — raporta prefectul judeţului Iaşi — au luat parte şi nişte derbedei din cartier, precum şi nişte soldaţi germani, în trecere prin acel cartier, care numai au aţîţat pe soldaţii români şi indivizii civili, fără a participa la jaf" [82]. Dar în cursul zilelor următoare soldaţii hitlerişti se vor dovedi nu numai instigatori, ci şi iniţiatori şi participanţi direcţi la jefuirea avutului populaţiei civile.

Un rol important în desfăşurarea evenimentelor din cartierul Tătăraşi l-au avut bandele de legionari, care intrau prin case, percheziţionau, maltratau, jefuiau ; la faţa locului se găsea şi una din căpeteniile legionare din Iaşi, Alex. Ventonic, sosit pentru a instiga populaţia şi armata [83].

În cartierul Tătăraşi au sosit chestorul poliţiei, comandantul garnizoanei şi pretorul Diviziei 14, însoţiţi de un pluton de jandarmi pentru a restabili ordinea şi a-i aresta pe vinovaţi [84]. Deşi sergentul Manoliu Mircea, împreună cu alţi soldaţi, au fost arestaţi, trimişi fiind cu toţii, sub escortă, la Comandamentul diviziei, n-a fost luată nici o măsură împotriva instigatorilor legionari civili, considerîndu-se că ei vor putea fi cercetaţi ulterior [85].

Îngrijorată de rolul gardiştilor în organizarea maltratărilor populaţiei evreieşti, Chestura Poliţiei a iniţiat în cursul nopţii o acţiune de arestare a căpeteniilor legionare din oraş. A fost trimisă o echipă pentru a-i aresta pe Alex. Ventonic şi fiii săi, care însă nu au putut fi găsiţi [86]. Acţiunea întreprinsă pentru arestarea celorlalţi legionari n-a mai fost dusă pînă la

[82] Ibidem, vol. 28, filele 83—87.
[83] Ibidem, fila 83.
[84] Ibidem, fila 26.
[85] Ibidem ; vezi şi fila 84.
[86] Ibidem, vol. 50, fila 20.

capăt, din pricina evoluției ulterioare a evenimentelor, astfel încît ei au fost lăsați liberi să maltrateze, să jefuiască și, mai ales, să colaboreze cu trupele hitleriste [87]. În aceste grave împrejurări, unii reprezentanți ai autorităților civile sau militare din localitate s-au lăsat depășiți de evoluția evenimentelor, au intrat în derută și au pierdut controlul asupra orașului. De aceea prefectul județului Iași cerea organelor centrale numirea în funcția de comandant al garnizoanei a unui ofițer mult mai energic [88].

Despre dezordinile provocate în orașul Iași au fost informate și organele militare. Astfel, comandantul garnizoanei locale raporta că „în timpul zilei de 28 iunie, au fost semnalate dezordini provocate de soldații din diferite unități, care, împreună cu patrulele germane, au făcut percheziții și arestări de evrei" [89]. Prefectul județului Iași, în telegrama adresată comandantului Diviziei 14, după ce relata faptele, cerea cercetarea și luarea măsurilor împotriva autorilor[90]. Generalul Gh. Stavrescu a pus următoarea rezoluție privind militarii vinovați : „Înaintarea pentru cercetarea la Curtea Marțială, intrînd în cazul a fi judecat în 24 de ore" [91].

În urma incidentelor din cartierul Tătărași, a fost emis un ordin al comandantului Diviziei 14, prin care se interzicea părăsirea de către soldați a unităților fără ordine de serviciu și se arăta că arestările nu vor mai putea fi făcute decît cu avizul comandantului unității respective. Totodată, în ordin se specifica : „S-a întîmplat în aceste zile ca unii gradați și soldați să intre în case și sub pretext că fac percheziții au devastat case, maltratînd populația etc. Pe viitor, nu admit asemenea fapte" [92]. Dar, în situația creată în oraș, măsurile preconizate ar fi trebuit să fie mult mai energice, pentru a pune capăt tragediei ce se contura. De acest lucru avea să se convingă însuși comandantul diviziei, care, după sîngeroasele evenimente, a elaborat un nou ordin, de astă dată mult mai sever: „Reamintesc pentru ultima dată, că orice jafuri comise în dauna locuitorilor sau în contra averilor statului să înceteze imediat. Potrivit C.J.M. [Codul Justiției Militare] jaful se pedepsește cu moartea, indiferent de gradul ce-l au cei ce l-au comis" [93].

În baza ordinului primit de la Comandamentul diviziei, comandantul garnizoanei a instalat patrule fixe și mobile, pentru a preveni posibilele atacuri împotriva cetățenilor pașnici [94]. Dar patrulele au fost menținute doar pînă în seara aceleiași zile, retragerea lor încurajînd pe naziști și elementele legionare să treacă la comiterea unor acte de agresiune. Cu atît mai mult cu cît străzile orașului erau înțesate de patrule hitleriste, care începuseră să legitimeze trecătorii, sub pretextul descoperirii agresorilor [95].

În cursul zilei, în oraș s-au făcut auzite salve de armă, — mai cu seamă în cartierul Tătărași — trase de militari, fără a fi provocate victime în rîndul civililor [96]. Dar focurile de armă s-au întețit în cursul nopții, stîrnind deruta trupelor ce se aflau în marș spre front și panica

[87] Ibidem, fila 19.
[88] Ibidem, vol. 66, fila 8.
[89] Arhiva M.A.N., fond *Comandamentul IV Teritorial*, dosar 1 349/1941, filele 308—309.
[90] Arhiva M. I., fond. N. I., dosar 108 233, vol. 28, fila 38 (Telegrama nr. 1 044 a prefectului județului Iași către Comandamentul Diviziei 14 Infanterie din 29 iunie 1941).
[91] Ibidem.
[92] Ibidem, vol. 97, fila 125 (Ordinul nr. 24 116 din 28 iunie 1941 al Diviziei 14 Infanterie).
[93] Ibidem, fila 130 (Ordinul nr. 24 197 al Diviziei 14 Infanterie din 4 iulie 1941).
[94] Ibidem, vol. 64, fila 93.
[95] Ibidem, fila 26.
[96] Ibidem, vol. 28, filele 82—83.

populației civile. De la împușcături izolate s-a trecut la un foc susținut de pușți și mitraliere, care a izbucnit simultan în mai multe cartiere ale orașului.

Punctul culminant al dezordinilor a avut loc în noaptea de 28/29 iunie, cînd, în diferite cartiere ale orașului, și nu numai în cele evreiești — Păcurari, Toma Cosma, Sărărie, Copou, Lascăr Catargiu — au fost trase intense focuri din interiorul clădirilor și din grădini. Orașul, cufundat în întuneric din pricina camuflajului, trăia momente de groază. Deschiderea focului a coincis cu zborul deasupra orașului al unui avion care, în jurul orei 21, a lansat cîteva rachete ; cîteva minute mai tîrziu s-au făcut auzite focurile de arme în oraș [97]. S-a tras, afirmau naziștii, asupra diferitelor puncte în care erau cantonate trupele hitleriste (Liceul internat), asupra trupelor române aflate în marș pe strada Lascăr Catargiu, în cursul nopții, cît și asupra punctului denumit Corso (astăzi Piața Tineretului), în zorii zilei de 29 iunie. Trupele atacate au intrat în panică ; fără a primi ordin, soldații s-au culcat pe caldarîm și au început să tragă în beznă, la întîmplare, astfel că orașul s-a transformat într-un veritabil teatru de luptă [98].

[97] În legătură cu avionul care a lansat rachetele deasupra orașului s-au emis două ipoteze. Astfel, Chestura Poliției Iași, într-un raport din 30 iunie, afirma că era „un avion inamic" (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 26). La procesul din iunie 1948 s-a afirmat că era „avion german" (idem, vol. 1 partea I, fila 10). Nici una din sursele amintite nu întărește cu argumente afirmația făcută.

[98] Iată cum descrie chestorul Poliției Iași cele întîmplate : „În zorii zilei de 29 iunie a.c., o coloană militară română ce mărșăluia pe str. Lascăr Catargiu a fost prinsă de un foc viu de mitralieră, punînd coloana în dezordine, dar, punîndu-se iar în ordine, s-a deschis foc drept răspuns și din partea coloanei. Același lucru s-a întîmplat și cu o altă coloană ce mărșăluia pe str. Carol ; fiind trimiși să o însoțească, lt. col. N. Nicu-

Împușcăturile au durat toată noaptea, pînă a doua zi la ora 7, cînd s-a făcut liniște — o liniște de rău augur. În cursul nopții, comandantul Corpului 30 Armată german a ordonat înconjurarea și cercetarea clădirilor în care au fost auzite focurile de armă. „Atît ofițerii cît și trupa unităților germane erau foarte îndîrjiți, deoarece focurile de armă s-au tras asupra clădirilor în care erau cantonate unități și comandamente germane, la Liceul internat și Universitate", remarca prefectul județului Iași [99]. Folosind pretextul ce li se oferea, comandanții hitleriști au împînzit străzile orașului cu patrule, în vederea arestării evreilor [100].

Din cele întîmplate în noaptea de 28/29 iunie la Iași rezultă incapacitatea autorităților antonesciene locale în a-i prinde pe făptași, precum și amestecul tot mai brutal al trupelor germane în chestiunile de ordine interioară. Totodată trebuie remarcat faptul că nu a existat colaborarea și acțiunea unită a tuturor forțelor interne de odine pentru a putea pune capăt intervențiilor trupelor naziste și dezmățului pe care-l provocau elementele legionare și bandele de borfași

lescu din Inspectoratul de jandarmi Iași cu un pluton de jandarmi și secretarul Chesturei, Gheorghe Stănciulescu, cu o echipă de gardieni, care în dreptul localului «Corso» de pe str. Lăpușneanu au fost primiți cu un violent foc de arme automate și grenade de prin toate clădirile locuite de evrei comuniști. Cu această ocazie în coloană s-a produs oarecare panică, dar comandantul, fiind energic și cu sînge rece, a ordonat trupei să se culce la pămînt, după care s-a răspuns cu foc în direcția din care se trăgea asupra coloanei, trăgîndu-se și cu foc de tun de 53 mm". (Arhiva M. I., fond N. I., dosar nr. 108 233, vol. 64, filele 4, 26—29).

[99] Ibidem, fila 34. (Raportul nr. 1 081 din 2 iulie 1941 al prefectului județului Iași către ministrul Afacerilor Interne).

[100] Ibidem, filele 26—29 (Raport confidențial nr. 88, din 30 iunie 1941, al Chesturii Poliției Iași, adresat Ministerului Afacerilor Interne).

și huligani. Zeci și zeci de rapoarte și informări luau calea spre organele superioare, fără a se preconiza măsuri energice în oraș. Din rapoartele și informările emanate de la diferite organe se poate lesne vedea că autoritățile române au pierdut în aceste zile controlul asupra orașului, iar inițiativele Comandamentului german încurajau elementele antisemite, legionare și alte categorii de declasați. Nici de această dată inițiatorii dezordinilor din cursul nopții n-au putut fi descoperiți și arestați [101].

Este însă evident că atacatorii din cursul nopții au urmărit să provoace panică în rîndul

[101] Comandantul Corpului IV Teritorial, generalul C. Cernătescu, extindea aria presupușilor autori ai „dezordinii și actelor criminale" la „agenții bolșevicilor, evrei și comuniști notorii, simpatizanți intelectuali de stînga, muncitori". Colonelul D. Captaru, prefectul județului, explica la 29 iunie 1941 că focurile de armă „sînt opera unor indivizi organizați care urmăresc să producă panică atît printre unitățile germane și române, cît și în sînul populației orașului". La 2 iulie organizarea tulburărilor este aruncată pe seama evreilor, „care, în majoritatea lor, sînt comuniști, la care s-au adăugat și unele elemente de comuniști creștini. Inspectorul regional de poliție, E. Giosanu, indică autorii ca fiind „evreii comuniști cu foarte slabe elemente comuniste române", care au tras „nenumărate focuri de armă automată la Iași, cu dublul scop de a provoca panică în rîndurile populației și oprirea mișcărilor de trupe în marș". Generalul Gh. Stavrescu orienta sfera bănuiților către aviatorii sovietici care s-au putut salva din avioanele doborîte. Dar existau opinii autorizate de cu totul altă natură. Astfel, generalul Em. Leoveanu, trimis pentru a ancheta evenimentele de la Iași, a ajuns la concluzia că „atacatorii au fost legionari și borfași care urmăreau să producă panică pentru a devasta. Ei au putut ușor să dispară în întuneric și astfel nu au fost descoperiți. Ei au organizat atacul în cartierul evreilor înstăriți". De asemenea, comandantul garnizoanei Iași, colonelul N. Lupu, raporta că trupele aflate în marș au fost atacate de indivizi necunoscuți rămași neidentificați (vezi Arhiva M.A.N., fond *Corp IV Armată*, dosar 6 262/1941, fila 201 ; fond *Comandamentul IV Teritorial*, dosar 1 349/1941, filele 290, 308—309 ; Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 27, fila 14 ; vol. 64, fila 66—68 ; vol. 29, fila 31).

trupelor, să dezorganizeze spatele frontului, să accentueze starea de groază din rîndul populației evreiești. Zvonurile că împușcăturile au fost provocate de evrei erau tot mai răspîndite, deoarece le colporta cu înverșunare crescîndă comandamentul german, care, din motivele cunoscute, era interesat în crearea unei atmosfere de derută și panică, pentru a-și putea pune în aplicare planurile de exterminare a populației evreiești, a tuturor antifasciștilor. În raportul informativ al Grupului de Armată Sud către Comandamentul Armatei a XVII-a, din 29 iunie 1941, se arăta că „de la 28. VI, ora 23, se trag la Iași focuri de armă ; pornesc de la comuniști și evrei" [102]. Într-un alt raport, adresat Comandamentului Armatei a XI-a germane, se arăta că populația evreiască a tras asupra trupelor germane, ceea ce a determinat intervenția unităților de poliție [103]. La fel informarea din 12 iulie 1941 arăta că datorită faptului că „evreii ieșeni au încercat o răscoală și fiind înarmați, constituind o primejdie pentru armata germană", au fost luate măsuri de reprimare [104]. Într-un raport alcătuit în aceste zile de groază se arăta că „acțiunea a fost din timp pregătită, dat fiind că împușcăturile au început la aceeași oră și aproape în toate cartierele orașului" [105]. După cum lesne se poate constata, metodele naziste, folosite la Iași, aveau multe similitudini cu cele aplicate în alte țări cotropite de Germania hitleristă.

Deși focurile de armă s-au auzit toată noaptea și au fost atacate diferite puncte în care se aflau cantonate trupele hitleriste, totuși nu a existat

[102] Arhiva M.A.N., fond *Marele Cartier General*, dosar 3 757/1941, fila 51.

[103] Pinkas Hakehilot, *op. cit.*, p. 170.

[104] Ibidem.

[105] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 40.

nici un soldat sau ofiţer german rănit sau omorît. Naziştii au declarat că au un mare număr de răniţi şi morţi, dar la cererea autorităţilor româneşti au refuzat să-i arate, sau cel puţin să le dea numele. Căpitanul Hoffmann i-a declarat generalului Stavrescu că au fost ucişi 20 soldaţi nemţi[106]. O cifră cu totul exagerată a dat-o maiorul G. Rank, care afirma că trupele germane au pierdut în cursul acestor „incidente" 2 000—2 500 de oameni [107]. În cimitirele oraşului Iaşi nu a fost însă îngropat nici un soldat german căzut pe străzile oraşului, ci numai cei care fuseseră răniţi pe front şi aduşi în spitalele din Iaşi, unde au decedat [108]. Problema numărului de morţi germani în aceste zile la Iaşi, „victime" ale „agresiunii evreieşti", a fost reluată mulţi ani mai tîrziu, la procesul din anul 1957 de la Stuttgart, la care s-a dovedit că n-au existat morţi sau răniţi din rîndul trupelor hitleriste [109].

Dar declaraţiile ofiţerilor germani făcute în acele zile urmăreau să justifice participarea trupelor la atrocităţile, crimele, jafurile comise în tragicele zile ale sfîrşitului lunii iunie 1941. Autorităţile româneşti au depus eforturi pentru a afla dacă există militari germani morţi, dar n-au găsit nici măcar un rănit. Inspectorul regional de poliţie E. Giosanu arăta la 2 iulie 1941, într-un referat : „nu cunoaştem vreun caz de omorîre din rîndul trupelor române sau ger-

[106] Ibidem, vol. 27, fila 15.

[107] Pinkas Hakehilot, *op. cit.*, p. 170.

[108] Subinspectorul de poliţie Matei Cosma a făcut minuţioase cercetări pentru a afla numărul soldaţilor germani ce ar fi fost omoriţi în zilele de 28—29, în timpul evenimentelor descrise. Din investigaţiile făcute a rezultat că în aceste zile au decedat în spitalele Sf. Spiridon şi Nôtre Dame 10 militari germani, răniţi pe front şi înmormîntaţi în cimitirul Eternitatea (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 24).

[109] Pinkas Hakehilot, *op. cit.*, p. 170.

mane" [110]. Acelaşi lucru îl va afirma şi generalul Em. Leoveanu [111].

Este adevărat că în unele rapoarte se indică existenţa unor răniţi din rîndul trupelor şi poliţiei române. Raportul operativ al Diviziei 13 Infanterie, adresat Marelui Cartier General, consemna : „În timp ce unităţi din Divizia a 13-a Infanterie executau marşul spre nord, în noaptea de 28/29 iunie, la traversarea oraşului Iaşi au fost atacaţi cu focuri de armă automată şi revolvere din cartierele evreieşti. Şase oameni au fost răniţi şi doi cai omoriţi" [112]. Chestura Poliţiei raporta în aceeaşi noapte că are un gardian rănit, ce a fost internat la spital, informaţie reluată şi în alte rapoarte trimise cîteva zile mai tîrziu [113]. Este evident că în timpul busculadei din timpul nopţii, cînd trupele au intrat în panică şi au început să tragă la întîmplare, s-au produs şi rănirile despre care relatează documentele oficiale. Generalul Em. Leoveanu ajungea la concluzia că „atacul a fost un simulacru, executat cu arme de salon şi cu un sistem de pocnitori care au imitat focul armelor automate" [114]. Colonelul D. Captaru afirmă : „Am fost surprinşi de o ploaie de împuşcături cu un sunet deosebit de acela al armelor obişnuite, asemănătoare mai mult cu zgomotul produs de pistoale sau cartuşe de manevră" [115]. Acelaşi lucru îl constată şi colonelul Aristotel Alexandrescu, comandantul Legiunii de Jandarmi, care nu a auzit şuierat de gloanţe

[110] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 74.

[111] Ibidem, filele 66—68.

[112] Arhiva M.A.N., fond *Marele Cartier General*, dosar 3 751/1941, fila 166.

[113] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 26.

[114] Ibidem, vol. 64, filele 66—68. În luna martie 1946, generalul Em. Leoveanu declara că „atacul a fost simulat de germani şi executat de legionari sub conducerea SS german, pentru a justifica represaliile". (Ibidem, vol. 51, fila 41).

[115] Ibidem, vol. 78, fila 70.

de mitralieră [116]. Că a fost o provocare ne-o dovedește și faptul că, deși s-a tras din împrejurimile caselor evreiești (evident pentru a determina trupele să deschidă foc asupra acestora), în timpul percheziţiilor nu au fost găsite arme sau alte obiecte compromiţătoare care să dovedească că, într-adevăr, făptașii s-ar fi adăpostit în clădirile respective.

Pretextul pentru intervenţia brutală a trupelor hitleriste fusese găsit, pentru a începe masacrarea populaţiei evreiești. Așa a început „duminica aceea", zi cu cer senin, dar însîngerată de odioase masacre.

[116] Ibidem, vol. I, partea a II-a, fila 472.

DUMINICA DEZMĂŢULUI FASCIST

Tulburările din cursul nopţii de 28/29 iunie au necesitat luarea unor măsuri suplimentare de pază, pentru a se evita reeditarea incidentelor care au creat panică și derută în rîndul trupelor. S-au luat măsuri pentru arestarea tuturor celor suspectaţi de autorităţile antonesciene și îndepărtarea lor din zona frontului, executarea unor razii pentru a-i prinde pe toţi acei care vor fi găsiţi cu arme asupra lor [1]. Din partea chesturii au fost trimiși să execute aceste razii poliţiști din Eșalonul Basarabia și Bucovina, precum și un număr mai restrîns de agenţi din personalul poliţiei din Iași. Poliţiștii străini de oraș, sub pretext că în timpul retragerii din vara anului 1940 au suferit umilinţe și batjocoriri din partea evreilor, au folosit prilejul raziilor pentru a se răzbuna, făcînd ca numărul arestărilor să fie deosebit de mare, deși populaţia evreiască din Iași nu avea nici o legătură cu cele întîmplate în anul 1940.

Simultan, în oraș au fost aduse în grabă noi trupe poliţienești hitleriste, cuprinse „de o sălbatică și acută ură contra evreilor, pe care îi

[1] Arhiva M.A.N., fond *Divizia 14 Infanterie*, dosar 117/1941, fila 111 (Ordinul nr. 24 123 din 29 iunie al Diviziei 14 Infanterie Stat-Major, Biroul 2, către Chestura Poliţiei Iași).

bănuiesc de pactizare cu ruşii şi de trădare" [2]. Astfel, în raportul întocmit la 30 iunie 1941 de maiorul G. Rank pentru Comandamentul Armatei al XI-a se arăta că din ordinul Comandamentului Armatei a fost adusă la Iaşi Compania a III-a specială nr. 633, pentru a interveni împotriva evreilor [3].

O nouă provocare a furnizat un pretext şi mai favorabil trupelor germane ; gara Nicolina din Iaşi a fost atacată de un grup ai cărui membri au rămas necunoscuţi, dar trenurile n-au putut circula cîteva ore spre front [4]. Această acţiune a reprezentat o nouă „dovadă" pentru a învinui populaţia evreiască. În zorii zilei de 29 iunie, armata germană „a luat comanda" — cum consemnează un document oficial al vremii — trecînd imediat la represalii [5].

Odată cu ivirea zorilor a început tragedia care s-a soldat cu mii de victime, zguduind conştiinţa milioanelor de oameni cinstiţi din ţara noastră. În această zi, oraşul era invadat de soldaţi răzleţi din unităţile Diviziei 14, cantonaţi la periferii sau în împrejurimi şi care, înarmaţi, circulau în voie prin oraş, susţinînd că posedă delegaţii pentru diferite probleme de serviciu [6]. Prefectul judeţului Iaşi consemna

[2] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 74 (Referat din 2 iulie 1941 al inspectorului regional de poliţie Em. Giosanu către generalul E. Leoveanu).

[3] Pinkas Hakehilot, *op. cit.*, p. 170.

[4] Arhiva M.A.N., fond *Comandamentul IV Teritorial*, dosar 1 349/1941, fila 293 (Comandamentul IV Teritorial, paza teritoriului. Raport nr. 1 497/P din 30 iunie 1941).

[5] Ibidem. Într-un alt document al vremii se arăta că „luarea ostatecilor s-a hotărît de către germani, care au început acţiunea de curăţire în dimineaţa zilei de 29 iunie (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 70). Comandatura germană, spunea chestorul Poliţiei în raportul nr. 99 din 30 iunie 1941, „a scos patrule dese în oraş" (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 27).

[6] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 51, fila 49.

într-un raport al său : „Soldaţii români izolaţi, în trecere prin Iaşi, scăpaţi de sub controlul unităţilor, precum şi derbedei civili au început să se dedea la jefuirea în special a locuinţelor evreilor şi molestarea lor. Atît unităţile garnizoanei însărcinate cu menţinerea ordinei cît şi poliţia nu au putut pune capăt imediat acestor jafuri şi maltratări" [7]. Cunoscuţi legionari aflaţi în evidenţa poliţiei, dar lăsaţi liberi, intrau în casele locuite sau părăsite şi jefuiau avutul, fără a li se opune rezistenţă [8].

Trupele germane au atras de partea lor o parte din aceşti soldaţi răzleţi, precum şi din civilii care colindaseră şi jefuiseră toată noaptea [9], cei mai mulţi dintre ei în stare de ebrietate [10]. Nemţii au scos în stradă unităţi speciale de poliţie, automobile blindate şi au „procedat la cercetarea tuturor locuinţelor aproape în toate cartierele oraşului, făcînd numeroase arestări, mai ales din rîndul populaţiei evreieşti" [11]. Marea majoritate a arestărilor au fost făcute de soldaţii germani care, „fiind foarte îndîrjiţi, au maltratat pe cei arestaţi" [12].

Arestări au fost făcute însă şi de militari români, care, incitaţi de bestialităţile trupelor

[7] Ibidem, vol. 27, fila 18.

[8] Arhivele Statului Iaşi, fond *Direcţia generală a Poliţiei, Biroul judiciar, Chestura Iaşi*, dosar 56/1941 (Buletin de evenimente din zilele de 29 şi 30 iunie 1941).

[9] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 51, fila 49.

[10] Arhivele Statului Iaşi, fond *Prefectura judeţului Iaşi*, dosar 1/1941, fila 57.

[11] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 27, fila 18 (Darea de seamă a Prefecturii asupra incidentelor petrecute la Iaşi). În raportul Prefecturii judeţului Iaşi întocmit la 29 iunie 1941 se arăta că „cele mai multe arestări s-au făcut de patrulele germane". În acelaşi timp se arăta că „patrule de soldaţi germani şi de poliţie germană fac percheziţii şi arestări de evrei pe care îi îndreaptă spre chestură. Soldaţii germani sînt foarte îndîrjiţi şi maltratează pe evrei" (idem, vol. 36, fila 65 ; vol. 64, fila 8).

[12] Ibidem.

germane, au încălcat ordinul primit de a-i reține numai pe cei bănuiți de sabotaje. În primele ore ale dimineții, hitleriștii au arestat evrei pe care i-au adus mai întîi la școala Wahtel (Lambrior) de pe strada Sărărie, apoi, trăgînd focuri de pistol și maltratîndu-i, i-au adus la Chestura Poliției [13]. Profesorul Franz von Babinger, aflat în acele zile la Universitatea ieșeană, declara la 4 aprilie 1957, în fața tribunalului din Stuttgart, că a fost martorul unor crime înfăptuite de o unitate de infanterie germană, comandată de un maior, care împușca evreii în centrul orașului ; mașini germane circulau prin oraș difuzînd muzică de dans, ca și cum ar fi sărbătorit crimele în masă pe care le comiteau [14]. Ziaristul italian Curzio Malaparte, și el martor ocular al evenimentelor, în lucrarea sa *Kaputt*, deși comite multe inexactități, descrie veridic atrocitățile trupelor germane. „În Piața Unirii, un grup SS, în genunchi, pe lîngă statuia principelui Cuza Vodă, trăgea cu puștile mitraliere în direcția unei piețe mai mici" [15]. Soldații germani trăgeau la întîmplare pentru a semăna și mai mult groaza în rîndul populației [16]. Pe străzi au căzut victime oameni și copii nevinovați, loviți de gloanțele trupelor germane. În toiul masacrului patrule germane împușcau la întîmplare pe oricine se găsea în stradă. Pe lîngă numeroși evrei căzuți victimă bestialităților naziste și antisemite au fost împușcați și români [17]. Soldații hitleriști trăgeau

[13] Ibidem, vol. 50, fila 20.

[14] Pinkas Hakehilot, *op. cit.*, p. 168.

[15] Curzio Malaparte, *Kaputt*, Paris, 1946, p. 163.

[16] Arhivele Statului Iași, fond *Circa III Poliție*, dosar 11/1941, fila 316.

[17] Ibidem, fila 49 (Astfel au fost împușcați parohul bisericii Tălpălari și nepotul unui comisar de poliție, aflați în această zi pe stradă).

focuri de armă pentru a acuza populația evreiască că ar ataca trupele Reichului. Iată un document semnificativ : „Gardianul public Neder Gheorghe raportează că patru militari germani au tras un foc de armă în curtea lui Iosif Iosif din strada Nicolina nr. 58, iar pe urmă au spus că evreul a tras foc și intrînd în casă i-au făcut percheziție și i-au arestat familia. Gardianul menționează că ostașii de mai sus erau în stare de ebrietate" [18].

Trupelor germane dezlănțuite li s-au alăturat soldați răzleți români care, fără ordin și din proprie inițiativă, au început să intre în case, poduri și beciuri, să aresteze și să jefuiască. Pe străzi au apărut diferiți indivizi organizați în bande, unii din ei îmbrăcați în flanele sau cămăși verzi, care intrau prin case și beciuri, maltratau și jefuiau [19]. Mulți s-au alăturat militarilor germani, le-au indicat locuințele evreilor, reclamînd că din aceste case s-ar fi semnalizat sau tras focuri de armă. Pentru a crea o și mai mare dezordine și a îndîrji și mai mult elementele descompuse din armata română, cît și pentru a justifica arestările, maltratările și crimele, se colporta vestea că armata germană ar fi împușcat autoritățile românești pentru că acestea ar fi luat apărarea evreilor și ar fi încercat să-i salveze [20]. Știrile nu au fost întru totul lipsite de temei, căci trupele hitleriste au trecut la represiuni asupra unor organe locale, așa cum s-a întîmplat, spre pildă, cu personalul Circumscripției a V-a Poliție care, opunîndu-se

[18] Arhivele Statului Iași, fond 1 678, *Chestura Poliției*, dosar 56/1941, fila 87 (Detașamentul Gardieni publici, nr. 961/1941, iulie 18).

[19] Ibidem, *Circa III Poliție Iași*, dosar 11/1941, fila 368.

[20] Ibidem, fila 404.

bestialităţilor naziste, a fost dezarmat şi sechestrat în incinta circumscripţiei [21].

Concomitent cu crimele comise, trupele naziste s-au dedat la numeroase jafuri. Subinspectorul de poliţie Matei Cosma raporta că a găsit un grup de soldaţi germani în parfumeria „Jupiter" căutînd prin sertare, umplîndu-şi buzunarele cu lucrurile prădate. Mai tîrziu, relatează subinspectorul, la acest depozit s-au prezentat doi ofiţeri nemţi cu un camion, fiind asistaţi de cîţiva soldaţi, pentru a ridica medicamentele şi lucrurile pentru unitatea lor [22]. Şeful secţiei de control de la circa I a găsit un soldat german jefuind o locuinţă evreiască părăsită [23]. Un alt gardian public raporta că „doi soldaţi germani au spart magazinul «Polar» din strada Ştefan cel Mare nr. 3, de unde au furat mai multă lenjerie şi bani" [24]. Şi la Iaşi, ca pretutindeni, se dovedea că ordinea nazistă nu era altceva decît întronarea jafurilor şi crimelor, a bestialităţilor şi neomeniei.

În aceste momente de grea încercare s-a făcut simţită atitudinea de compasiune şi solidaritate a restului populaţiei ieşene şi a multor militari români. Cu preţul vieţii lor, cu curaj, oamenii simpli din diferite categorii sociale au încercat pe diverse căi să stăvilească dezmăţul, să apere şi să ascundă populaţia evreiască. Stau mărturie evreii care au fost ascunşi zile întregi în casele celorlalţi locuitori, au căpătat adăpost şi ocrotire din partea marii majorităţi a populaţiei, care în numele profundului umanism, respectului — sentimente definitorii pentru conduita poporului român — au sfidat

[21] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 51, fila 49.

[22] Ibidem, vol. 64, filele 77—78.

[23] Arhivele Statului Iaşi, fond *Direcţia generală a Poliţiei, Biroul judiciar, Chestura Iaşi,* dosar 56/1941 (Buletin de evenimente din 29 şi 30 iunie 1941).

[24] Ibidem *(Detaşamentul Gardieni publici,* nr. 961/1941, iulie 18).

pericolul. Populaţia muncitorească din cartierele Socola şi Nicolina s-a solidarizat cu suferinţele evreilor, s-a opus criminalilor, a ocrotit şi salvat familii de evrei [25]. Multe din casele evreieşti părăsite de proprietari, arestaţi sau ascunşi, au fost păzite de vecini, au fost salvate bunurile [26]. Directorii unor întreprinderi (moara „Dacia", fabrica „Textapret") au ascuns salariaţii evrei în incinta întreprinderilor, s-au opus percheziţiilor şi arestării lor. Aceste fapte capătă dimensiuni cu totul neobişnuite în acele zile tragice, ele dovedind ostilitatea şi ura împotriva metodelor şi practicilor fascismului.

Documentele epocii descriu pe larg modul în care bandele de asasini intrau în casele oamenilor, mai cu seamă evreieşti, îi scoteau în stradă, îi maltratau, pe unii îi ucideau, iar pe cei mai mulţi îi încolonau şi, sub ameninţarea armelor, îi transportau la Chestura Poliţiei ; convoaie nesfîrşite de oameni, mînaţi ca vitele, batjocoriţi, erau dirijate de prin majoritatea cartierelor oraşului spre curtea chesturii. Contrar ordinelor emise de comandantul Diviziei 14, în care se prevedea reţinerea numai a celor suspecţi de a fi comunişti, prin intervenţia brutală a unităţilor poliţiei germane arestările au fost făcute fără discernămînt. În convoi, oamenii erau „luaţi la grămadă" [27], fără cel puţin a fi stabilită identitatea lor. De grupurile de arestaţi, încadrate de trupele germane, nu se putea apropia nimeni ; în furia lor, hitleriştii au

[25] Pinkas Hakehilot, *op. cit.,* p. 170.

[26] Arhivele Statului Iaşi, fond *Chestura Poliţiei,* dosar 56/1941, fila 172.

[27] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 125, fila 79 ; vezi şi Arhivele Statului Iaşi, fond *Prefectura judeţului Iaşi,* dosar 16/1941, fila 71. Acest lucru este confirmat şi de colonelul Gh. Bădescu, inspector de jandarmi, care, într-un studiu din octombrie 1941, informa că „evreii, la evacuarea lor, nu au fost selecţionaţi, ci adunaţi la întîmplare" (Arhiva M.A.N., fond *Comandamentul IV Teritorial,* dosar 1 350/1941, fila 108).

încolonat numeroși neevrei luați de pe stradă sau din case [28], care au fost aduși în curtea chesturii și apoi îmbarcați în trenuri. Așa de pildă, printre supraviețuitorii din trenurile Iași-Podu Iloaiei și Iași-Tîrgu Frumos au fost găsiți „și cetățeni din alte naționalități" [29].

În fața crimelor și bestialităților din oraș, reprezentanți ai autorităților românești au încercat să oprească dezmățul fascist și să elibereze pe evreii arestați. Unii din ei au început să colinde străzile și să oprească convoaiele ce se îndreptau spre chestură [30]. Ei n-au putut însă opri decît coloanele însoțite de soldați și gardieni români, iar acolo unde le-au întîlnit au ordonat eliberarea arestaților ; nu același lucru s-a petrecut însă cu convoaiele aduse de polițiști germani, care nu au putut fi oprite. Chestorul poliției, locotenent-colonel C. Chirilovici, străbătea într-un automobil străzile orașului, reușind să salveze mulți evrei. Numeroase declarații ale acestora confirmă disperatele încercări ale chestorului de a opri dezmățul [31]. Astfel, prin intervenția lui a putut fi salvat atît un grup de peste 2 000 de evrei, care fuseseră încolonați în lunca Bahluiului pentru a fi aduși la chestură [32], cît și un alt grup, aflat în Piața Halei. Aceeași hotărîre în salvarea de vieți omenești a dovedit-o și comandantul garnizoanei, colonelul C. Lupu [33].

Constatînd că unii dintre soldații pe care îi avea în subordine și-au părăsit posturile dedîndu-se la jafuri și maltratări, generalul Gh. Stavrescu, comandantul Diviziei 14, a început

[28] Arhivele Statului Iași, fond *Primăria Municipiului Iași*, dosar 189/1941, filele 38—39.

[29] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 110, fila 229 ; vezi și Arhivele Statului Iași, fond *Prefectura județului Iași*, dosar 16/1941, fila 71.

[30] Ibidem, vol. 51, partea I, fila 49.

[31] Ibidem, vol. I, partea I, filele 207—208, 416—424.

[32] Ibidem, vol. 50, fila 22 ; vezi și vol. I, partea I, filele 422, 424.

[33] Ibidem, vol. 29, filele 48, 65.

și el, străbătînd străzile, să oprească convoaiele și să-i aresteze pe vinovații de tulburări. Trebuie subliniat că arestații nu erau conduși de ofițeri ; acțiunea de arestare și formare a convoaielor a pornit fie din proprie inițiativă, în cazul legionarilor, fie ca urmare a ațîțărilor naziștilor, în cazul militarilor care au încălcat ordinele primite. Soldații care au fost găsiți circulînd pe străzi au fost arestați și deferiți Curții Marțiale [34]. În fața Primăriei Municipiului, care se găsea în imediata apropiere a chesturii, generalul Gh. Stavrescu a arestat 15 soldați care însoțeau un convoi de evrei [35]. Mulți ani mai tîrziu, unii evrei aveau să declare că au scăpat cu viață pentru că unul din convoaie, întîlnit de generalul Gh. Stavrescu, a fost îndreptat spre Regimentul 13 Infanterie și nu spre chestură [36]. Documentele de arhivă mai păstrează și alte fapte ale unor ofițeri care au încercat să împiedice maltratările evreilor, dezarmînd și arestînd soldații răzleți [37]. Se pot menționa intervențiile curajoase ale căpitanilor de jandarmi Richard Filipescu, Petru Șerban, locotenent-colonelului Manole Alexandru și altor ofițeri care au salvat evrei din mîinile unor huligani, i-au dus la Legiunea de Jandarmi, unde i-au ocrotit pînă a fost pus capăt masacrului din oraș [38]. Un martor al acuzării în procesul din anul 1948 declara bunăoară că un cunoscut legionar îmbrăcat în haine militare, în seara zilei de 29, a vrut să împuște 3 evrei, dar a fost arestat de un ofițer român și un comisar de poliție [39]. Evreii care au fost aduși în

[34] Arhiva M.A.N., fond *Divizia 14 Infanterie*, dosar 117/1941, filele 423—424.

[35] Arhiva M.I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 50, fila 22.

[36] Ibidem, vol. I, partea I, fila 278.

[37] Ibidem, fila 26.

[38] M. Carp, *op. cit.*, vol. II, p. 95—98.

[39] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. I, partea I, fila 26.

cadrul altor unităţi militare româneşti au fost eliberaţi după ce liniştea a fost restabilită. În acest context, al încercărilor autorităţilor române de a salva cetăţenii de origine evreiască de la crimele nazismului, se înscrie şi acţiunea comisarului Şuvei, de la Circumscripţia a II-a de poliţie, care, după cum au declarat mai tîrziu fostele victime, „a încolonat 350 evrei, a dat impresia că-i duce la chestură, dar i-a lăsat să plece acasă“ [40].

„Revista Cultului mozaic“, într-un articol semnificativ intitulat *Au fost şi atunci oameni,* referindu-se la încercările unor reprezentanţi ai autorităţilor române de a salva populaţia evreiască, inserează următoarele aprecieri : „Se pot cita şi alte nume de oameni, cu funcţii mai înalte sau mai mărunte, sau cu simpla funcţie de om, care şi-au manifestat dezaprobarea faţă de ororile prin fapte, nu prin vorbe. Generalii Carlaonţ, Stavrescu, Pârvulescu, colonelul Chirilovici, chestorul militar al oraşului Iaşi, personalul Comisariatului II Nicolina — comisar şef Şuvei, comisar Mircescu, subcomisar Coşniţă — au încercat şi în bună măsură au reuşit să amelioreze situaţia evreilor în acele zile, să limiteze numărul victimelor, să-i salveze pe unii“ [41].

Calvarul celor arestaţi va continua în curtea Chesturii Poliţiei, unde au fost aduşi încă din primele ore ale dimineţii. Întrucît aresturile erau pline, noii aduşi — bărbaţi, femei, copii, adulţi şi bătrîni, circa 4—5 000 de oameni [42] — au fost îngrămădiţi în curte.

Misiunea de a lua în primire convoaiele de evrei la poarta chesturii şi-au arogat-o trupe germane auxiliare din organizaţia Todt, care, înarmate cu bîte, ciomege, arme, au început să

[40] Ibidem, vol. I, partea a II-a, f. 457.

[41] „Revista Cultului mozaic“ nr. 256 din 1 iulie 1971 ; vezi şi nr. 370 din 15 iunie 1976.

[42] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, fila 28, 68—69.

molesteze barbar pe toţi cei aduşi, sub privirile neputincioase ale şefilor chesturii[43]. În curte, cîţiva soldaţi germani percheziţionau arestaţii, le luau banii, iar actele erau aruncate, prolog tipic nazist al unui masacru general[44]. Înştiinţat despre maltratările din curtea chesturii, generalul Gh. Stavrescu a dispus imediata triere a arestaţilor, eliberarea femeilor, copiilor şi a celor ce nu erau consideraţi suspecţi*. S-a format în acest scop o comisie, condusă de căpitanul de jandarmi Constantin Darie, care, cu toate ameninţările venite din partea naziştilor, a reuşit să elibereze circa 2 000 de evrei[45].

Văzînd că evreii sînt puşi în libertate, hitleriştii au fost cuprinşi de o şi mai sălbatică ură, au început să acuze poliţia de trădare, au continuat arestările şi maltratările ; în jurul prînzului au început să fie auzite din nou împuşcături în preajma localului chesturii, ceea ce a constituit un pretext pentru trupele naziste de a efectua noi arestări, de a trece la execuţii în curtea chesturii, unde au fost astfel asasinaţi sute de oameni, cu intenţia de exterminare totală a populaţiei evreieşti din Iaşi [46]. Chestura a fost practic ocupată de trupele germane [47].

[43] Ibidem, vol. 30 (Referatul Curţii Marţiale a Comandamentului II Teritorial din 15 septembrie 1971).

[44] Ibidem, vol. 64, filele 84—88.

* În raportul Prefectului Judeţului Iaşi, nr. 1 047 din 29 iunie 1940, adresat ministrului afacerilor interne, se arăta : „Domnul general Stavrescu a venit în persoană la chestură pentru a linişti pe soldaţii germani care se ocupă de arestarea evreilor“ (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 8).

[45] Ibidem, vol. 36, fila 65 (vezi şi vol. 64, fila 8).

[46] Chestorul poliţiei, C. Chirilovici, a raportat comandantului diviziei că au fost executaţi circa 300 de evrei, existînd şi numeroşi răniţi (ibidem, vol. 29, filele 33—34).

[47] Ibidem, vol. 2, fila 124 ; vezi şi vol. 50, fila 22. Cercetările efectuate de Muzeul victimelor nazismului „Iad Vaşem“ (Ierusalim) au stabilit că „germanii au ocupat clădirea poliţiei şi au împiedicat pe evrei să iasă“ (Pinkas Hakehilot, *op. cit.*, p. 169).

Un raport al chesturii din 30 iunie consemnează : „Întrucît tot timpul armata germană s-a ocupat exclusiv cu arestarea, transportarea la chestură şi îmbarcarea în vagoane, organele noastre poliţieneşti nu au putut acţiona în nici un fel, fiindu-le impus de către aceştia, aşa încît ne-am găsit permanent sub presiunea lor, care s-au amestecat direct, împiedicîndu-ne să putem exercita atribuţiunile noastre“ [48]. Generalul Gh. Stavrescu a venit din nou la chestură şi a încercat să oprească măcelul, dar soldaţii hitlerişti nu i-au dat ascultare. În faţa gravităţii situaţiei, comandantul diviziei s-a deplasat la punctul de comandă al Corpului 30 Armată, unde, spune el, „am raportat situaţia, precum şi faptul că trupele germane nefiind sub ordinele mele nu am căderea a reţine de la executările la care s-au dedat“[49]. La insistenţele sale, generalul von Salmuth a dispus ca un ofiţer din Statul-Major, împreună cu căpitanul Hoffmann, să se deplaseze la Chestura Poliţiei ; numai aşa s-a reuşit scoaterea militarilor germani în stradă ; însă aceştia n-au plecat, ci s-au grupat în faţa porţii, continuînd să vocifereze şi să ameninţe, manifestîndu-şi intenţia de a continua atrocităţile [50].

Chestorul poliţiei, prefectul judeţului şi alţi reprezentanţi au încercat să ducă tratative cu soldaţii germani aflaţi la chestură, fără însă a reuşi să-i determine să plece. „Căutînd să le explicăm cazul (e vorba de eliberarea evreilor — *n.n.*), au continuat să protesteze, spunînd că poliţia este jidovită şi făcînd gardă în faţa

[48] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 37, fila 13 (Raportul Chesturii Iaşi, Biroul Siguranţei, către inspectorul regional de poliţie din Iaşi, din 30 iunie 1941).

[49] Ibidem, vol. 37, fila 13.

[50] Ibidem, vol. 2, fila 25.

Chesturii pentru a nu mai elibera nici unul. Am raportat cazul domnului comandant al Marii Unităţi (generalul Gh. Stavrescu — *n.n.*), care personal a intervenit în repetate rînduri pentru amestecul armatei germane în atribuţiunile noastre poliţieneşti, dar fără rezultat“ [51], spunea chestorul poliţiei.

În faţa perspectivei ce se contura ca evreii să fie măcelăriţi în curtea chesturii de trupele germane, comandantul Diviziei 14 a hotărît ca „ostatecii evrei care făceau obiectul îndîrjirii trupelor germane să fie evacuaţi chiar în cursul nopţii în lagărul de la Tg. Jiu“[52]. Intenţia generalului Gh. Stavrescu era de a salva evreii aflaţi la chestură.

În după-amiaza aceleiaşi zile a avut loc la prefectură un consiliu, la care au participat comandantul garnizoanei, inspectorul general de siguranţă, chestorul poliţiei şi comandantul Legiunii de Jandarmi, consiliu la care s-a stabilit planul de repartiţie a unităţilor pentru menţinerea ordinii în oraş, plasîndu-se forţe sporite în cartierele cu mai multă populaţie evreiască, pentru a preîntîmpina eventualele agresiuni din timpul nopţii[53]. Totodată, conform ordinului primit de la comandantul diviziei, a fost ordonată pregătirea unui tren de

[51] Ibidem, vol. 37, fila 14.

[52] Ibidem, vol. 29, fila 34. Într-o telegramă a Chesturii Poliţiei Iaşi către Inspectoratul de jandarmi din 15 septembrie 1941 se arăta că „evacuarea [evreilor] s-a făcut din ordinul M. U. [Marii Unităţi] — Divizia a 14-a — care a intervenit şi pentru vagoanele necesare la Armata a III-a. Aceasta din urmă a aprobat evacuarea şi a dat dispoziţii telefonice Gării Iaşi, prin prefectura judeţeană, să pună la dispoziţie vagoanele necesare. M. U. a dispus toate cele de mai sus, avînd în vedere situaţia presantă din acel moment“.

[53] Ibidem, vol. 64, fila 109.

50 de vagoane pentru transportul celor 2 500 de evrei aflați în curtea chesturii [54].

Una din problemele esențiale o constituia împiedicarea poliției germane de a se substitui organelor române, de a pune capăt brutalului amestec în chestiunile de ordine interioară[55]. Prefectul județului a cerut comandantului diviziei să intervină de urgență pe lîngă comandamentul german pentru a „se pune de acord atribuțiile ce trebuiau să revină poliției și unităților românești pe de o parte și celor germane, pe de altă parte"[56]. Refuzul generalului von Salmuth de a-și retrage unitățile de poliție din oraș și de a lăsa ordinea interioară în seama organelor românești dovedea că naziștii persistau în ideea masacrului. În aceste condiții, autoritățile locale au făcut repetate demersuri la organele centrale pentru a opri imixtiunile Comandamentului german : „Rugăm pe domnul ministru al afacerilor interne — telegrafia prefectul județului — de a interveni imediat cu autoritatea D-sale, întrucît comandantul garnizoanei, cît și chestorul poliției sînt stînjeniți în executarea dispozițiunilor privitoare la menținerea ordinei și evacuării, de către autoritatea germană" [57]. A fost trimisă o nouă telegramă cu un conținut similar : „Rugăm a se interveni grabnic la Comandamentul Superior German ca menținerea ordinei în orașul Iași să se facă numai de unitățile românești și chestura poli-

[54] Ibidem, vol. 27, fila 159.

[55] Privitor la organizarea de către hitleriști a masacrului de la Iași, generalul Rozin avea să declare : „Masacrele au fost organizate de autorități și unități germane, în special Gestapoul și unități din organizația Todt" (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 51, fila 76). Prefectul județului Iași făcea cunoscut la 29 iunie că „am cerut domnului general Stavrescu să intervină pe lîngă Comandamentul german pentru a retrage patrulele de poliție germană" (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 8).

[56] Ibidem.

[57] Ibidem, fila 11.

ției, deoarece în prezent participă și unități germane, care se amestecă în menținerea ordinei, tolerînd arestările și maltratările de evrei" [58]. Ministrul afacerilor interne a transmis ordinul : „Comandantul german să lase grija civililor în seama organelor românești" [59]. La rîndul său, Marele Cartier General primea dispoziții speciale în acest sens : „Rog luați contact cu autoritatea militară germană pentru a retrage soldații germani din misiunile de poliție și siguranță din garnizoana Iași. Aceste misiuni urmează să fie executate de autoritățile românești. Soldații germani să nu mai însoțească ca escortă trenurile românești"[60]. Prefectura județului a încercat, fără însă a reuși, să pună capăt jafurilor și maltratărilor. În acest scop a fost expediată o telegramă (nr. 1 057 din 30 iunie 1941) către comandantul garnizoanei Iași, prin care, după ce se atrăgea atenția că „soldații străini de garnizoană, precum și civili continuă să pătrundă în casele evreiești, să-i aresteze și să-i jefuiască", cerea să fie luate „cele mai severe măsuri de pază în cartierele locuite de evrei"[61].

Incapacitatea, dar și imposibilitatea autorităților locale de a stăpîni dezmățul criminal din cursul zilei de 29 iunie le-a determinat să ceară Ministerului de Interne trimiterea unor trupe care să asigure ordinea : „Comandantul garnizoanei și poliției nu pot stăpîni situația deoarece forțele de care dispun sînt cu totul insu-

[58] Ibidem, vol. 36, fila 69.

[59] Ibidem, vol. 64, fila 12.

[60] Arhiva M.A.N., fond *Marele Cartier General*, dosar 3 828/1941, fila 194 (Telegrama ministrului subsecretar de stat, general de divizie G. Popescu, adresată generalului Tătăranu).

[61] Prefectul județului Iași cerea, totodată, înlocuirea comandantului garnizoanei „care este lipsit de energie și e nevoie a fi înlocuit printr-un ofițer destoinic" (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 36, fila 68).

ficiente. Este absolut nevoie de a se trimite la Iaşi unităţi puternice de cavalerie şi infanterie", se cerea într-un raport din ziua de 29 iunie[62].

În seara aceleiaşi zile, generalul Ion Antonescu, care în perioada 27 iunie — 2 iulie se găsea la Marele Cartier General de la Piatra Neamţ, a avut o convorbire telefonică cu comandantul garnizoanei Iaşi, colonelul C. Lupu. Conform relatărilor acestuia din urmă[63], I. Antonescu a fost informat despre cele petrecute la Iaşi, precum şi asupra faptului că trupele germane au masacrat un mare număr de evrei. Ion Antonescu a ordonat trimiterea de la Bucureşti la Iaşi a unui batalion de jandarmi pentru restabilirea ordinii, numindu-l în acelaşi timp pe colonelul C. Lupu comandant militar al oraşului.

Dar calvarul populaţiei ieşene nu a luat sfîrşit. Trupele hitleriste, stăpînite de aceeaşi sălbatică ură, pregăteau noi masacre. Naziştii din faţa chesturii, care fuseseră înştiinţaţi de Comandatura germană că evreii vor fi transportaţi din oraş, nu au plecat de aici, cu toate că primiseră ordin. În cursul serii, din curtea chesturii au fost încolonaţi peste 2 500 de arestaţi, pentru a fi duşi la gară, urcaţi în tren şi îndepărtaţi din oraş. Convoiului i-au fost ataşaţi 20 de gardieni publici — majoritatea străini de oraşul Iaşi — conduşi de comisarul-ajutor N. Zaharia, pentru a-l însoţi pînă la gară.

În aceste momente grave, cînd moartea plana asupra a mii de oameni, reprezentanţii autorităţilor locale nu au supravegheat transportul şi îmbarcarea arestaţilor. Atît pe parcurs, cît şi la gară, trupele germane nu s-au îndepărtat de

[62] Ibidem, fila 65 (Raportul prefectului Judeţului Iaşi, nr. 1 047 din 29 iunie 1941).
[63] Ibidem, vol. 57, fila 27.

convoi, provocînd alte suferinţe deţinuţilor. Astfel încît de la poarta chesturii, soldaţii hitlerişti, comandaţi de un ofiţer, au înconjurat convoiul şi, însoţiţi de două tanchete şi de motociclişti, continuînd să lovească şi să ameninţe cu împuşcarea, s-au îndreptat către gară. În liniştea şi întunericul din oraş se auzeau strigătele de durere ale celor bătuţi şi schingiuiţi. În piaţa gării arestaţii au fost culcaţi pe caldarîm, din nou loviţi şi îmbarcaţi cu forţa în vagoanele pregătite în faţa rampei pentru încărcarea echipamentului greu de război şi a trupei. În vagoane au fost băgate cu forţa 80 pînă la 120 de persoane, deşi capacitatea unui vagon era mult mai mică. O telegramă laconică anunţa în aceeaşi noapte : „La plecarea din Iaşi în vagoanele de marfă închise germanii au închis uşile pe dinafară"[64]. Dar cîte tragedii ascundeau aceste cuvinte : uşi sigilate, ferestre bătute cu scînduri, vagoane supraîncărcate, fără aerisire, fără apă ; în tren au fost îmbarcaţi mulţi muribunzi, în timp ce alţii urmau să moară în chinuri groaznice ! Ofiţerul german aflat la gară a dat dispoziţie să se utilizeze numai 39 vagoane[65]. Chestorul Poliţiei Iaşi, colonelul C. Chirilovici, în raportul din 30 iunie 1941 arăta că „Operaţia transporturilor la gară şi îmbarcarea s-a efectuat de un ofiţer german cu o echipă de soldaţi germani"[66]. La ora 4,15, trenul a fost îndreptat în direcţia Roman, însoţit de 10 gardieni publici[67].

[64] Inspectoratul Ministerului de Interne Iaşi (Telegrama Direcţiei generale a poliţiei către Direcţia Siguranţei Bucureşti, 30 iunie 1941).
[65] Numărul vagoanelor utilizate apare destul de controversat în documente, variind de la 29 pînă la 39 (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 24, fila 144; vol. 51, fila 115). Opinăm pentru numărul de 39 de vagoane, cifră indicată de către cei care au primit trenul la Tîrgu Frumos.
[66] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 37, fila 8.
[67] Ibidem, vol. 64, filele 84—87.

În timp ce avea loc îmbarcarea în vagoane, alte patrule hitleriste efectuau noi razii prin oraș, arestînd noi persoane [68]. De la gară naziștii s-au reîntors la chestură, au deschis arestul, au format un nou convoi pe care, la ora 4 dimineața, în aceleași condiții barbare, l-au însoțit la gară. Acest nou transport a fost alcătuit exclusiv din inițiativa trupelor hitleriste, îmbarcarea petrecîndu-se în același mod. Trenul, compus din 19 vagoane, în care fuseseră îngrămădite 1 974 de persoane [69], a plecat din gara Iași la ora 11,10.

În ziua de luni, 30 iunie 1941, tulburările nu au contenit ; setea de sînge a trupelor naziste și a elementelor antisemite autohtone nu se potolise. „Unitățile germane însărcinate cu menținerea ordinei, precum și soldații din poliția lor specială au continuat maltratările și arestările de evrei, trimițîndu-i la Chestura de poliție", relata un raport al prefectului, referindu-se la evenimentele acelei zile [70]. Comandantul Corpului 30 de Armată german a dispus ca o companie din subordinea sa să se găsească la Chestura poliției Iași [71], neacceptînd încetarea imixtiunilor în problemele de ordine interioară. Mai mult decît atît, naziștii au încercat să perpetueze starea de panică din oraș, provocînd noi dezordini. Au mai fost auzite împușcături izolate, trase de autori necunoscuți asupra unor trupe hitleriste. Un buletin informativ despre evenimentele petrecute în oraș, în ziua de 30 iunie, specifica : „La orele 11, de către gardianul public din postul Podu Roșu s-a raportat telefonic că în momentul

[68] Ibidem.

[69] Arhivele Statului Iași, fond *Prefectura Județului Iași*, dosar 16/1941, fila 36 (Proces verbal din 30 iunie 1941 de primire de către autorități a trenului în gara Podul Iloaiei).

[70] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 27, fila 19.

[71] Ibidem, vol. 26, fila 110.

cînd treceau pe pod, trupe germane ar fi fost atacate de către autori necunoscuți cu focuri de mitralieră ce veneau dinspre malul stîng al Bahluiului, fără a se răni cineva" [72]. S-a zvonit că de la etajul fostei farmacii „Adace" din piața Sf. Spiridon s-ar fi tras cu arma asupra unei coloane germane în trecere ; clădirea a fost percheziționată și, deși nu au fost găsite arme, toți cei 20 de evrei aflați acolo au fost împușcați de un grup de soldați germani și români [73]. Atacarea unor unități militare continua și în afara orașului. Astfel, în noaptea de 30 iunie, indivizi înarmați, rămași neidentificați, „au atacat postul de pîndă Scînteia, aflat la 25 km sud de Iași, și bateria 159, în momentul cînd aceasta își schimba poziția, creînd o nouă stare de panică în rîndul trupelor" [74].

Pe străzi continuau că circule soldați români izolați, fugiți de la unitățile lor, unii din ei cunoscuți legionari care suferiseră condamnări [75], lumpenproletari de ultimă speță, care intrau prin case și jefuiau. „Soldații români izolați sau în grupuri de 2—3 oameni, aparținînd de diferite unități străine de garnizoană, continuau fără nici o autorizație să pătrundă în locuințele evreiești, a acosta evrei și a-i jefui", se arăta într-o telegramă [76].

Perspectiva reeditării tragicelor evenimente petrecute în zilele precedente a determinat

[72] Arhivele Statului Iași, fond *Inspectoratul Regional de poliție*, dosar 8/1941, fila 222.

[73] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 27, fila 20.

[74] Arhiva M.A.N., fond *Corpul IV Armată*, dosar 6 270/1941, fila 51.

[75] Arhivele Statului Iași, fond *Direcția Generală a Poliției, Biroul judiciar, Chestura Iași*, dosar 56/1941 (Evenimente petrecute în raza Comisariatului 5 de poliție de la 30 iunie pînă la 1 iulie 1941).

[76] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 9 (Telegrama nr. 1 060 din 30 iunie 1941 a Prefecturii județului Iași către Ministerul Afacerilor Interne).

autoritățile să ia măsuri mult mai energice care să ducă la restabilirea ordinii în oraș. Chestura poliției a inițiat constituirea unor patrule „care vor aresta elementele militare răzlețe sau civile care se vor deda la jafuri" [77]. Întrucît generalul Gh. Stavrescu s-a deplasat în zona frontului din ordinul Marelui Stat-Major, la Iași, în ziua de 1 iulie 1941, a sosit generalul Rozin, comandantul Diviziei 13 Infanterie, pentru a conduce operațiunile de ordine interioară. Odată cu el a sosit și un batalion din Regimentul 22 Infanterie al Diviziei 13, în vederea restabilirii ordinii în oraș [78]. În aceeași zi, la ora prînzului, în autobuze speciale, a sosit de la București și batalionul specializat de jandarmi, sub comanda maiorului Iacobescu, trimis de Marele Cartier General din dispoziția lui I. Antonescu [79].

Generalul Rozin a convocat în cursul dimineții la Prefectura județului un consiliu de colaborare, la care au participat toate autoritățile civile și militare și la care s-au hotărît măsurile pentru restabilirea ordinii. Printre altele, a fost reglementată circulația în oraș între orele 5—19, s-au luat măsuri pentru stăvilirea jafurilor. În același timp „s-a intervenit la Comandamentul german ca paza și menținerea ordinei în oraș să se facă de către unitățile române și organele de poliție ale Chesturii" [80].

Cu ajutorul trupelor nou sosite, Chestura poliției a organizat o largă acțiune, în întregul oraș, de arestare a militarilor răzleți, a tuturor

[77] Ibidem, vol. 24, fila 145.

[78] Arhiva M.A.N., fond *Marele Cartier General,* dosar 3 743/1941, fila 5 (Raportul operativ nr. 52 din 1 iulie 1941 al Diviziei 13 către Marele Cartier General).

[79] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 51, fila 49.

[80] Ibidem, vol. 64, fila 111.

celor care jefuiau sau vagabondau. Au fost reținuți mulți soldați învinuiți de jaf și maltratări și deferiți Curții Marțiale. Numai în cursul zilei de 30 iunie au fost arestați 96 de infractori civili, care au fost opriți pentru cercetări [81]. În zilele următoare au fost arestați alți indivizi implicați în sîngeroasele evenimente [82].

Tot în ziua de 1 iulie 1941, la Prefectura județului s-a ținut un alt consiliu de colaborare, la care au participat prefectul județului, în calitate de președinte, comandantul garnizoanei, chestorul poliției, comandantul Legiunii de Jandarmi, inspectorul general de siguranță și inspectorul regional de jandarmi [83]. În afară de măsurile de ordine ce preconizau prinderea celor care vor continua arestările, maltratările și jafurile și trimiterea lor în fața Curții Marțiale, s-a prevăzut ca „evreii aduși sub stare de arest de diferiți indivizi neautorizați să fie trimiși la casele lor, individual sau în grupuri mici, cu dovezi că nu sînt suspecți" [84]. Deoarece Comandamentul german nu și-a retras unitățile de poliție, s-a stabilit ca acesta să-și exercite atribuțiile doar în partea de sud a orașului, cea de nord revenind poliției și unităților militare române [85].

[81] Ibidem, fila 29 ; cu privire la arestarea și anchetarea infractorilor, acțiune ce a continuat pînă în luna decembrie, arhivele ieșene dețin un vast și valoros documentar, pe care lipsa spațiului nu ne-a permis să-l valorificăm în prezenta lucrare. Dar problema poate fi urmărită în Arhivele Statului Iași, fond *Chestura Poliției Iași,* dosar 21, filele 432—478 ; fond *Tribunalul Militar,* dosar 44/1941, filele 43—44 ; vezi în acest sens și Arhiva M.A.N., fond *Comandamentul IV Teritorial,* dosar 1 269/1941, fila 1 082.

[82] Arhivele Statului Iași, fond *Chestura Poliției Iași,* dosar 56/1941, fila 48 (Buletin de evenimente întîmplate în perioada 1 iulie — 4 iulie 1941).

[83] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 24, fila 144 (Proces verbal al Consiliului de colaborare din 1 iulie 1941).

[84] Ibidem.

[85] Ibidem.

Dealtfel imixtiunile poliţiei germane în probleme de ordine internă vor continua încă multă vreme. Stau în acest sens mărturie documentele arhivelor. Astfel, Chestura Poliţiei Iaşi raporta la 27 martie 1942 că „trei militari germani împreună cu doi civili au efectuat o amănunţită percheziţie la Sinagoga din str. Nemţească". Chestura poliţiei exprima convingerea că „legionarii urmăresc să organizeze anumite înscenări împotriva evreilor, ca să se găsească la ei arme şi material subversiv, cu scopul de a se crea un pretext pentru noi dezordini de genul celor din iunie 1941". Chestura cerea intervenţia hotărîtă pe lîngă Comandamentul german de a înceta amestecul în treburile poliţiei ieşene [86]. Într-o informaţie de la începutul lunii decembrie 1942 se atrăgea atenţia asupra faptului că legionarii „au de partea lor militari germani" şi împreună urmăresc „a provoca tulburări împotriva populaţiei evreieşti similare celor din 29—30 iunie 1941" [87].

[86] Arhivele Statului Iaşi, fond *Prefectura judeţului Iaşi*, dosar 3/1942, vol. II, f. 69.

[87] Ibidem, vol. III, f. 155.

TRENURILE MORŢII

Dacă în oraşul Iaşi, cu toate rănile adînci provocate, situaţia începea să se reglementeze, cei îmbarcaţi în trenuri — care pe bună dreptate au fost denumite „trenurile morţii" — trăiau o cumplită tragedie, ce s-a soldat cu mii de victime.

În condiţiile inumane în care au fost înghesuiţi în trenuri cetăţenii de origine evreiască de către soldaţii hitlerişti [1], la ora 4,15 prima garnitură a plecat în direcţia Roman [2]. Graba cu

[1] Modul în care a avut loc îmbarcarea în trenuri dovedea intenţia naziştilor de a-i extermina pe arestaţi. Evacuarea din alte oraşe, efectuată şi supravegheată de autorităţile româneşti, a decurs în cu totul alte condiţiuni. Un martor ocular, Daniel Segal, relata că la 29 iunie 1941 circa 350 de evrei au fost trimişi din Huşi în lagărul de la Tîrgu Jiu. Au fost îmbarcaţi cîte 40—50 într-un vagon păzit de doi jandarmi, au parcurs distanţa cu uşile şi geamurile deschise, au primit alimente din gări. Jandarmii i-au apărat de elementele fasciste din diferite staţii, de pildă la Tecuci (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 53, fila 98).

[2] S-a spus că primul tren a plecat în direcţia Paşcani, fără indicarea rutei (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. I, partea I, fila 43), dar afirmaţia este nefondată. Generalul Antonescu a dat dispoziţie telefonică ca trenul să fie îndrumat spre Roman (ibidem, fila 5) ; colonelul D. Captaru a telefonat imediat după plecarea trenului, comunicînd că, în cursul nopţii, un prim lot de 2 530 evrei fusese îmbarcat în tren şi trimis în direcţia Roman la ora 4,15 (ibidem, vol. 36, fila 67). În sfîrşit, afirmaţia noastră că trenul a fost îndreptat spre Roman este sprijinită de raportul de parcurs Iaşi—Bacău din 30 iunie 1941 (ibidem, vol. 30, fila 355).

care a fost expediat transportul a făcut imposibilă luarea legăturii cu organele centrale, pentru a se stabili dacă trenul rămîne la Roman sau va fi îndrumat în altă parte a țării, spre unul din lagărele existente. Trenul a avut un grafic normal de parcurs, ajungînd la Trifești la ora 11,15 ; unele întîrzieri s-au datorat întîlnirii la Tîrgu Frumos cu un tren sanitar. De la Trifești, trenul s-a „înapoiat la Roman, și [și-a] schimbat mașinile" [3]. La Roman trenul a ajuns la 11,44 și a fost trimis din nou la Tîrgu Frumos la ora 15,55. În raportul de parcurs staționarea este consemnată „așteptat dispoziția Prefectului Iași ; Retur Tg. Frumos" [4]. Ce se întîmplase ? De ce trenul nu a fost oprit la Roman conform graficului inițial ?

În cursul dimineții, cu mult înainte de ora 11, prefectul județului Iași a anunțat Ministerul Afacerilor Interne că trenul cu primul lot de evrei a fost trimis în direcția Roman, comunicînd în același timp că „un al doilea transport de 1 902 [evrei] este în curs de îmbarcare" [5]. Așa cum am văzut, acest al doilea transport era alcătuit din evrei arestați în timpul nopții, după formarea primului convoi.

În răspunsul transmis de ministrul de interne, în jurul orei 11, se cerea ca „toți evreii suspecți din orașul Iași să fie evacuați în orașele Podu Iloaiei și Tg. Frumos" [6]. Dealtminteri, această telegramă a fost succedată de un nou ordin al generalului de divizie J. Popescu, dat la ora 21, prin care se stabilea că „comandanții Marilor Unități să nu mai încarce trenuri cu evrei și să-i arunce în țară. Prefecturile au ordinul Ministerului de Interne ce trebuie să facă.

[3] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 30, fila 355 (Raport de parcurs. Tren special Iași—Bacău, 30 iunie 1941).
[4] Ibidem.
[5] Ibidem, vol. 36, fila 67.
[6] Ibidem, fila 71.

Comandanții militari trebuie doar să ajute, nu să încurce chiar transporturile militare" [7].

La primirea indicației Ministerului Afacerilor Interne ca „suspecții să fie evacuați la Podu Iloaiei și Tg. Frumos", primul tren se găsea la Trifești (ora 11,15), iar al doilea la Cucuteni, lîngă Iași (ora 11,38), așteptînd noile dispoziții. În parcursul trenului al doilea este justificată staționarea de 16 minute („așteptat dispoziția M.St.M. [Marele Stat Major] în privința vagoanelor" [8]). Odată cu primirea dispoziției, primul tren a fost, așa cum s-a arătat, returnat la Tîrgu Frumos, iar al doilea și-a continuat drumul pînă la Podul Iloaiei, unde a ajuns la 11,58, adică după 48 de minute de mers.

La Podu Iloaiei, oprirea și debarcarea au fost posibile pentru că în stație nu se afla nici o unitate militară germană care să împiedice acest lucru, așa cum avea să se întîmple, cîteva ore mai tîrziu, la Tîrgu Frumos. La gară, pe baza ordinului telefonic dat de prefect, au sosit pretorul plășii Bahlui, primarul comunei Podu Iloaiei, comandantul de jandarmi [9]. Trenul, compus din 19 vagoane, a fost dirijat pe linia Hîrlău, pentru ca în timpul debarcării să nu fie împiedicate transporturile militare. Mulți din cei îmbarcați în condiții inumane și schingiuiți, fără apă și aer, au murit sau erau în stare muribundă. Strigătele celor rămași în viață și închiși în vagoane erau înfiorătoare. Cînd au fost deschise vagoanele, au fost văzute lucruri incredibile. Cuvintele sînt prea sărace pentru a descrie suferințele și chinurile celor din vagoane. De aceea, apelăm la limbajul sec, dar obiectiv al documentului vremii : „S-a dispus deschiderea vagoanelor în număr de 19, în care

[7] Ibidem, vol. 64, fila 12 (Rezoluția generalului Popescu pe raportul prefecturii județului Iași, din 30 iunie 1941, ora 20).
[8] Ibidem, vol. 30, fila 352.
[9] Arhivele Statului Iași, fond *Prefectura județului Iași*, dosar 16/1941, fila 38 (Proces verbal de primire a trenului în stația Podu Iloaiei, 30 iunie 1941).

au fost închiși 80—150 indivizi în fiecare vagon, în total 1 974 evrei. Din cauza insuportabilei aglomerări, un număr de evrei au fost găsiți asfixiați, o altă parte în stare de comă și care la puțin timp după coborîrea din vagon au sucombat [...] Din totalul de 1 974 cît au fost luați în primire de către delegatul Prefecturii Iași, s-au înregistrat un număr de 1 198 decese și 776 supraviețuitori, dintre care unul, Marcu Traian, român și creștin" [10]. Cadavrele au fost coborîte din vagoane și apoi înhumate în gropi comune, în cimitirul din localitate. Pentru supraviețuitori, autoritățile locale s-au preocupat de „cartiruirea lor în condiții omenești" ; s-a amenajat o infirmerie specială pentru cei suferinzi. „Toate operațiunile — se relata din Podu Iloaiei — au decurs în perfectă ordine, fără nici un incident" [11]. Începînd chiar din luna iulie, toți cei ce fuseseră transportați la Podu Iloaiei au fost puși în libertate și aduși la Iași, la familiile lor [12].

În primul tren — cel ce plecase din Iași la 4,15 în direcția Roman — calvarul celor închiși în vagoane, fără aerisire, apă, asistență medicală, în condițiile unei zile călduroase de vară (doar din cînd în cînd cerul era acoperit de nori), avea să se prelungească mult timp. După o oprire de 231 de minute, în ziua de 30 iunie, la ora 15,55, trenul a fost îndreptat de la Roman la Tîrgu Frumos. În gara Săbăoani, unii din cei închiși au reușit să forțeze ușile, să rupă scîndurile vagoanelor, să sară din tren și să fugă [13]. Aceștia s-au salvat, mulți din ei sînt și astăzi în viață.

În gara Tîrgu Frumos, trenul a sosit la ora 21,31, cînd s-a început operațiunea de de-

[10] Ibidem.
[11] Ibidem.
[12] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 125, filele 39—65.
[13] Ibidem, vol. 30, fila 355 (Raport de parcurs al transportului special Iași—Bacău din 30 iunie 1941).

barcare a celor închiși în vagoane, conform instrucțiunilor Ministerului Afacerilor Interne. Ca și la Podu Iloaiei, la sosirea trenului — compus din 39 vagoane — în care fuseseră îmbarcate 2 530 persoane, au fost de față autoritățile locale, care au dispus deschiderea ușilor. Au fost deschise 5 vagoane, în care s-au găsit 240 de supraviețuitori, precum și 100 morți — transportați imediat la cimitir și îngropați [14]. „S-a stabilit de către medicul legist al orașului — se spunea în telegrama Comisariatului de Poliție din Tîrgu Frumos — că cea mai mare parte din morți se datorește asfixiei. Asupra celor morți nu s-a găsit nici un act" [15]. Supraviețuitorii au fost îndrumați spre sinagogă, unde în mod provizoriu au fost adăpostiți în timpul nopții. Dar operațiunile de deschidere a vagoanelor și de debarcare a supraviețuitorilor au fost împiedicate de o subunitate germană și de elemente fasciste din armata română, conduse de căpitanul Danubiu Marinescu, care au înconjurat trenul și au amenințat cu împușcarea celor din vagoane dacă s-ar fi continuat debarcarea [16].

Populația din Tîrgu Frumos a fost profund revoltată de măsurile luate împotriva evreilor. O notă despre starea de spirit din această localitate relatează că „se comentează mult măsurile luate pentru internarea evreilor în lagăr și se spune că multe abuzuri s-au petrecut în acele împrejurări" [17]. Înfruntînd pericolul, neținînd seama de amenințările celor care înconjuraseră trenul, oamenii au venit cu sticle de apă, cu pîine, pentru a le da celor din tren ; primarul din Tîrgu Frumos fiind prezent la sosirea trenului, sfidînd împotrivirea soldaților și a elemen-

[14] Ibidem, vol. 24, fila 144 (Telegrama Comisariatului Poliției Tîrgu Frumos din 1 iulie 1941).
[15] Ibidem.
[16] Ibidem, vol. I, partea I, fila 43 ; vezi M. Carp, *op. cit.*, vol. II, p. 32.
[17] Arhivele Statului Iași, fond *Chestura Poliției Iași*, dosar 166/1941, fila 492.

telor fasciste din subunitatea condusă de căpitanul Danubiu Marinescu, a împărțit victimelor apă de băut și cîteva sute de pîini [18] ; preotul Teodoru (în unele documente apare cu numele Teodorescu) a dat dovadă de un curaj deosebit, i-a sfidat pe cei care căutau să-l împiedice să vină în ajutorul răniților, a cărat apă, a salvat mulți evrei de la moarte ; aflîndu-se la locul unde fuseseră depuse cadavrele descărcate din vagoane, el a auzit gemete și, în pofida amenințărilor subofițerului de gardă hitlerist, a insistat și a reușit să salveze de la moarte sigură un tînăr evreu [19].

Erau gesturi simple, de solidaritate cu cei care treceau prin suferințe indescriptibile provocate de călăii naziști. Dar și acestea capătă dimensiuni impresionante, dacă se ia în considerație că mulți din cei care săreau în ajutor își primejduiau ei înșiși viața, dată fiind bestialitatea fără limite a hitleriștilor.

În schimb, autoritățile din Tîrgu Frumos nu i-au putut opri pe agresorii din jurul trenului, care trăgeau salve de foc [20]. Ele așteptau decizia prefectului județului Iași.

La rîndul său, acesta aducea la cunoștința Ministerului Afacerilor Interne pericolul pe care-l reprezenta menținerea în continuare a trenului în stația Tîrgu Frumos. „Rugăm — telegrafia el — a ordona de îndată trimiterea acestui transport în altă parte a țării și a nu-l menține la Tg. Frumos, deoarece unitățile germane fiind foarte înverșunate contra evreilor i-ar expune unui masacru“ [21].

[18] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. I, partea I, fila 222.

[19] Ibidem, fila 43.

[20] Ibidem, vol. 30, fila 39 (în gara Tîrgu Frumos „germanii au tras cu pistoalele în tren“), vezi și vol. 2, fila 126 („Germanii au înconjurat trenul și au făcut uz de arme“).

[21] Ibidem, vol. 36, fila 72 (Telegrama nr. 1 063, din 30 iunie 1941, a prefectului județului Iași către Ministerul Afacerilor Interne).

Înștiințat despre staționarea trenului în gara Tîrgu Frumos și despre intenția autorităților române de a-i debarca acolo pe evrei [22], Comandamentul Armatei a XI-a germane, care-și avea cartierul general în comuna Strunga, a intervenit pentru îndepărtarea trenului de această localitate. În acest sens a fost transmis, prin locotenentul Scheer, ordinul comandamentului Armatei a XI-a germane : „În gara Tg. Frumos stă un transport de 2 000 evrei din Iași, care din ordinul prefectului (în realitate din ordinul comandantului Diviziei 14 Infanterie — *n.n.*) au fost expulzați de acolo și tot din ordinul prefectului din Iași să fie cantonați la Tg. Frumos [...] Comandantul german al garnizoanei a dat ordin — avînd mai ales în vedere mutarea comandamentului armatei la Tg. Frumos — ca din motive de siguranță a membrilor armatei germane transportul de evrei să nu fie debarcat. Șeful de stat-major, colonelul Wöhler, roagă a dispune ca trenul care transportă evreii să fie *imediat* îndrumat mai departe de la Tg. Frumos“ [23].

Prefectura județului Iași cerea Ministerului Afacerilor Interne să indice o altă localitate : „Comandamentul german nu primește evacuarea evreilor la Tg. Frumos. Localitatea Podu Iloaiei este deja prea aglomerată cu evreii evacuați. Rugăm indicați alte localități din țară, unde pot fi evacuați cei suspecți“ [24].

Dispozițiunile ministerului întîrziau să vină, iar evreii rămîneau în continuare închiși în vagoane ; încercările de a li se da alimente s-au

[22] Ibidem.

[23] Arhiva M.A.N., fond *Marele Cartier General*, dosar 3 757/1941, fila 95 (Comunicare telefonică din partea Comandamentului Armatei a XI-a germane, transmisă la 1 iulie 1941 Secției 30 Operații M.C.G. [Marele Cartier General], Eșalonul I, nr. 890/c).

[24] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 36, fila 72 (Telegrama nr. 1 071 din 1 iulie 1941 a prefectului județului Iași către Ministerul Afacerilor Interne).

lovit de opoziția hitleriștilor. În cursul dimineții au fost reîmbarcați cei peste 200 de evrei care fuseseră cantonați în cursul nopții la sinagogă. Confuzia organelor locale a fost accentuată și prin primirea, în ziua de 30 iunie, la ora 23,30, a unei telegrame de la Marele Stat-Major, prin care se cerea luarea de măsuri pentru ca „evreii evacuați din Iași să nu fie internați, ci să fie trimiși la detașamentele de lucru de la drumuri și căi ferate" [25]. În cursul dimineții au sosit instrucțiunile Ministerului Afacerilor Interne, care indicau localitatea Călărași (Ialomița) ca punct de evacuare a evreilor. Prefectul județului a telefonat Inspecției de mișcare C.F.R. Iași, ordonînd ca trenul ce se afla la Tîrgu Frumos să fie îndrumat spre Călărași. Totodată, el dădea dispoziții „să se mai adauge la acel tren încă 8—10 vagoane, pentru descongestionarea celor 2 200 de evrei ce se evacuează" [26].

La 1 iulie, la ora 15,45, trenul, încredințat sublocotenentului în rezervă Aurel Triandaf și unei grupe de 30 de jandarmi de pază, a plecat din Tîrgu Frumos spre Călărași. La plecare, din pricina acțiunilor trupelor hitleriste, n-au putut fi deschise vagoanele și coborîte cadavrele pentru a putea fi înhumate. De-abia la kilometrul 21 garnitura a fost oprită, fiind posibilă această operație [27]. Dar nici aici nu au putut fi coborîte

[25] Arhiva M.A.N., fond *Marele Cartier General*, dosar 3 828/1941, fila 55 (Telegrama Marelui Cartier General nr. 199 din 30 iunie 1941, ora 23,30).

[26] Arhiva M. I., dosar 108 233, vol. 36, fila 75 ; vol. 59, fila 214. Prefectul dădea în același timp dispoziții pentru „aprovizionarea cu alimente și apă a celor aflați în vagoane" (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 7).

[27] Ibidem, vol. 30, fila 357 (Foaia de parcurs, tren special evrei Tîrgu Frumos-Călărași, din 1 iulie 1941). La redeschiderea vagoanelor au fost de față primarul orașului, A. Totoescu, medicul orașului, dr. Gheorghiu și șeful poliției, V. Ionescu (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 51, filele 115—116).

toate cadavrele datorită traficului mare de trenuri militare care cereau linie liberă și aveau prioritate în deplasare. Trenul a mai fost oprit în gările Mircești, Roman, Săbăoani, Mărășești și Inotești pentru a fi coborîte noi cadavre [28].

Pe traseu, deși au mai murit zeci și zeci de oameni, situația celor din vagoane s-a ameliorat. Așa, de pildă, la Mircești [29] și Săbăoani [30], celor din vagoane li s-a dat pîine și apă ; tot la Săbăoani a sosit și o comisie de medici militari, din care făcea parte maiorul Simulescu, de la Marele Cartier General, și medicii militari maior Pîrvulescu și căpitan Ruiu, comisie care a dat îngrijiri medicale sumare, dispunînd îndreptarea trenului spre Roman, pentru a se acorda ajutor răniților [31]. La Roman trenul a fost tras pe linia de garaj a Companiei I Sanitare, de la care arestații au primit îngrijiri — în special de la un grup de ofițeri-medici, printre care maiorul Gheorghiu, căpitanul Botez și căpitanul J. Nițulescu. A doua zi (4 iulie) evreii au fost reîmbarcați în alte vagoane de marfă [32]. Tot la Roman, ei au fost hrăniți, iar comunității evreiești i s-a permis să le aducă alimente și îmbrăcăminte. Pe peronul gării a avut loc o scenă de profund umanism, care a rămas întipărită în memoria supraviețuitorilor acelor atrocități ; un grup de femei, conduse de președinta Crucii Roșii din Roman, Viorica Agarici, a adus celor din tren îmbrăcăminte, alimente, precum și o parte din blîndețea și duioșia care au caracterizat dintotdeauna poporul român [33]. La pleca-

[28] Ibidem, vol. 51, filele 115—116 (Raport nr. 1 din 9 iulie 1941 al sublocotenentului de rezervă Triandaf Aurel către Inspectoratul de Jandarmi Iași).

[29] Ibidem, vol. I, partea I, filele 298, 383 (Declarații ale evreilor care au fost în tren) ; vezi și vol. 51, fila 116.

[30] Ibidem, vol. 30, fila 336.

[31] Ibidem.

[32] Ibidem.

[33] *Eroii se află printre noi*, în „Revista Cultului mozaic", nr. 251 din 5 aprilie 1971.

rea din Roman, prefectul județului a pus la dispoziția celor din tren 50 kg de zahăr, împărțite apoi pe parcurs [34]. La Ploiești, unitatea militară din gară a adus 600 de pîini, care de asemenea au fost împărțite celor din vagoane.

Garnitura a sosit la Călărași în după-amiaza zilei de 6 iulie [35], calvarul evreilor luînd astfel sfîrșit. La coborîrea din tren s-au înregistrat doar 1 011 supraviețuitori. Internați pentru scurt timp în incinta cazărmii Regimentului 23 Infanterie [36], ei vor fi readuși la Iași la începutul lunii septembrie 1941 [37].

Numărul mare de morți din cele două trenuri s-a datorat mai multor cauze : bestialitatea cu care au fost bătuți la Iași, în curtea chesturii, în piața gării și la îmbarcarea în vagoane, modul barbar în care au fost introduși în vagoane 80, 120 și chiar 150 de oameni, lipsa de aerisire a vagoanelor, care nu aveau decît ferestre mici, unele din ele acoperite cu scînduri, lipsa totală de apă pe distanța Iași—Roman—Tîrgu Frumos și Iași—Podu Iloaiei, căldura mare a acelui sfîrșit de iunie și început de iulie. Nehotărîrea autorităților antonesciene, tergiversarea în luarea unei decizii, contradictoriile indicații venite de la Ministerul Afacerilor Interne, peregrinările primului tren au contribuit în mod direct la mărirea numărului de victime din „trenurile morții".

Henri Michel, președintele Comitetului internațional de istorie a celui de-al doilea război mondial arată că „masacrele de la Iași au fost efectuate de germani" [38]. Din cele relatate reiese că organizatorii și executorii acestui odios masacru au fost trupele hitleriste, sprijinite de

[34] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 51, fila 116.

[35] Ibidem, vol. 31, filele 115—116.

[36] Arhivele Statului Iași, fond *Primăria Municipiului Iași*, dosar 189/1941, filele 38—39.

[37] Ibidem, vol. 30, fila 274.

[38] Henri Michel, *Les fascismes*, Paris, 1977, p. 103.

legionari și de elemente fasciste din armata română.

Cifra exactă a morților este dificil de stabilit. Documentele oficiale ale vremii oferă următoarele date :

a) În orașul Iași au fost omorîți în zilele de 28—29 iunie 500 de evrei. Această cifră a apărut în comunicatul Președinției Consiliului de Miniștri din 1 iulie 1941 [39] și a fost preluată de inspectorul regional de poliție E. Giosanu în referatul adresat directorului general al Siguranței, generalul Em. Leoveanu, la 2 iulie 1941 [40]. În raportul german nr. 1 032/1941 al Serviciului Străinătate despre situația din România, din 3 iulie 1941, se indicau tot 500 de evrei împușcați [41]. Aceeași cifră a fost transmisă și de postul de radio Londra, într-un buletin de știri difuzat la 4 iulie 1941 [42]. Se pare că toate sursele au avut la bază comunicatul Președinției, transmis la 1 iulie. În darea de seamă asupra situației interne pe perioada 27 iunie—27 iulie 1941, întocmită de același inspector regional E. Giosanu — deci un raport întocmit la o lună după consumarea tragicelor evenimente —, se fac următoarele precizări : „soldații germani din organizația Todt, pretinzînd că s-au omorît de către evrei doi soldați de-ai lor, au mitraliat parte din evrei, cu care ocazie au fost omorîți aproximativ 500 inși, iar alții răniți" [43]. În continuare el adaugă : „În cursul zilei de 30 iunie soldați germani și elemente militare române răzlețe au mai împuș-

[39] Vezi M. Carp, *op. cit.*, vol. II, p. 40.

[40] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 74.

[41] Arhivele Statului București, colecția Microfilme S.U.A., rola 42, T. 77—605, C1 789 664—1 789 666, *Oberkommando der Wehrmacht*, dosar Wi/I C 42 f. (limba germană).

[42] Arhiva M.A.N., fond *Marele Stat-Major*, dosar 1 021/1941, filele 6, 21.

[43] Ibidem, fond *Corp IV Armată*, dosar 6 262/1941, fila 202.

cat 50 evrei“ [44]. Aceste informații au fost preluate din raportul nr. 23 793 din 1 iulie 1941, adresat Direcțiunii Generale a Poliției, în care se arată că în ziua de 30 iunie fuseseră împușcați încă 50 evrei [45].

Spre deosebire de aceste cifre, alte rapoarte oficiale indică un număr mult mai mic de evrei omorîți.

Datele ce ne-au stat la dispoziție arată deci că în orașul Iași au fost omorîți 550 evrei.

b) În trenul care a parcurs distanța Iași-Trifești-Tîrgu Frumos-Călărași, avînd în vagoane 2 530 de evrei, numărul morților a putut fi calculat pe baza proceselor verbale întocmite de comandantul trenului, sublocotenentul Aurel Triandaf, în timpul coborîrii cadavrelor din tren. Astfel, la Tîrgu Frumos au fost coborîte 654 de cadavre, la Mircești 327, la Săbăoani 300, la Roman 53, la Mărășești 50, la Călărași 25. Au fost totodată împușcați 2 evrei pentru că au încercat să fugă din vagoane. În tren au fost găsiți, așa cum am văzut, 1 011 supraviețuitori [46]. Rezultă că în acest tren au murit 1 411 oameni. Dacă se adună numărul morților (1 411) cu numărul supraviețuitorilor (1 011), rezultă un total de 2 422. Un raport al Chesturii Iași — Biroul Siguranței către Inspectoratul Regional de Poliție Iași, din 30 iunie 1941, afirmă că în tren au fost îmbarcați de trupele hitleriste — un ofițer și o echipă de soldați — un număr de 2 530 de evrei [47]. Neconcordanța se explică prin aceea că în timpul transportului unii arestați au reușit să desfacă scîndurile de la geamurile trenului, să sară și să

[44] Ibidem.

[45] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 68, filele 72—74.

[46] Ibidem, vol. 51, filele 115—116.

[47] Ibidem, vol. 37, fila 13.

se salveze [48]. La Călărași au mai murit în ziua de 7 iulie 5 oameni, iar 69 de muribunzi probabil au sucombat [49].

c) În cel de-al doilea tren, care a parcurs distanța Iași-Podu Iloaiei, au fost îmbarcate 1 974 de persoane în 19 vagoane, din care au murit 1 198 și au supraviețuit 776 [50].

Din datele prezentate mai sus, rezultă că în urma sîngeroaselor evenimente de la Iași și-au pierdut viața 3 233 de cetățeni evrei [51].

[48] Ibidem, vol. 30, fila 230 (Referat al Parchetului Curții Marțiale a Comandamentului II Teritorial, din 19 august 1941).

[49] Ibidem.

[50] Arhivele Statului Iași, fond *Prefectura județului Iași*, dosar 16/1941, fila 38 (Procesul-verbal de primire a trenului în gara Podu Iloaiei, încheiat la 30 iulie 1941).

[51] În legătură cu numărul victimelor de la Iași există foarte multe puncte de vedere. Astfel, la procesul intentat în 1946 lui I. Antonescu s-a afirmat că la Iași au murit 10 000 de evrei (*Procesul marii trădări naționale*, Editura Eminescu, București, 1946, p. 34—37). În rechizitoriul întocmit de Parchetul Curții București — Cabinetul Criminalilor de război se indicau 8 000—10 000 de victime (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. I, partea I, filele 8, 15, 61). M. Carp afirmă : „Nu se va cunoaște niciodată numărul exact al victimelor pogromului de la Iași. Chiar dacă nu este 12 000, cît povestește legenda, desigur că întrece cu mult jumătate din această cifră. Dosarul judiciar al pogromului a stabilit cifra de 8 000 de morți“ (*op. cit.*, vol. I, p. 13). Henri Michel indică numărul de 8—10 000 de persoane (H. Michel, *op. cit.*, p. 103), iar ziarista Nicolette Frank consideră că au murit „mai mult de zece mii de evrei, din care 2 000 în vagoane“ (Nicolette Frank, *La Roumanie dans l'engrenage*, Paris, Bruxelles, 1977, p. 96). Cercetările de la „Iad Vașem“ arată că numărul morților se ridică la 12 000 (Pinkas Hakehilot, *op. cit.*, vol. I, p. 171). Într-o telegramă a dr. Moses Rosen, președintele Federației comunităților evreiești din R. S. România, se afirmă că la Iași au fost masacrați de fasciști mii de evrei („România liberă“ din 30 aprilie 1976) ; ziaristul italian Curzio Malaparte indica cifra 5 000 de morți (*Kaputt*, p. 170). În Platforma-program a C.C. al P.C.R. din 6 septembrie 1941 se arăta că la Iași au fost asasinați 2 000 de oameni (Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota Ab XXV—2).

PENTRU SALVAREA POPULAȚIEI EVREIEȘTI

Deși liniștea fusese restabilită în orașul Iași, totuși pericolul unor noi acțiuni ale trupelor germane împotriva evreilor continuă să existe. Acest lucru era anunțat organelor centrale : „Sîntem informați că organizația Todt va căuta să mai repete atacul. Local luat măsuri de pază, însă este nevoie de ordin superior german și pentru trupele lor", se spunea într-o telegramă adresată Direcției Generale a Poliției București [1]. Se poate deduce de aici că naziștii aflați la Iași nu erau dispuși să renunțe la intențiile lor de masacrare a populației evreiești. Cei care pregătiseră acest măcel [2] se dedau în continuare la noi provocări. La Iași, naziștii doreau aplicarea planului de internare a evreilor din Moldova în ghetouri și suprimarea lor fizică [3]. Dar pentru că în zilele de 29 și 30 iunie

[1] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 59, fila 44.

[2] Este interesant că unii comandanți ai trupelor hitleriste și-au manifestat îngrijorarea pentru cele întîmplate la Iași, presupunînd că dezordinile în spatele frontului au fost provocate de legionari. Astfel, generalul F. Halder, șeful de stat major al Armatei a XI-a, avea să consemneze în jurnalul său de război îngrijorarea, dar și îndoielile de care era cuprins : „În România și în unele puncte locuite în zona concentrării Armatei a XI-a au izbucnit nemulțumiri în rîndul populației locale. Legionarii ?" (F. Halder, General Ober, *Jurnal de război*, vol. III, partea I, Moscova — *Însemnări din 1 iunie 1941).*

[3] *Procesul marii trădări naționale,* p. 63—64.

planul nu le reușise decît în parte, aveau nevoie de noi dovezi pentru a acuza populația evreiască că acționează împotriva armatei germane. Generalul Dimitrie Carlaonț, numit la 2 iulie 1941 comandant militar al orașului, a primit un denunț în care se arăta că în curtea Sinagogii Mari se găsesc îngropate de către evrei arme și muniții ; cercetînd locul, au fost găsite într-adevăr 35 de carabine belgiene — arme care se găseau numai în dotarea trupelor de elită germane —, muniții și manifeste. A fost imediat înștiințat Comandamentul german, care, prin reprezentantul său, a recunoscut proveniența germană a armamentului. Generalul Carlaonț i-a raportat despre aceste lucruri lui I. Antonescu, care se găsea în trenul Marelui Cartier General la Cucuteni. La rîndul său acesta l-a convocat pe generalul Arthur Hauffe, șeful Misiunii germane, cerîndu-i încetarea unor asemenea provocări [4].

Acest episod ridica încă o dată problema înlăturării amestecului poliției germane în problemele de ordine internă, de care trebuiau să se ocupe în exclusivitate autoritățile civile și militare românești. Generalul Carlaonț, imediat după numirea sa, a luat legătură cu Comandamentul militar german din Iași, căruia i-a cerut insistent ca nici un militar german să nu mai ia vreo măsură împotriva evreilor ; totodată, el solicita ca trupele hitleriste în trecere spre front să nu se mai oprească la Iași, ci în afara orașului [5].

Elementele legionare s-au dedat și ele la o seamă de provocări, dorind să reediteze sîngeroasele evenimente din zilele de la sfîrșitul lui iunie. „În orașul Iași, după evenimentele din 29—30 iunie — se subliniază într-o sinteză informativă — legionarii ce au mai rămas au

[4] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 51, fila 63 (Memoriul generalului de divizie Dimitrie Carlaonț).

[5] Ibidem, fila 54.

căutat să se plaseze pe la diferite servicii de informaţii militare, cu scopul de a furniza informaţii tendenţioase şi false contra autorităţilor de ordine. Caută să determine o stare de spirit agresivă a lumei creştine faţă de evrei, în scopul de a repeta dezordinile de la 29—30 iunie [...] Au lansat zvonul că va veni de pe front o echipă de soldaţi germani, organizată în echipa morţii. Elementele legionare poartă semnele distinctive evreieşti, pentru a comite acte provocatoare împotriva armatei şi a instituţiilor de stat, pentru a crea pretextul unor noi dezordini împotriva evreilor. Trimit scrisori ameninţătoare" [6]. Atitudinea provocatoare a legionarilor a continuat, îmbrăcînd forme variate. Într-un buletin informativ din luna februarie 1942 se specifica : „Între evreii din Iaşi este o adevărată panică, justificată de informaţiunile că între 16—20 februarie 1942 s-ar organiza de formaţiuni legionare tulburări cu caracter antisemit [...] Cum am convingerea că în Iaşi există nuclee legionare neidentificate — fapt ce l-am raportat prin buletine anterioare [...] propun : măsuri speciale de pază ; intensificarea celor actuale — în special la punctele cunoscute de autorităţi ca frecventate de legionari — şi supravegherea legionarilor cunoscuţi "[7].

Între trupele naziste şi mişcarea legionară a existat o strînsă legătură, în intenţia lor comună de a crea noi pretexte pentru reeditarea masacrelor, bestialităţilor şi jafului.

Generalul Antonescu, fiind informat că la masacru şi jefuire au participat şi unii militari

[6] Ibidem, vol. 57, filele 78—79 (Sinteza informativă intitulată *Starea de spirit a populaţiei*, întocmită de Chestura Poliţiei din Iaşi — Biroul Siguranţei la 22 august 1941).

[7] Arhiva M.A.N., fond *Corpul IV Armată*, dosar 6 261/1941, fila 147 (Batalionul Garnizoanei. Buletin Informativ nr. 7 din 14 februarie 1942).

români, a ordonat judecarea şi chiar executarea lor, în cazul cînd vor fi dovediţi vinovaţi [8]. În acelaşi timp, a ordonat instituirea unei comisii de anchetă, formată din generalul Em. Leoveanu şi colonelul magistrat Crainic, care a sosit în Iaşi la 2 iulie 1941. Comisia a ajuns la concluzia că „simulacrul de atentat a fost organizat după un plan conceput de cineva interesat şi executat de legionari, în scopul de a intensifica ura armatei germane în contra populaţiei evreieşti şi a se deda la devastări" [9]. Numirea unei comisii de anchetă n-a fost pe placul Comandamentului german, care, dealtminteri, a şi ordonat încetarea anchetei şi părăsirea oraşului de către membrii ei, lucru ce s-a întîmplat în cursul zilei de 2 iulie 1941, după ce aceştia avuseseră posibilitatea de a-şi desfăşura ancheta numai 3 ore [10]. În seara zilei de 2 iulie, I. Antonescu a sosit, în drum spre front, la Iaşi. Referindu-se la cele petrecute aici la acea vreme, el va spune mai tîrziu : „am ştiut de 2 000 [evrei] care au fost băgaţi într-un vagon în gara Iaşi şi asfixiaţi. Pentru aceşti 2 000 am plecat la Iaşi şi am fost chiar bombardat în gara Nicolina, unde am vorbit cu generalul german. N-am aflat decît un singur legionar, pe care l-am dat în judecată, dar a fost achitat. L-am dat a doua oară în judecată şi m-am interesat ce s-a făcut cu el. Mi s-a răspuns că a fost trimis pe front, unde a murit" [11]. Comisia instituită de el i-a prezentat raportul în ziua de 3 iulie, în zona frontului. Em. Leo-

[8] Ibidem, dosar 6 262/1941, fila 202.

[9] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, filele 66—68 (Memoriul asupra anchetei executate conform ordinului nr. 4 678 din 1 iulie 1941 a Ministerului Afacerilor Interne, în legătură cu tulburările ce s-au produs la Iaşi).

[10] Ibidem, vol. 51, fila 41.

[11] *Procesul marii trădări naţionale*, p. 63—64. Manoliu Mircea, căci despre el este vorba, a fost într-adevăr pe front, dar n-a murit.

veanu relata mai tîrziu că generalul I. Antonescu i-a atras atenţia să nu insiste asupra amestecului nemţilor în evenimentele de la Iaşi, căci gravele acuzaţii aduse acestora ar fi greu de dovedit [12].

În urma informării asupra celor petrecute — înfăţişate de noi mai sus — I. Antonescu şi-a prezentat concluziile în ordinul din 4 iulie 1941. Apare aici evidenta sa atitudine antisemită, dar concepînd, ca şi în conflictul cu legionarii, rezolvarea problemei evreieşti numai în cadrul legalităţii fasciste existente, dezavuînd anarhia, masacrele, jafurile pornite din iniţiativa individuală [13].

În vara anului 1941 au fost emise noi ordine pentru a întrona disciplina şi ordinea în rîndul trupelor. Astfel, prin ordinul nr. 2 853/1941 al Marelui Cartier General, se interzicea a se trage focuri în timpul nopţii, se instituia un control permanent asupra muniţiei fiecărui ostaş. Se mai prevedea „să nu existe oameni izolaţi în cantonamente, toţi să fie sub comandă şi riguros supravegheaţi, nepermiţîndu-le sub nici un motiv a părăsi cazarma sau cantonamentul în timpul nopţii" [14]. Marele Cartier General a mai emis un ordin, în care, pentru a nu mai face posibilă repetarea panicii din timpul evenimentelor de la Iaşi, interzicea focurile trase la întîmplare. „Pînă cînd nu s-a stabilit precis despre ce este vorba şi nu s-a identificat agresorul şi locul de unde se trage, unităţile vor fi adăpostite şi menţinute tot

[12] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 51, filele 41—42 (Memoriul generalului Em. Leoveanu, prezentat generalului C. A. Racoviţă).

[13] Arhiva M.A.N., fond *Marele Cartier General*, dosar 3 828/1941, fila 89 (Ordinul nr. 255 al generalului I. Antonescu din 4 iulie 1941).

[14] Ibidem, fond *Comandamentul IV Teritorial*, dosar 1 354/1941, fila 558 (Ordinul Marelui Cartier General, nr. 2 853/1941, secţia a II-a).

timpul în mîna şefilor" se specifica în ordinul amintit [15].

O altă măsură luată de generalul Antonescu pe linia legislaţiei teroriste existente a fost cea referitoare la luarea de ostatici din rîndul aşazişilor suspecţi, care să fie executaţi în eventualitatea unor tulburări. Ion Antonescu indica reţinerea ca ostatici a circa 100 de evrei, „aleşi numai dintre personalităţile marcante ale populaţiei evreieşti" [16]. La Iaşi însă au fost deţinuţi ostatici în lagărul Regimentului 74 Infanterie „10 comunişti creştini", iar la şcoala „Junimea" 30 de evrei [17]. De asemenea au fost luaţi ostatici în toate oraşele Moldovei [18].

În luna august 1941, I. Antonescu se declara nemulţumit de felul în care au fost luaţi ostatici, constatînd că „în multe oraşe aceşti ostatici sînt luaţi exclusiv din rîndul evreilor bogaţi şi cu rosturi importante în viaţa economică a oraşelor. Aceşti evrei nu au nici o legătură cu comuniştii şi nu au nici un interes de a lucra contra statului". De aceea a hotărît „a se revizui ostaticii luaţi pînă acum, urmărindu-se ca printre ostatici să fie reprezentanţii tuturor claselor sociale, dar mai ales din tineretul comunist, din clasele de jos şi dintre aceia care sînt conducătorii acestuia".

Autorităţile locale au fost anchetate, majoritatea ofiţerilor superiori cu funcţii fiind sancţionaţi disciplinar şi înlocuiţi [19]. A fost între-

[15] Ibidem, fond *Marele Cartier General*, dosar 3 828/1941, fila 49 (Ordinul nr. 6 936/1941 al Marelui Cartier General din 3 iulie 1941).

[16] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 50, filele 54—55.

[17] Arhivele Statului Iaşi, fond *Tribunalul Militar*, dosar 6, filele 12—14.

[18] Arhiva M.A.N., fond *Armata a III-a*, dosar 153/1941, fila 93.

[19] Astfel, la 2 iulie 1941 a fost înlocuit comandantul garnizoanei, colonelul C. Lupu (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 51, fila 53) ; la 29 septembrie 1941 a fost schimbat prefectul judeţului Iaşi, colone-

prinsă o largă anchetă în rîndul polițiștilor care au participat în aceste zile la percheziții și arestări [20]. Însă toate aceste măsuri n-au putut șterge amintirea momentelor de groază ce au dominat orașul, n-au putut usca lacrimile miilor de locuitori care și-au pierdut pe cei dragi în cursul masacrelor.

Știrile despre tragicele evenimente pe care le-a cunoscut Iașul au zguduit întreaga opinie publică românească, care, în forme diverse, și-a manifestat indignarea și revolta.

În acele zile de groază, dominantă în Iași, rămîne atitudinea demnă, plină de curaj a populației, care nu s-a lăsat otrăvită de ideologia și practicile fascismului, s-a opus în diverse moduri aplicării lor, i-a ajutat pe evrei, i-a ocrotit, pe cei mai mulți i-a ascuns, salvîndu-i. De aceea, pe bună dreptate, un cronicar al acestor vremuri întunecate, Marius Mircu, spunea că poate fi scrisă și o istorie luminoasă, o istorie a omeniei în acele vremuri de neomenie : „Dacă în vremuri normale omenia este ceva atît de firesc încît ar fi deplasat s-o elogiem, în anii de groază a fi om era act de curaj, de care au dat dovadă și unii din cei ce dețineau autoritate, ca și unii din mărunții executanți" [21].

Evoluția evenimentelor va demonstra caracterul antisemit, fascist, al politicii lui I. Antonescu, dar și rezistența lui în fața repetatelor și insistentelor cereri ale Reichului de a adopta și în România „soluția finală" — exterminarea

lul D. Captaru (ibidem, vol. 125, fila 67) ; de asemenea, au fost înlocuiți chestorul poliției, colonelul C. Chirilovici, comisarul N. Crăciun ș.a. (idem, vol. 51, fila 88 ; vol. 27, fila 141). Serviciul Marelui Pretor, constatînd că „autoritățile nu și-au făcut datoria", a pedepsit pe maiorul Scriban, pretorul Diviziei 14, cu 10 zile arest. (Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 51, filele 54—55).

[20] Arhiva M. I., fond N. I., dosar 108 233, vol. 64, fila 73.

[21] Din *Ecouri* la articolul *Eroii se află printre noi*, în „Revista Cultului mozaic", nr. 256 din 1 iulie 1971.

totală a populației evreiești. La 12 august 1941, ministrul Germaniei la București, Manfred von Killinger, îi cerea „conducătorului" ca exterminarea să fie făcută „încet și sigur" [22].

În luna august 1942 Adolf Eichmann se plîngea „de dificultățile din partea română" în aplicarea soluției finale ; el intenționa să vină la București pentru a impune înlăturarea „tergiversărilor românilor" și a constrînge guvernul român la aplicarea măsurilor de exterminare practicate de hitleriști în alte țări europene *. Răspunsul la aceste presiuni a fost negativ. În acest sens, la conferința cu tema „Aspecte paradoxale ale salvării unei părți a evreilor din România", ținută la Simpozionul internațional de istorie ce a avut loc la Universitatea din Haifa, în 1972, prof. Th. Lavi sublinia : „În ce privește atitudinea regimului Antonescu față de evrei, ea este caracterizată prin tendința de a se elibera de la un moment dat de influența nazistă, păstrînd însă, în același timp, o orientare antisemită ponderată" [23].

În toamna anului 1941, în vreme ce trupele române pătrundeau în adîncimea teritoriului U.R.S.S., guvernul antonescian a întreprins o serie de noi măsuri, care, pe de o parte, extindeau regimul de oprimare asupra populației evreiești, dar, pe de altă parte, tindeau la împiedicarea exterminării lor practicate de hitleriști. În noiembrie 1941 s-a hotărît ca „munca obligatorie prestată de evrei să fie plătită în bani numerar", taxa de răscumpărare fiind de 1 000 de lei pe zi.

În septembrie și noiembrie guvernul lui Antonescu a dispus deportările de evrei din Basarabia și Bucovina în regiunile situate dincolo

[22] Arhiva C.C. al P.C.R., fondul 11, dosar 2 820, fila 64.

* Nicolette Frank, *op. cit.*, p. 97.

[23] Th. Lavi, *Aspecte paradoxale ale salvării unei părți a evreilor din România*, în „Toladot" (revistă editată de Institutul „Dr. J. Niemirower", Ierusalim, 1972, p. 7).

de Nistru (așa-zisa Transnistrie). Însă în lagărele și ghetourile de acolo a putut fi deportată numai o parte din populația evreiască, deoarece în apărarea ei s-a ridicat cu hotărîre opinia publică, ostilă măsurilor antisemite luate de regimul antonescian.

Politica de asuprire și exterminare a evreilor nu a fost aprobată niciodată de poporul român. Toți patrioții adevărați, în frunte cu comuniștii, au protestat cu hotărîre împotriva politicii inumane și necorespunzătoare intereselor țării. Încă la 17 septembrie 1940, în ziarul „Scînteia", articolul intitulat *Sălbaticele persecuții împotriva maselor evreiești*, analizînd aspectele terorii antisemite a regimului legionaro-antonescian, conchidea asupra esenței acestei politici : „Persecuțiile sălbatice și bestiale împotriva evreilor urmăresc atragerea și îndreptarea atenției maselor muncitoare în altă direcție decît înspre lupta pentru revendicările lor zilnice". În Platforma-program a P.C.R. din 6 septembrie 1941 se cerea încetarea prigoanei barbare contra evreilor și a oricărei asupriri naționale [24]. Documentul condamna totodată sîngeroasele crime din iunie 1941 de la Iași [25].

Gazetele ilegale aflate sub îndrumarea partidului comunist, precum și a organizațiilor de masă ale acestuia au acționat cu fermitate pentru apărarea populației evreiești. Organizația „Apărarea patriotică" a inițiat o largă campanie politică în favoarea readucerii în țară a celor deportați în Transnistria. Ziarul ilegal antifascist „Apărarea", organ al acestei organizații, scria în octombrie 1942 : „Ghetourile și lagărele de concentrare din Transnistria sînt rușinea țării. Cerem desființarea lor imediată

[24] *Documente din istoria P.C.R.*, ed. a II-a, E.P.L.P., București, 1953, p. 347.
[25] Ibidem, p. 343.

și încetarea oricărei persecuții împotriva evreilor. Cerem aducerea imediată în țară a deportaților politici și eliberarea lor".

În iulie 1942, aceeași gazetă, în articolul *Hitler a ordonat deportarea evreilor din România*, observa : „După ce a lichidat pe evreii din Germania, s-a apucat de distrugerea celor din țările subjugate. Acum este rîndul evreilor din România. Legile contra evreilor se țin lanț".

Opinia publică românească a jucat un rol deosebit de important în combaterea politicii antisemite. Documentele vremii și presa ilegală relatează numeroase acțiuni concrete de ajutorare a evreilor prigoniți, inițiate de populația română. De pildă, locotenentul Albu Ilarion, protopopul Dascălu Ion și avocatul Panu Petre au dus, înfruntînd grele riscuri, scrisori, bani și pachete în lagărul cu internați evrei de la Abudovca (Transnistria) [26]. Marius Mircu, cunoscut publicist și comentator al problemei de care ne ocupăm, într-un manuscris pe care cu amabilitate ni l-a pus la dispoziție, citează și alte exemple semnificative. Astfel, el relatează că în timpul procesului intentat în anul 1948, Friedrich Scherzer, martor al acuzării, care a fost deportat la Moghilev, a povestit felul omenesc în care soldatul Dumitru Gal s-a comportat față de deținuții politici și deportații evrei. Pentru aceasta i s-au oferit bani, dar răspunsul său a fost plin de demnitate : „Soldatul Dumitru Gal este frate cu acel soldat necunoscut din Parcul Carol. Nimeni nu-l cunoaște, îl spun aici, ca să-l cunoască toată țara". Un alt martor a vorbit elogios despre omenia locotenent-colonelului Coriban, cît și a locotenentului Gh. Petrescu, al căror ajutor a rămas adînc întipărit în memoria deportaților.

În coloanele ziarului „România liberă" din Banat erau inserate numeroase știri despre ac-

[26] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, dosar 2 849, fila 130.

țiunile de solidaritate ale populației cu cetățenii de origine evreiască.

Pe această linie se înscriu și intervențiile făcute de o serie de personalități românești în favoarea cetățenilor de origine evreiască, personalități care nu împărtășeau politica antisemită promovată de cercurile guvernante.

Dr. Nicolae Lupu, alături de alți fruntași ai vieții politice, i-a cerut lui I. Antonescu să nu introducă steaua galbenă ca insignă obligatorie pentru toți evreii și să renunțe la intenția de a interzice accesul în piețe al acestora la anumite ore. El aprecia că asemenea măsuri erau umilitoare și primejdioase pentru ordinea publică [27].

Într-o scrisoare adresată generalului Antonescu, chiar și Iuliu Maniu, recunoscut pentru sprijinul acordat „conducătorului statului" — dar și pentru criticile sale —, dezavua crimele de la Iași : „Simțul de umanitate al poporului nostru și bunul lui renume nu trebuiesc atinse, prin executări și schingiuiri în masă, prin intoleranțe ce s-ar răzbuna, în primul rînd, asupra noastră și a conaționalilor noștri. Pentru acest motiv, opinia publică românească și noi toți, care o cunoaștem, protestăm în contra lor, sau a continuării lor, dacă s-ar fi săvîrșit" [28].

În anul 1943, I. Șraier, membru marcant al organizației „Apărarea patriotică", a luat contact cu Iuliu Maniu, propunîndu-i să intervină pe lîngă Ion și Mihai Antonescu, pentru ca aceștia să consimtă aducerea în țară a copiilor evrei orfani ce se aflau în lagărele din Transnistria. Ca urmare a acestei intervenții, au fost salvați și repatriați circa 2 000 de orfani.

Pe linia apărării populației evreiești se înscriu și acțiunile mitropolitului Bucovinei, Tit Simedrea, care, în 1941, pe baza cererii șef-rabinului dr. Alex. Șafran, a intervenit pe lîngă Ion Antonescu să oprească deportările. Înaltul prelat a obținut sistarea deportărilor din Cernăuți și din restul regiunii ; era însă prea tîrziu, căci evreii fuseseră deja deportați în Transnistria [30].

Se știe că regimul de viață din lagărele de muncă pentru evrei era deosebit de dur. Dezbrăcați și înfometați, mulți deportați se vedeau siliți să se strecoare afară din lagăre ca să găsească ceva de lucru pentru a putea cîștiga o bucată de pîine. Pedepsele pentru cei prinși erau deosebit de severe. În ordonanța nr. 3 a guvernatorului Transnistriei se prevedea că orice evreu care părăsește lagărul e socotit spion în timp de război și pedepsit ca atare. T. Teodorescu-Branițte, în articolul citat mai sus, subliniază că „din fericire, Curtea Marțială din Tiraspol n-a aplicat niciodată această ordonanță. E meritul colonelului Nicolaescu Constantin, care prezida această curte, și al maiorului Pavelescu, care era șeful parchetului, amîndoi oameni de mare omenie. Colonelul Nicolaescu a fost admonestat violent de șeful justiției militare de atunci. Col. Nicolaescu a suportat admonestarea, dar nu și-a schimbat punctul de vedere" [31]. Pe aceeași linie se înscriu și demersurile prefectului județului Suceava, T. Popovici, ale generalului Carlaonț, ale colonelului Rioșianu și ale multor altor demnitari pentru a curma deportările în Transnistria. Ca urmare a acestor intervenții au fost

[27] T. Teodorescu-Branițte, *Prigonirea evreilor sub regimul antonescian*, în „Toladot", 1972, p. 7—8.

[28] Arhivele Statului București, fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 25/1941, fila 39 (Scrisoarea lui Iuliu Maniu, președintele Partidului Național-Țărănesc, adresată la 18 iulie 1941 generalului I. Antonescu).

[30] Th. Lavi, *op. cit.*, p. 7.

[31] T. Teodorescu-Branițte, *op. cit.*, p. 9.

salvate viețile a mii și mii de evrei. Din exemplele de mai sus, după cum subliniază T. Teodorescu-Branişte, „se poate vedea pînă la ce limite era dispus antisemitismul din România să meargă. Cu discriminări economice, cu îngrădirea drepturilor politice erau de acord și antisemiții declarați din școala veche [...] Asasinatele în masă, exterminarea totală nu intrau însă în vederile lor" [32].

Guvernul antonescian, în pofida presiunilor exercitate de Germania, a fost în principiu de acord cu plecarea din țară a unor evrei, declarînd că era „pentru sprijinirea lor, chiar dacă vor pleca toți cei care vor. Evreii pămînteni și cei care au făcut servicii statului pot fi asimilați în drepturi cu românii" [33].

Vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Mihai Antonescu, a repetat acest punct de vedere guvernului Marii Britanii, prin intermediul ministrului Elveției, de Weck. În vara anului 1943, printr-o notă scrisă, s-a răspuns guvernului Marii Britanii : „Am fost, sîntem și vom fi pentru migrațiuni" [34]. În baza acestei poziții s-au luat o serie de măsuri, care au fost nefavorabil comentate de cel de-al III-lea Reich. La cererea lui Ioachim von Ribbentrop, ministrul de externe al Germaniei naziste, ca România să nu admită expatrierea evreilor în Palestina, pentru a nu-i nemulțumi pe arabi, Mihai Antonescu răspundea : „i-am spus d-lui von Killinger că guvernul român nu omoară evreii și nu rezolvă problema evreiască prin suprimare ; că este pentru migrațiune și că rog pe d. von Ribbentrop că, dacă ține seama de sensibilitățile arabe, să respecte și pe cele românești" [35]. Aceste demersuri ale lui Mihai Antonescu au fost făcute în condițiile în care în România — spre deosebire de alte țări cotropite de armatele hitleriste — populația evreiască s-a bucurat de sprijinul și compasiunea întregului popor. În acest sens, multe din scrierile apărute peste hotare evidențiază faptul că specifică pentru țara noastră a fost „posibilitatea evreilor de a se salva de la distrugere, posibilitatea de a se opri deportările, iar unii dintre cei care au fost deportați s-au reîntors acasă și chiar în timpul războiului s-a organizat plecarea spre Palestina" [36].

Cu toate presiunile Germaniei hitleriste, autoritățile românești, la începutul lunii decembrie 1942, au înștiințat pe marele rabin A. Șafran și pe dr. W. Filderman, fruntaș al comunității, că dacă sînt evrei care vor dori, vor putea emigra în Palestina. Guvernul antonescian a consimțit ca mulți evrei care au reușit să se salveze de la exterminarea nazistă aplicată în Polonia, Ungaria, Slovacia să emigreze prin România în Palestina sau în alte părți. După cum subliniază Nicolette Frank, România devenise „platforma lor de salvare" [37].

La 5 mai 1943 în lagărul de la Vapniarca (Transnistria) se găseau 72 de condamnați politici ce fuseseră internați în penitenciare în țară pentru activitate politică — pentru comunism ; 400 au fost aduși ulterior din lagărul de la Tg. Jiu, fiind arestate și aduse apoi în acest lagăr încă 722 persoane. Din întreaga țară au fost aduși 1 200 de internați evrei la Vapniarca [38].

[32] Ibidem, p. 6.
[33] Arhiva M.A.E., dosar *Ankara*, vol. II, filele 108—110.
[34] Ibidem.
[35] Ibidem, fila 110.

[36] Th. Lavi, *Documents on the Struggle of Romanian Jewry for Its Rights During the Second World War (Documente despre lupta evreilor români pentru drepturile lor în cursul celui de-al doilea război mondial)*, în *Yad Washem Studies*, vol. IV, p. 261.
[37] Nicolette Frank, *op. cit.*, p. 98.
[38] Arhiva M.I., pachetul 91, dosar 569, fila 445.

În martie 1944, în condiţiile retragerii generale determinate de înaintarea rapidă a armatelor sovietice, autorităţile antonesciene au fost nevoite să desfiinţeze lagărele şi ghetourile din Transnistria şi să-i repatrieze pe deţinuţii evrei de acolo [39].

Faptul că în România nu s-a ajuns — cum s-a întîmplat în alte ţări — la aplicarea planului barbar conceput de căpeteniile naziste de exterminare a evreilor s-a datorat rezistenţei naţionale, repulsiei poporului român faţă de asemenea crime monstruoase. Menţionînd numele unor personalităţi ale vieţii politice care au contribuit la apărarea populaţiei evreieşti în anii grei ai fascismului, ziarista Nicolette Frank, pe bună dreptate, subliniază şi „meritul numeroşilor români cunoscuţi şi chiar anonimi" [40].

Misiunea de stegar al luptei de eliberare naţională a revenit clasei muncitoare, în frunte cu Partidul Comunist Român. Comuniştii, activînd în ilegalitate, au fost sufletul mişcării de rezistenţă, forţa ei motrice. Ei au îmbinat în mod organic revendicările economice ale muncitorilor cu sarcinile politice generale ce stăteau în faţa luptei de eliberare naţională, adoptînd cu precădere formele cu eficienţă imediată, cum era agitaţia politică, sabotajul pasiv şi activ în producţie şi alte acţiuni contra regimului fascist şi al trupelor hitleriste.

[39] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, dosar 2 821, fila 405.
[40] Nicolette Frank, *op. cit.*, p. 97—98.

UNITATEA DE NEZDRUNCINAT A POPORULUI

Încununare a luptei duse de-a lungul veacurilor de poporul român împotriva exploatării şi asupririi, pentru libertate şi independenţă naţională, pentru progres şi propăşirea ţării, insurecţia naţională armată, antifascistă şi antiimperialistă a constituit o adevărată piatră de hotar a istoriei patriei.

La 23 August, Partidul Comunist Român, organizatorul şi unificatorul mişcării de rezistenţă, iniţiatorul insurecţiei, a ieşit cu un prestigiu puternic din adînca ilegalitate de peste 20 de ani, devenind participant la guvernarea ţării. Masele populare, bucurîndu-se de drepturi şi libertăţi publice cum nu avuseseră pînă atunci, şi-au creat un drum larg pe arena politică a ţării, arenă în care se desfăşura cu forţă irezistibilă un proces de continuă modificare a raportului forţelor de clasă.

„Răsturnarea dictaturii militaro-fasciste — se arată în Programul Partidului Comunist Român — a deschis calea eliberării definitive a României de sub dominaţia imperialistă, a înfăptuirii năzuinţelor poporului român de a fi liber şi stăpîn pe bogăţiile şi munca sa, pe propriul său destin. Aceasta a inaugurat epoca unor profunde transformări revoluţionare, democratice în societatea românească, a cuceririi puterii de către clasa muncitoare, în alianţă cu ţărănimea

și masele largi populare. Epoca ce a urmat a marcat începutul unei noi istorii a patriei noastre — istoria împlinirii idealurilor de dreptate socială și națională, pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași" [1].

Una dintre primele măsuri inițiate de guvernul constituit în seara zilei de 23 August a fost cea referitoare la amnistia generală și desființarea lagărelor de concentrare [2]. Pe baza decretelor au fost eliberați din lagăre și închisori comuniștii și ceilalți luptători antifasciști. La 31 august 1944, printr-un decret regal, au fost repuse în vigoare dispozițiile Constituției din anul 1923 cu privire la drepturile cetățenilor și exercitarea puterii lor în stat [3]. Tuturor cetățenilor, fără deosebire de origine etnică, de limbă, de religie și de clasă socială, le-au fost recunoscute egalitatea în fața legilor, precum și dreptul de întrunire și asociere, libertatea presei, a cuvîntului și a conștiinței. Au fost abolite toate dispozițiile ce se întemeiau pe discriminări de natură etnică sau religioasă [4]. Totodată, au fost elaborate legi pentru sancționarea celor vinovați de instaurarea regimului de dictatură militaro-fascistă și de participare a României la războiul antisovietic alături de Germania nazistă [5].

Întreaga perioadă este străbătută de preocuparea constantă a partidului comunist de a pune capăt inechităților și asupririi naționale. În Pro-

[1] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Editura politică, 1975, p. 52.

[2] Decretele regale nr. 442 și 443 din 23 august 1944, în *Colecțiunea de legi și regulamente*, tom. XXII, 1944, 1—31 august 1944.

[3] Decretul nr. 1 626 din 31 august 1944, publicat în „Monitorul oficial" din 2 septembrie 1944.

[4] *România în anii revoluției democrat-populare, 1944—1947*, Editura politică, București, 1971, p. 52.

[5] Ibidem, p. 53.

gramul de guvernare a Frontului Național-Democrat se prevedea „Înfăptuirea unei politici democrate și de înfrățire între națiunile conlocuitoare ale țării" [6]. O însemnătate cu totul deosebită a fost adoptarea, în luna februarie 1945, a Legii nr. 86, cunoscută sub numele de Statutul Naționalităților, în care se consfințea că „toți cetățenii români sînt egali în fața legii și se bucură de aceleași drepturi civile și politice, fără deosebire de rasă, naționalitate, limbă sau religie". În același timp se arăta că „Orice îngrădire, directă sau indirectă, a drepturilor cetățenilor, sau invers, stabilirea de privilegii, directe sau indirecte, pentru cetățeni pe temeiul rasei sau naționalității lor, precum și orice propovăduire a exclusivismului sau a urei și disprețului de rasă, religie sau naționalitate, se pedepsesc de lege" [7]. Călăuzit de principiul respectării egalității în drepturi a cetățenilor, indiferent de naționalitate, guvernul democrat-revoluționar, instaurat prin lupta maselor la 6 martie 1945, a interzis agitațiile șovine și a creat premisele conviețuirii armonioase a poporului român cu naționalitățile conlocuitoare în cadrul statului independent și suveran [8]. Pentru prima dată în istoria politică a țării s-au adoptat măsuri de lichidare a neîncrederii și vrajbei naționale cultivate de clasele exploatatoare, de înfăptuire a egalității în drepturi și îndatoriri a tuturor cetățenilor țării.

„Odată cu instaurarea puterii muncitorești-țărănești în România — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu —, asumîndu-și rolul de forță politică conducătoare în societate, partidul nostru a trecut la soluționarea revoluționară, marxist-leninistă, a problemei naționale, la asigurarea

[6] „Scînteia" din 29 ianuarie 1945.

[7] „Monitorul oficial" din 7 februarie 1945.

[8] „Scînteia" din 5 septembrie 1945.

deplinei egalități în drepturi pentru toți oamenii muncii, pentru toți cetățenii, fără nici o deosebire de naționalitate" [9].

Nicicînd ca în epoca pe care o trăim naționalitățile conlocuitoare n-au avut posibilități mai largi de dezvoltare multilaterală. Tradițiile vieții, muncii și luptei comune au azi cadrul social și național cel mai prielnic pentru continuarea și dezvoltarea lor.

Societatea noastră socialistă a înfăptuit pentru prima oară comunitatea de interese economice și politice a tuturor claselor și categoriilor sociale ; ea oferă tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate, posibilități nelimitate de afirmare în toate domeniile vieții sociale. Pornind de la faptul că România este un stat național unitar în care trăiesc și naționalități conlocuitoare, Partidul Comunist Român a acționat consecvent pentru rezolvarea problemei naționale în spiritul principiilor marxist-leniniste. Partidul a pus și pune în centrul preocupărilor *asigurarea deplinei egalități în drepturi* a tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate. Apreciind că pentru aceasta este necesară dezvoltarea impetuoasă a forțelor de producție pe întreg teritoriul patriei, partidul și statul nostru au acordat o atenție deosebită industrializării socialiste, modernizării agriculturii, creării unei puternice baze economice, științifice și culturale în toate zonele țării. Totodată, au fost asigurate condițiile participării conștiente a tuturor oamenilor muncii la activitatea productivă, condiții care să permită tuturor cetățenilor să beneficieze de roadele socialismului.

[9] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la plenara comună a consiliilor oamenilor muncii de naționalitate maghiară și germană. 14 martie 1978*, București, Editura politică, 1978, p. 9.

Lichidarea exploatării, triumful definitiv al socialismului, desființarea nedreptăților și inegalității sociale și naționale constituie tocmai baza garantării materiale a egalității, exercitării tuturor drepturilor de către naționalitățile conlocuitoare, a accesului neîngrădit la viața economică, socială și politică, la învățămînt și cultură.

Pe acest temei, Constituția R. S. România statorniceşte în articolul 17 că „Cetățenii R.S.R., fără deosebire de naționalitate, rasă sau religie, sînt egali în drepturi în toate domeniile vieții economice, politice, juridice, sociale și culturale, statul garantează egalitatea în drepturi a cetățenilor. Nici o îngrădire a acestor drepturi și nici o deosebire în exercitarea lor pe temeiul naționalității, rasei, sexului sau religiei, nu sînt îngăduite. Orice manifestare avînd ca scop stabilirea unor asemena îngrădiri, propaganda naționalist-șovină, aţîţarea urii de rasă sau naționalitate sînt pedepsite prin lege".

În etapa făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate și a trecerii spre comunism. se creează condiții tot mai bune pentru manifestarea deplină în viața socială a tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate, pentru participarea lor activă la conducerea societății. Se întăresc și mai mult frăția și unitatea oamenilor muncii în lupta și munca pentru făurirea conștientă a viitorului luminos al comunismului în patria comună, Republica Socialistă România.

„În țara noastră — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu — a fost lichidată pentru totdeauna exploatarea omului de către om, s-au creat condiții de muncă pentru toți cetățenii, s-a pus capăt vechii politici de învrăjbire națională, asigurîndu-se deplina egalitate în drepturi a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, posibilitatea lor de a se bucura din plin

de cuceririle socialismului, de a duce o viață liberă și demnă, participînd activ și efectiv la conducerea societății, la făurirea conștientă a propriului destin, a propriei lor istorii" [10].

Succesele obținute pe toate planurile vieții sociale în anii care au trecut de la eliberarea țării de sub dominația fascistă, ritmul accelerat imprimat dezvoltării multilaterale a societății noastre socialiste sînt o garanție a îndeplinirii ferme în viitor a Programului și Directivelor Congresului al XI-lea, asigurînd ridicarea României pe noi culmi de progres și civilizație.

Tot ce s-a realizat este rodul muncii comune a românilor, maghiarilor, germanilor, sîrbilor, evreilor ș.a. Experiența țării noastre dovedește că pot fi înlăturate inechitățile, poate fi rezolvată frăția și egalitatea între toți oamenii muncii, indiferent de naționalitate.

Istoria, acest suprem judecător al faptelor, atestă eroismul, patriotismul și sacrificiile maselor populare, ale comuniștilor în lupta pentru redobîndirea independenței și suveranității, a demnității naționale.

Dar istoria, cu nesecatul ei izvor de experiență, a demonstrat că este necesară unirea tuturor forțelor progresiste ale lumii pentru ca să nu se mai repete niciodată monstruozitățile, barbariile și crimele fascismului, pentru ca faptele petrecute la Iași în luna iunie 1941, alături de celelalte nelegiuiri comise în diferite colțuri

[10] Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la activitatea partidului și întregului popor pentru înlăturarea urmărilor cutremurului catastrofal din 4 martie, dezvoltarea economico-socială actuală a țării, activitatea internațională a partidului și statului și situația politică mondială, prezentată la ședința comună a C.C. al P.C.R., Marii Adunări Naționale, Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale și activului central de partid și de stat. 28 martie 1977. Cuvînt de încheiere. 29 martie 1977*, București, Editura politică, 1977, p. 60.

ale lumii, să nu mai fie niciînd reeditate, pentru ca să se dea o ripostă hotărîtă cercurilor obscurantiste, reacționare ale imperialismului.

În spiritul concepției și activității partidului nostru, poporul român a luptat și luptă neabătut pentru întronarea în lume a spiritului echității și al dreptății, al demnității umane, pentru a se pune capăt relațiilor bazate pe forță și amenințarea cu forța, asupririi și inegalității.

CUPRINS

Prefață 5

Anii dictaturii fasciste — imens cortegiu de suferințe ale poporului român . . 29

La Iași trupele naziste — trupe de ocupație 42

Duminica dezmățului fascist . . . 71

Trenurile morții 93

Pentru salvarea populației evreiești . 106

Unitatea de nezdruncinat a poporului . 121